

The New Poona College Magazine.

Let all the ends thou aim'st at be thy country's
Thy God's and truth's.

—*Shakespeare.*

Vol. V]

September, 1920

[No. 1.

EDITORIAL NOTES.

THE anniversary of the late Vishnu Shastri was made the occasion for the unveiling of his lifesize oil-painting. Wrought by the artistic brush of Mr. Pimpalkhare, it puts you into an attitude of reverential awe as if you were in the actual presence of that august personality of unbendable resolve. Mr. Dadasaheb Karandikar of Satara had been kind enough to preside on the occasion.

The spiritual founder of our school is honoured for the inspiring message of his life. Within the stunted span of less than twelve years of workable age allowed him by Providence he worked a revolution. A devouring reader of books from his school days, a hater of sloth, with the keenest sense of selfrespect he put forth a mighty effort for rousing the same love of literature, the same passion for work, the same feeling of selfrespect in the hearts of his slumbering countrymen. He forced the recognition of the till then despised Marathi as an expansive language equipped for the conquest of new realms of thought. He commanded a style which must for ever remain a model for dignity and vigour. His writings possessed a torrential force with their enthusiastic appreciations and fierce onslaughts. The preaching extended over a period of seven years formed a prelude to his con-

structive work. He became a pioneer in the field of research concerning the Maratha history and literature and in the field of private educational enterprise. The New English School directly and our school indirectly were of his workmanship. The first steps of his career were higher than the crown of many careers, and to unprecedented eminence it should have risen if he had not been cut off on the threshold having achieved great and promising to achieve greater deeds.

* * * *

His Excellency honoured with his visit the institutions of the Mandali in Poona on the 27th of July. On arrival His Excellency was received by the members of the Council, S. P. Mandali and by the heads of the institutions at the entrance to our site near the Appa Balwant Gate. His Excellency after watching the lessons in two classes of the High School there was taken round to cast an inspecting look on the open ground on the main Narayan Peth Road which will form the new entrance. After going round the College, the High School and the Primary School classes. His Excellency met the assembled students of the College eager to listen to his address. The Principal accorded His Excellency a hearty welcome on behalf of the students and placed before him the record of the work of the College during the last four years. His Excellency commended the work and then turned to his favourite subject of industrial regeneration. Sir George Lloyd spoke in an impassioned tone. What, he asked, was the use of Home Rule if they could not provide their homes with necessaries but had to look for them to other countries? The denunciation of materialism was not going to help them, but the salvation lay in technical education, in the flocking of Indian youths to the industrial schools and factories instead of to the legal and medical classes. Afraid of being irresistibly borne by his enthusiasm for the theme beyond the time-limit of his visit, Sir George called for an abrupt halt remarking that he would watch during the next three years of his career whether his

advice had fallen on barren or fertile soil. Diwan Bahadur Godbole thanked His Excellency who was then garlanded, and there were three cheers for His Excellency. The function terminated with a group photograph of His Excellency and staff and the members of the Council and lifemembers of the S. P. Mandali. His Excellency was obviously pleased with the sight of numerous bright faces lining the verandah of the College buildings. His Excellency motored away in the midst of the students' salutations in acknowledgment of which His Excellency smiled and touched his hat every now and then.

We are confident that His Excellency's administration will be commemorated by the growth of industries and industrial schools in this presidency.

* * * *

The plans and estimates of the proposed college buildings which were ready on the day of His Excellency's visit have been submitted to the department. We hope to receive an early sanction and to be able to begin operations before the end of this year.

* * * *

We congratulate the Karnatak Education Society on their success in founding a second Arts College in Dharwar. The Karnatak has just begun to provide for the college education of her sons. There are the greatest possibilities for the expansion of school education and more colleges will in course of time be demanded. We learn with gratification that both the colleges in Dharwar have the full complement of students allowed by the Senate. We wish our newest comrade all possible good luck.

* * * *

The Sarvajanic Education Society's College at Surat is now a full grade college. We congratulate our brethren on this success in their enterprise.

* * * *

We are glad to announce that Prof. Naralkar M. A., L.T. and Prof. Dandekar M. A. have both cast in their lot with us. Prof. Naralkar has a special liking for the training of teachers, a special talent for organisation and a special capacity for untiring work and making others work. Prof. Dandekar (a past student of the N. M. Vidyalaya) has an innate sense of duty, is known for his devotional temperament and has been a student of the Eastern as much as of the Western philosophy. The admission of these two lifemembers spells a fuller school and college life.

* * * *

The malaria of the city has been responsible for Prof. Patwardhan being installed as the Head master of our High School at Sholapur. His transfer was a providential gift for the High School but a loss to the College. His wasted figure presented a sad sight. We wish him complete recovery in the dry climate of Sholapur, and the earliest return to his work in the College with the best of healths.

* * * *

The results of the examination have been very gratifying. Out of fifty-one students appearing at the B. A. examination thirty-three passed, Mr. Bapat getting a first and eleven getting a second. At the Intermediate seventyfive [one in class I and 18 in class II] out of one hundred and nine passed; Mr. Karkhannis got a first class and Mr. Sane carried the Bai Dayakore Sanskrit Scholarship. At the Matriculation 83 out of 146 passed, Mr. S. A. Gopujkar carrying the first Jugannath Shankarshet Scholarship and standing second on the whole. He is now a student of our college.

We offer them all our heartiest congratulations, expect of them greater exertions leading to greater successes.

* * * *

The I. D. F. volunteers have grievances which await a speedy and sympathetic redress. Tunics and helmets are calculated to give a more smart appearance than the blouses and *topis* of the present arrangement. There seems

to be no definite graded system of instruction, and its progress is, therefore, greatly hampered and takes an unconscionable time in coming like the death of Charles II. One reason of this is apparently the paucity of instructors—three instructors for about two hundred when even an ordinary class in a High School with more than forty boys is declared sinfully bulky. But the demand made on the volunteer's time is not inconsiderable. He has to spend nearly three hours most part of which is spent in going to and returning from a far-off parade ground and in the nursing of the outfit. The important withdrawal of the hours is grudged because with two years' training the volunteers have not progressed much beyond the slope of arms. We have almost a religious faith in the beneficence of military education, but it must be intensive, it must be thorough. The practice of conscriptionist nations was to withdraw young men of a particular age for a stated period from their occupations and compel them to devote themselves exclusively to military affairs for that period. We hope the Senate appreciate this fact, and so order things that the students are subjected to a *real* strain on account of military training and are then freely given concessions which is certainly a better policy than to reduce the training to a farce and thus to do away with the necessity for concessions.

* * * *

We do not feel very seriously elated at the introduction of Vernaculars into the curriculum of the B. A. Examination. The improvement was long over due. The resolution passed in the Senate on the matter was eminently defective and has, we are afraid, most certainly and most unnecessarily postponed the working of it by a year. A provision should have been included in the resolution that the first examination with Vernaculars raised to the level of other languages should take place in 1922, and the announcement of the books ought to have followed immediately after. As it is,

it will be a great relief to see the first examination taking place at least in 1923.

However we must be thankful even for small mercies.

* * * *

H. H. The Maharaja of Dhangadhra has been pleased to announce a donation of Rs. 5,000 to our Mandali on the joyful occasion of his last birthday of which we wish him many happy returns. The Maharaja has expressed a desire to visit the institutions of the Mandali in Poona as soon as he happens to come here. We are sincerely thankful to the Maharaja for his kindness and look with eagerness to his proposed visit.

We have to very sincerely thank Mr. Chitale for his handing over promissory notes of the face value of Rs. 5000 on certain conditions out of the interest of which a monthly Scholarship of Rs. 12-8 is to be instituted later.

The Paradkar Prize of Rs. 20 to be awarded annually to the student who stands first in Sanskrit among the students of our High School at the Joint-Board Examination has a moral value of its own. The sum of Rs. 600 (Rs. 500 in promissory notes with an interest of 3½ per cent. and Rs. 100 cash) the interest on which will make the amount of the prize represents a large part of the life's savings of the donor, Mr. K. V. Paradkar whose pay at the time of his retirement was only Rs. 130. He is a man to be honoured for his life of typically austere simplicity. We are most sincerely thankful to him for having chosen our Mandali for the donation of a considerable portion of his hard made savings.

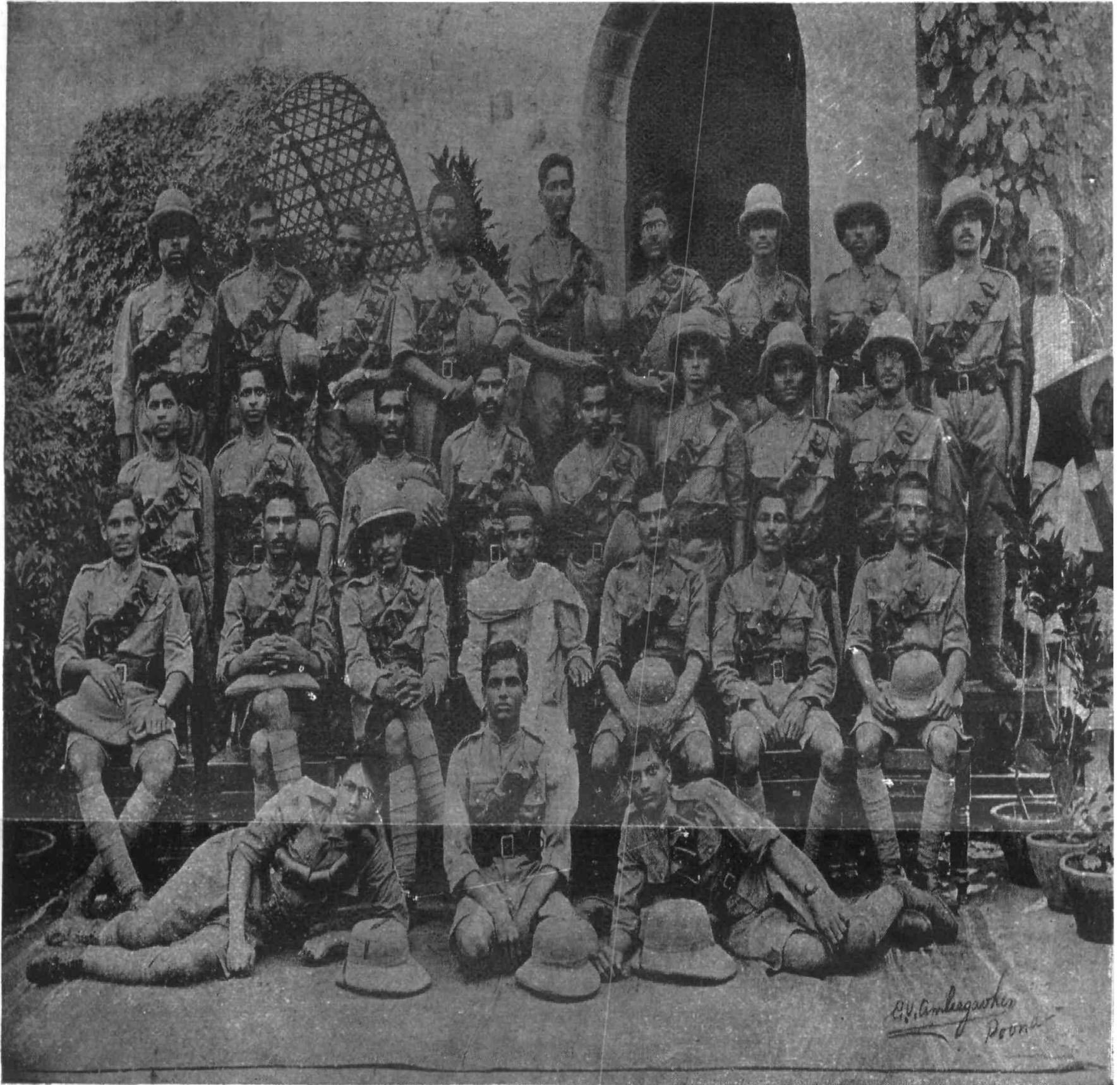
* * * *

We are most deeply grieved that the king of the Bombay Share Market has been carried away from our midst. It was even before a year had passed from the day of the announcement of his splendid donation of Rs. 20,000 to our Mandali that the lamentable death took place on 23rd June 1920.

Indian Defence Force Poona University Company.

New Poona College Platoon (1920).

(From left to right)

1ST ROW STANDING.-- 1 G. K. Latnkar, 2 M. S. Dhavale, 3 S. N. Deodhar, 4 S. V. Gokhale, 5 V. R. Gokhale, 6 B. T. Gupte, 7 D. P. Joshi, 8 M. M. Paranjpye, 9 B. M. Adhar.

2ND ROW STANDING.-- 1 V. V. Modak, 2 S. H. Godbole, 3 V. B. Purandare, 4 D. L. Karavande, 5 M. R. Deodhar, 6 P. S. Barve, 7 P. V. Shiravale, 8 V. M. Deshmukh.

3RD ROW CHAIRS.-- 1 P. R. Oka, 2 Prof. Deodhar, 3 Prof. Karmarkar, 4 Principal Apte, 5 Prof. Naralkar, 6 Prof. Gharpure, 7 G. R. Alekar.

4TH ROW.-- 1 N. P. Paranjpye, 2 B. N. Phatak, 3 V. C. Naralkar.

to be no definite graded system of instruction, and its progress is, therefore, greatly hampered and takes an unconscionable time in coming like the death of Charles II. One reason of this is apparently the paucity of instructors—three instructors for about two hundred when even an ordinary class in a High School with more than forty boys is declared sinfully bulky. But the demand made on the volunteer's time is not inconsiderable. He has to spend nearly three hours most part of which is spent in going to and returning from a far-off parade ground and in the nursing of the outfit. The important withdrawal of the hours is grudged because with two years' training the volunteers have not progressed much beyond the slope of arms. We have almost a religious faith in the beneficence of military education, but it must be intensive, it must be thorough. The practice of conscriptionist nations was to withdraw young men of a particular age for a stated period from their occupations and compel them to devote themselves exclusively to military affairs for that period. We hope the Senate appreciate this fact, and so order things that the students are subjected to a *real* strain on account of military training and are then freely given concessions which is certainly a better policy than to reduce the training to a farce and thus to do away with the necessity for concessions.

* * * *

We do not feel very seriously elated at the introduction of Vernaculars into the curriculum of the B. A. Examination. The improvement was long over due. The resolution passed in the Senate on the matter was eminently defective and has, we are afraid, most certainly and most unnecessarily postponed the working of it by a year. A provision should have been included in the resolution that the first examination with Vernaculars raised to the level of other languages should take place in 1922, and the announcement of the books ought to have followed immediately after. As it is,

it will be a great relief to see the first examination taking place at least in 1923.

However we must be thankful even for small mercies.

* * * *

H. H. The Maharaja of Dhangadhra has been pleased to announce a donation of Rs. 5,000 to our Mandali on the joyful occasion of his last birthday of which we wish him many happy returns. The Maharaja has expressed a desire to visit the institutions of the Mandali in Poona as soon as he happens to come here. We are sincerely thankful to the Maharaja for his kindness and look with eagerness to his proposed visit.

We have to very sincerely thank Mr. Chitale for his handing over promissory notes of the face value of Rs. 5000 on certain conditions out of the interest of which a monthly Scholarship of Rs. 12-8 is to be instituted later.

The Paradkar Prize of Rs. 20 to be awarded annually to the student who stands first in Sanskrit among the students of our High School at the Joint-Board Examination has a moral value of its own. The sum of Rs. 600 (Rs. 500 in promissory notes with an interest of 3½ per cent. and Rs. 100 cash) the interest on which will make the amount of the prize represents a large part of the life's savings of the donor, Mr. K. V. Paradkar whose pay at the time of his retirement was only Rs. 130. He is a man to be honoured for his life of typically austere simplicity. We are most sincerely thankful to him for having chosen our Mandali for the donation of a considerable portion of his hard made savings.

* * * *

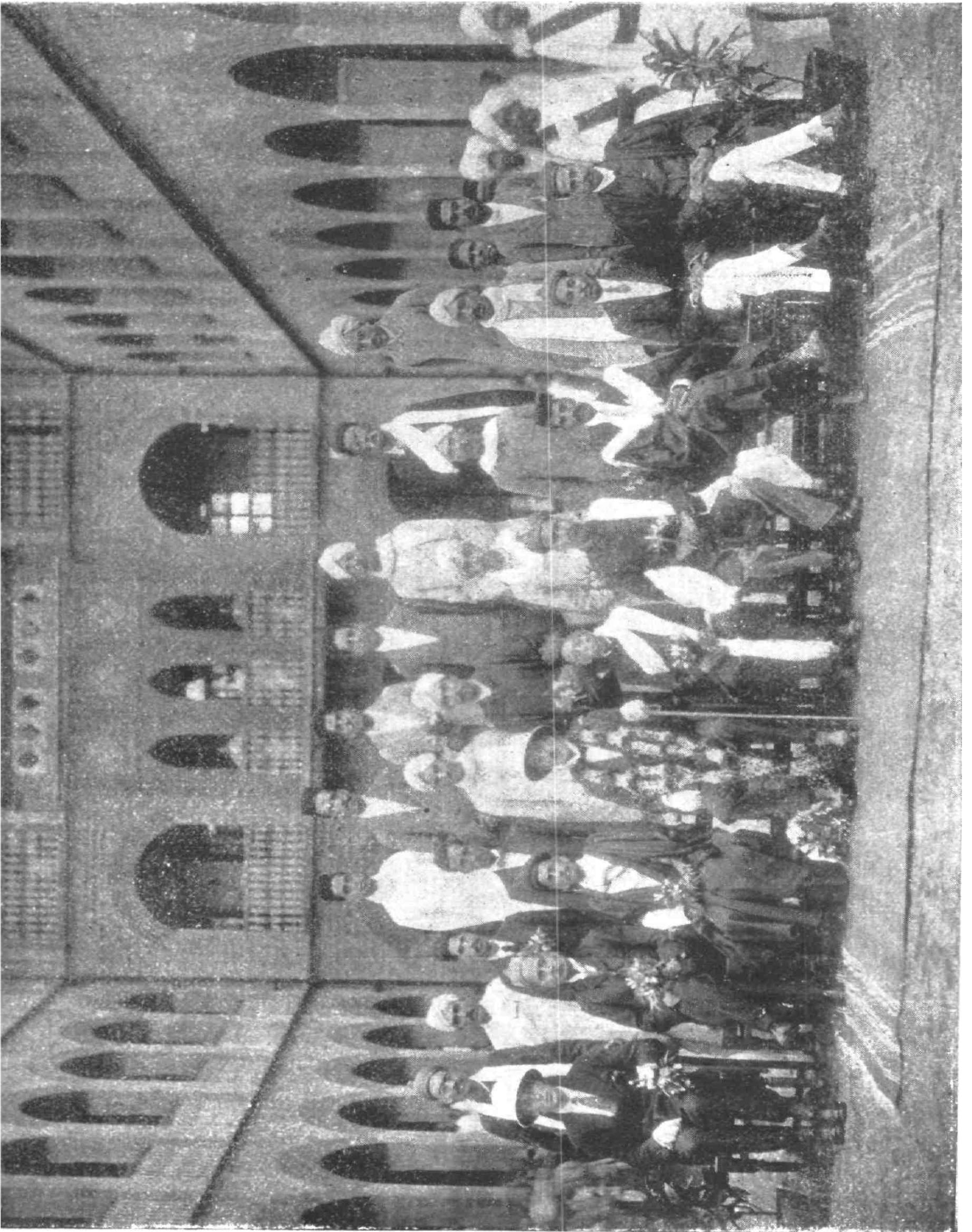
We are most deeply grieved that the king of the Bombay Share Market has been carried away from our midst. It was even before a year had passed from the day of the announcement of his splendid donation of Rs. 20,000 to our Mandali that the lamentable death took place on 23rd June 1920.

The late Sir Shapurji Broacha, Kt.

Born 1845.]

[Died 23rd June 1920.

The life of the late Sir Shapurji Broacha is a romance of what ability and adventure can do for a man. Born at Broach in 1845 in such abject poverty that it was with great difficulty that he struggled up to the Matriculation, he started life as a railway servant on Rs. 10 per month. Not content to rot in the mire of drudgery Sir Shapurji came to Bombay the field *par excellence* for ambitious men. At once his commercial genius established his dominance in the Share Market, and later he became also a captain of industry by directing a number of companies. But the greatest thing about him was his freehanded charity. Unlike certain mean men who climb to a fortune from poverty, he never allowed the hankering for money or the passion for hoarding to take possession of his soul. He knew and never forgot the difficulties of talented poverty, and he had made it a principle of his life not to allow any individual who or any institution which sought his help to go away from him without being helped. His charities have been calculated to amount to about sixty lacs.

We are sharers of the grief of Lady Shapurji, her son and other members of the family. May the soul of this princely donor rest in peace !

* * * *

The black day of 1st August witnessed the saddest event in the history of modern India. We refer to the death of the late Mr. B. G. Tilak, honoured of the people. We do not know where we might have been but for him. He was among the first pioneers in the field of private enterprise in education. He was the guide of the founders of our school. Just before he started on his voyage to England, he had completed the arrangements for the leasing of the plot for the proposed college buildings and removed one of our greatest difficulties.

To chronicle his life is superfluous, it is engraved in the hearts of his countrymen. He represented a unique combination of powers like that of Napoleon. There have

been men who equalled him in individual virtues, but to combine them all was to be among the rarities of genius who are born for dominating all future generations. He possessed an intellect which pierced through the knottiest of problems in any and every branch like a flashing sword. Fear of man or flinching was unknown to him. One of the most powerful writers and speakers, words flew to him on the wings of inspiration to stir to the inmost depths a million hearts. His life was spotless, untouched by the breath even of scandal. Such men towering above humanity mark the heights reached by mankind in its flight heavenward. They are the real glory of mankind; their mere existence is the noblest achievement.

His death is not a provincial or national but a world loss.

An Appeal

TO THE PAST STUDENTS OF THE COLLEGE.

It was said the Romans did not love Rome because she was great, but Rome was great because the people loved her. So it must be with a college.

—*His Excellency at the Karnatak College.*

THERE was on the first batch of graduates the onerous responsibility of inaugurating a tradition; they have creditably discharged it as much their zeal for the college activities as by their work for and success in the examinations. They have to leave an example of lifelong loyalty to the college which grew with their growth for them who follow to imitate.

There is nothing more essential for the greatness of a College than the love of its students. It must be an unconditional, an unchanging, an enthusiastic love which must make the bond which is lighter than air a bond stronger than steel. We trust wherever they go to the farthest corners of India or abroad they will have a thought for the College and will make us the sharers of their joys and sorrows. The students will see that the past is linked to the present in one continuous, living tradition. An organisation may have to be built up for this purpose, but the more important thing is the *feeling* behind it.

The reputation of a college evolves out of the reputation of the students sent out from it. Their virtues and their achievements exalt the college; we expect our students to associate them with the College. Distinguishing themselves in liberal professions or in industry let them still be the

Students of the New Poona College,
a title of honour and of pride.

The Editorial Touchstone.

—:0:—

REJECTED ENGLISH ARTICLES.

1 *Progress of the world (The Industrial Revolution)* :—
Three-fourths quotation.

2 *Essay on love* :—Seems an example of “borrowed feathers”.

3 *The Mazzini of India* :—A farfetched comparison. Uncouth English mixed with trite quotations produces an effect diametrically opposed to the one which the writer has in mind.

4 *Aerial Navigation* :—The subject is a worn-out one ; the language inexcusably ungrammatical.

5 *Illustrious fame on him though deemed to smile* :—

6 *Bolshevism* :—
of a better cause.

} Both ‘poetry’. The persistence shown in writing English verses is worthy

7 *Come on ; come on* : “Poetry”.

न छापलेले मराठी लेख.

१. दीनदयाळा दया करा— } पावसाची एक सर पाडा म्हणून
२. कै. कवि गोविंदाग्रज व प्रकाशक } प्रार्थनेला काय किंवा प्रकाश-
कांना सहा आणे किंमत फार ठेवली आहे म्हणून कळविण्यास काय चारपांचच ओळींचा मजकूर पुरतो. तो पाऊणशें ओळींवर पसरविण्याचा प्रयत्न यशस्वी कसा होईल ? शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास पाहिजे.

३. विद्यार्थी आणि धर्म—लेख अज्ञ श्रोत्यांपुढें दिलेल्या व्याख्यानासारखा उतरला आहे. तीच तीच कल्पना कितीदां निरनिराळ्या शब्दांत घोळावयाची ! जास्त चांगला लेख लिहिण्याचें सामर्थ्य अजमावतां येतें. शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास पाहिजे.

४. एक सवाल—आरंभ कांहींतरी ; सवालही कांहीं तरी.

५. **भारतभाग्यविधाता**—रवींद्रनाथांची मूळ कविता सहज समजण्या-
आरखी असल्यामुळे भाषांतर अस्थानी वाटते. आर्यावृत्तांतसुद्धा वृत्तभंग झाले आहेत,
तसे होऊं देऊं नयेत.

६. **कृष्णेच्या कांठावरती**—कवितेंत 'काव्य' मुळीच नाही.

७. **कालाय तस्मै नमः**—'कालाची विशाल कल्पना' ठीक आहे.
कवितेच्या भाषेत सहजपणा नाही. "हाडें मोडुनि वारिदांचि," 'तत्कणा' इत्यादि
शब्दप्रयोग असंमत.

८. **पवनास**—कविता बऱ्यापैकी. ग्रीष्मवाताला विचारलेले काहीं प्रश्न मार्मिक
आहेत. 'वात्रट' प्रश्न विचारला नसता तरी चालण्यासारखे होते. "मुळिच नच"
चच्या पादपूरणार्थकत्वाचा अंत पाहूं नये.

९. **गारांचा पाऊस**—वर्णन कविसंकेतास धरून आहे. "स्थित्यंतर
जगतीं भरलें" हा बोध प्रत्येकाला सुचण्यासारखा आहे.

१०. **सूर्यफुलें**—वृत्तासाठीं ओढाताण. कविता बऱ्यापैकी.

११. **दुर्जनपरिचय**—टाकाऊ. 'मोरिंतिल पाणी' कावळ्याला जसें
आवडावें—उपमा फारच ग्राम्य.

१२. **चंडोलगान**— } थ तीन कवचिंच्या तिन्ही कवितांतिल कल्पना आतां
१३. **मित्रोदय**— } फार जुन्या झाल्या आहेत. 'मधु' 'मंगल'
१४. **उषःकाल**— } 'लहरी' 'हंसणारी उषा' 'मुग्ध' शब्दांचा
वर्षाव केला म्हणजे काव्य साधतेंच असें नाही.

१५. **गुलाबकलिकेचें कोडें**—नाव अन्वर्थक नाही. 'कोडें' 'उमगावें'
इत्यादि 'आधुनिकत्वा' ची छाप आहे.

१६. **स्वतःसाठीं**—एकदोनच ओळी बऱ्या.

१७. **आशेची निराशा**—'बाळा जो जो रे' इतकी सोपी चाल व यमकांचें
बंधन झुगारून दिलेलें तरी भाषेला वृत्तांत बसविण्यासाठीं असह्य जाच.

१८. **हिंदूभूचा विलाप**—साधारण. 'मत्तवाला' चा अर्थबोध होत नाही.
शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास पाहिजे.

१९. **रामायणाष्टक**—कवितेचा प्रयत्न अगदीं निष्फल.

His Excellency's Speech.

—:O:—

MR. Apte and gentlemen,—In speaking at educational institutions I find that it invariably falls to my lot to meet requests for money. But today I cannot, I am afraid, give any definite reply to your demands because the grants for which you ask are still under consideration of Government. I can assure you, however, that as soon as the plans and estimates of the proposed buildings are received by Government they will be dealt with as expeditiously as possible. I should like to take this opportunity to congratulate the College on the successes attained at Cambridge by its pupil Mr. M. K. Shah, in regard to whom reports have been received that he has displayed remarkable mathematical abilities. His is a success of which you should all be proud.

We have just heard from your Principal a very interesting account of the inception and growth of this institution, and to me and I expect to many of you also, it often occurs to ask what is going to be the practical result of all this mass of hard work and preparation. The immediate results are evident and cannot fail to encourage. But none the less there are times when we are compelled to look more closely and to investigate the more material profit which each student derives from this education here.

The educational theorist is perhaps apt to look too much to the ideals and to say that it is the business of education to deal only with the students' general development, mental and physical. The practical business man is inclined to reply that no young man can afford the ideal education nowadays because he cannot neglect to equip himself for the now highly specialised struggle for livelihood. "Give a boy a good general education and he is fitted for any career," says the idealist. The materialist

replies : " Give a boy a highly specialised technical education, you have equipped him fairly for the struggle of life which is all the education required."

These are the extreme views of course ; but none the less there is a real problem of this nature which the educationalist must face. People talk of home rule, but what are you going to do with your homes if you have to depend for the smallest articles on foreign countries to furnish them? India is now in economic competition with the great industrial countries of the world, and the generation that is now growing up must be equipped for this competition, for no great industrial concern can prosper without good material from which to take its staff, and that condition can never be attained unless a certain proportion of her young men receive a technical education equal in quality to that which is obtainable in the foremost industrial countries.

To that proposition I think, all of us must assent, but at the same time it must be realised that the claims of general education, of science and the arts, cannot be entirely neglected. And the problem which requires immediate solution is how to combine the two. At what point in the student's career should the path diverge and his education be definitely technical? Can the Primary school afford to cut down its general curriculum in order to find time for technical classes in which the student may be given an opportunity for displaying his talent for a particular craft ; or is general education for the early years so important that it should take up the boy's whole studies to the exclusion of all technical training? I have dwelt upon this problem today because I think it essential for those who are still being educated and must shortly choose a career to realise that there are many avenues open to them. The young man who finishes his education at college has perhaps some, certainly not much, justification for saying that the clerkly profession is the only one open to him. But parents sending their boys to school shoulder a greater

responsibility still, if they do not take their share in meeting with all these educational problems the solution of which will make it possible for this country not only to supply personnel for the various services of Government and to hold their own in the great professions of medicine and law, but also to manage and to staff the great industrial concerns which alone can exploit to the full the great potential wealth of the country. But I must stop lest I should be carried away when I have once started on my favourite theme. I shall watch during the next three years of my administration whether my advice has fallen on barren or fertile soil.

Mr. Principal and gentlemen, I thank you for the warm welcome you have accorded me today. I have been much interested in all I have seen here, and I shall look forward to the future of this institution with every expectation of its continued success.

The late Mr. B. G. Tilak.

Born 23rd July 1856. |

| Died 1st August 1920.

An Appeal

TO THE
PAST STUDENTS OF THE COLLEGE.

It was said the Romans did not love Rome because she was great, but Rome was great because the people loved her. So it must be with a college.

—*His Excellency at the Karnatak College.*

THERE was on the first batch of graduates the onerous responsibility of inaugurating a tradition; they have creditably discharged it as much their zeal for the college activities as by their work for and success in the examinations. They have to leave an example of lifelong loyalty to the college which grew with their growth for them who follow to imitate.

There is nothing more essential for the greatness of a College than the love of its students. It must be an unconditional, an unchanging, an enthusiastic love which must make the bond which is lighter than air a bond stronger than steel. We trust wherever they go to the farthest corners of India or abroad they will have a thought for the College and will make us the sharers of their joys and sorrows. The students will see that the past is linked to the present in one continuous, living tradition. An organisation may have to be built up for this purpose, but the more important thing is the *feeling* behind it.

The reputation of a college evolves out of the reputation of the students sent out from it. Their virtues and their achievements exalt the college; we expect our students to associate them with the College. Distinguishing themselves in liberal professions or in industry let them still be the **Students of the New Poona College,** a title of honour and of pride.

The Editorial Touchstone.

—:0:—

REJECTED ENGLISH ARTICLES.

1 *Progress of the world (The Industrial Revolution)* :-
Three-fourths quotation.

2 *Essay on love* :- Seems an example of "borrowed feathers".

3 *The Mazzini of India* :- A farfetched comparison. Uncouth English mixed with trite quotations produces an effect diametrically opposed to the one which the writer has in mind.

4 *Aerial Navigation* :- The subject is a worn-out one ; the language inexcusably ungrammatical.

5 *Illustrious fame on him* } Both 'poetry'. The persi-
though deemed to smile :- } stence shown in writing
6 *Bolshevism* :- } English verses is worthy
of a better cause.

7 *Come on ; come on* : "Poetry".

न छापलेले मराठी लेख.

१. दीनदयाळा दया करा— } पावसाची एक सरपाडा म्हणून
२. कै. कवि गोविंदाग्रज व प्रकाशक } प्रार्थनेला काय किंवा प्रकाश-
कांना सहा आणे किंमत फार ठेवली आहे म्हणून कळविण्यास काय चारपांचच
ओळींचा मजकूर पुरतो. तो पाऊणशें ओळींवर पसरविण्याचा प्रयत्न यशस्वी कसा
होईल ? शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास पाहिजे.

३. विद्यार्थी आणि धर्म—लेख अज्ञ श्रोत्यांपुढें दिलेल्या व्याख्यानासारखा
उतरला आहे. तीच तीच कल्पना कितीदां निरनिराळ्या शब्दांत घोळावयाची !
जास्त चांगला लेख लिहिण्याचें सामर्थ्य अजमावतां येतें. शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास
पाहिजे.

४. एक सवाल—आरंभ काहींतरी ; सवालही काहीं तरी.

५. **भारतभाग्यविधाता**—रवींद्रनाथांची मूळ कविता सहज समजण्या-
आरखी असल्यामुळे भाषांतर अस्थानी वाटते. आर्यावृत्तांतसुद्धा वृत्तभंग झाले आहेत,
तसे होऊ देऊ नयेत.

६. **कृष्णेच्या कांठावरती**—कवितेत 'काव्य' मुळीच नाही.

७. **कालाय तस्मै नमः**—'कालाची विशाल कल्पना' ठीक आहे.
कवितेच्या भाषेत सहजपणा नाही. "हाडे मोडुनि वारिदांचि," 'तत्कणा' इत्यादि
शब्दप्रयोग असंमत.

८. **पवनास**—कविता बऱ्यापैकी. ग्रीष्मवाताला विचारलेले काही प्रश्न मार्मिक
आहेत. 'वात्रट' प्रश्न विचारला नसता तरी चालण्यासारखे होते. "मुळिच नच"
चच्या पादपूरणार्थकत्वाचा अंत पाहू नये.

९. **गारांचा पाऊस**—वर्णन कविसंकेतास धरून आहे. "स्थित्यंतर
जगती भरले" हा बोध प्रत्येकाला सुचण्यासारखा आहे.

१०. **सूर्यफुले**—वृत्तासाठी ओढाताण. कविता बऱ्यापैकी.

११. **दुर्जनपरिचय**—टाकाऊ. 'मोरीतिल पाणी' कावळ्याला जसे
आवडावे—उपमा फारच ग्राम्य.

१२. **चंडोलगान**—
१३. **मित्रोदय**—
१४. **उषःकाल**— } थ तीन कवच्या तिन्ही कवितांतील कल्पना आतां
फार जुन्या झाल्या आहेत. 'मधु' 'मंगल'
'लहरी' 'हंसणारी उषा' 'मुग्ध' शब्दांचा
वर्षाव केला म्हणजे काव्य साधतेच असें नाही.

१५. **गुलाबकलिकेचे कोडे**—नांव अन्वर्थक नाही. 'कोडे' 'उमगावे'
इत्यादि 'आधुनिकत्वा' ची छाप आहे.

१६. **स्वतःसाठी**—एकदोनच ओळी बऱ्या.

१७. **आशेची निराशा**—'बाळा जो जो रे' इतकी सोपी चाल व यमकांचे
बंधन झुगारून दिलेले तरी भाषेला वृत्तांत बसविण्यासाठी असह्य जाच.

१८. **हिंदूभूचा विलाप**—साधारण. 'मत्तवाला' चा अर्थबोध होत नाही.
शुद्धलेखनाकडे लक्ष द्यावयास पाहिजे.

१९. **रामायणाष्टक**—कवितेचा प्रयत्न अगदी निष्फल.

His Excellency's Speech.

—————:O:—————

MR. Apte and gentlemen,—In speaking at educational institutions I find that it invariably falls to my lot to meet requests for money. But today I cannot, I am afraid, give any definite reply to your demands because the grants for which you ask are still under consideration of Government. I can assure you, however, that as soon as the plans and estimates of the proposed buildings are received by Government they will be dealt with as expeditiously as possible. I should like to take this opportunity to congratulate the College on the successes attained at Cambridge by its pupil Mr. M. K. Shah, in regard to whom reports have been received that he has displayed remarkable mathematical abilities. His is a success of which you should all be proud.

We have just heard from your Principal a very interesting account of the inception and growth of this institution, and to me and I expect to many of you also, it often occurs to ask what is going to be the practical result of all this mass of hard work and preparation. The immediate results are evident and cannot fail to encourage. But none the less there are times when we are compelled to look more closely and to investigate the more material profit which each student derives from this education here.

The educational theorist is perhaps apt to look too much to the ideals and to say that it is the business of education to deal only with the students' general development, mental and physical. The practical business man is inclined to reply that no young man can afford the ideal education nowadays because he cannot neglect to equip himself for the now highly specialised struggle for livelihood. "Give a boy a good general education and he is fitted for any career," says the idealist. The materialist

replies : " Give a boy a highly specialised technical education, you have equipped him fairly for the struggle of life which is all the education required."

These are the extreme views of course ; but none the less there is a real problem of this nature which the educationalist must face. People talk of home-rule, but what are you going to do with your homes if you have to depend for the smallest articles on foreign countries to furnish them? India is now in economic competition with the great industrial countries of the world, and the generation that is now growing up must be equipped for this competition, for no great industrial concern can prosper without good material from which to take its staff, and that condition can never be attained unless a certain proportion of her young men receive a technical education equal in quality to that which is obtainable in the foremost industrial countries.

To that proposition I think, all of us must assent, but at the same time it must be realised that the claims of general education, of science and the arts, cannot be entirely neglected. And the problem which requires immediate solution is how to combine the two. At what point in the student's career should the path diverge and his education be definitely technical? Can the Primary school afford to cut down its general curriculum in order to find time for technical classes in which the student may be given an opportunity for displaying his talent for a particular craft ; or is general education for the early years so important that it should take up the boy's whole studies to the exclusion of all technical training? I have dwelt upon this problem today because I think it essential for those who are still being educated and must shortly choose a career to realise that there are many avenues open to them. The young man who finishes his education at college has perhaps some, certainly not much, justification for saying that the clerkly profession is the only one open to him. But parents sending their boys to school shoulder a greater

responsibility still, if they do not take their share in meeting with all these educational problems the solution of which will make it possible for this country not only to supply personnel for the various services of Government and to hold their own in the great professions of medicine and law, but also to manage and to staff the great industrial concerns which alone can exploit to the full the great potential wealth of the country. But I must stop lest I should be carried away when I have once started on my favourite theme. I shall watch during the next three years of my administration whether my advice has fallen on barren or fertile soil.

Mr. Principal and gentlemen, I thank you for the warm welcome you have accorded me today. I have been much interested in all I have seen here, and I shall look forward to the future of this institution with every expectation of its continued success.

Bhaskaracharya for the First Year Students.

I. Algebra.

BY

Prof. T. B. Hardikar, M. A.

—:0:—

‘INDEED if one understands by algebra the application of arithmetical operations to complex magnitudes of all sorts, whether rational or irrational numbers or space-magnitudes then the learned Brahmins of Hindostan are the real inventors of algebra.’

HANKEL HERMANN,
*Zur Geschichte der Mathematik
im Alterthum und Mittelalter.*

Leipzig, 1874.

“Both the form and spirit of the arithmetic and algebra of modern times are essentially Indian and not Grecian. Think of that most perfect of mathematical symbolisms—the Hindu notation, think of the Indian arithmetical operations nearly as perfect as our own, think of their elegant algebraical methods and then judge whether the Brahmins on the banks of the Ganges are not entitled to some credit.”

F. CAJORI, *History of Mathematics*

In penning the following article we mean to be, above everything else, *practical*. As is evident from the title, we are writing expressly for the First Year students of the Arts course; and the various references are to the class Text-Book Davison’s Algebra for Secondary Schools vol. II. The knowledge of Hindu mathematics is absolutely essential to every student of modern algebra, and more so to a Hindoo student entering the college portals for higher education. The names of आर्यभट्ट, ब्रह्मगुप्त, पद्मनाभ, श्रीधर and भास्कर can never be allowed to be forgotten. They must go down from one generation to another till the end of the world. Common courtesy and gratitude require it. We owe it to our ancestors. It is a necessary complement to the teaching of the college texts and without this, education in this particular branch can

never be said to be complete; and we are trying here to supplement our efforts by resorting to the hospitality of the pages of our College Magazine. Unfortunately, the stroke of the college-bell and the rigour of discipline enjoined by our educational system do not permit us to deal in the class, with this aspect of the subject as fairly as we would have wished; and here we are at the mercy of the editor!! We would also like to draw the attention of our readers to another view of the matter. No doubt, it is a side issue but it can not be lost sight of. The era of the vernaculars is dawning, and we anticipate with fervour that a day would come when—as in the good old days of our once glorious land—every scientific theory and result will be learnt and taught through the medium of the mother-tongue. We have full and abiding faith in the future of our vernaculars. Instead of coining new and cumbrous words we would rather stand for old traditions. To give the old terms a greater currency and popularity among our young college friends, we are adding at the end a list of Sanskrit equivalents for almost all the algebraical terms that we meet with in the works of the great Bhāskarāchārya. We propose to take up the first paper this time, leaving the second paper—Bhāskarāchārya's Geometry and Trigonometry—for some other occasion. We do not intend to trouble young readers by referring them, every now and then, to the subtle and abstruse theories of the scholars and the antiquarians, nor have we any desire to transgress the proper limits of an average First Year student. With these assurances and introductory remarks, about the scope and the object of the article, we shall turn direct to the subject proper.

Bhāskarāchārya, the celebrated mathematician and astronomer lived in the twelfth century of the Christian era. This date is ascertained from the fact that he himself informs us in a passage of his गोलध्याय, that he was born in the year 1036 of the Shaka era, and that he completed his great work सिद्धान्तशिरोमणि when he was 36 years old.

रसगुणपूर्णमही (१०३६) समशकनृपसमयेऽभवन्ममोत्पत्तिः ।

रसगुण (३६) वर्षेण मया सिद्धान्तशिरोमणी रचितः ॥ ५८ ॥

सिद्धान्तशिरोमणेर्गोलध्याये प्रश्नविचारः

This together with many other corroborations fixes, with the utmost exactness, on the most satisfactory grounds, 1150 A. D. as the date of the completion of his great work.

In verses 61 and 62 of the same chapter of his गोलाध्याय, the author says about himself, his work सिद्धान्तशिरोमणि, विज्जडविड, his residence and महेश्वर, his father :—

आसीत्सह्यकुलाचलाश्रितपुरे त्रैविद्यविद्वज्जने
 नानासज्जनधाम्नि विज्जडविडे शाण्डिल्यगोत्रो द्विजः ।
 श्रौतस्मार्तविचारसारचतुरो निःशेषविद्यानिधिः
 साधूनामवधिर्महेश्वरकृती दैवज्ञचूडामणिः ॥ ६१ ॥
 तज्जस्तच्चरणारविन्दयुगलप्राप्तप्रसादः सुधी-
 मुग्धोद्धोधकरं विदग्धगणकप्रीतिप्रदं प्रस्फुटम् ॥
 एतद्व्यक्तसदुक्तियुक्तिबहुलं हेलावगम्यं विदां
 सिद्धान्तग्रथनं कुबुद्धिमथनं चक्रे कविर्भास्करः ॥ ६२ ॥

सिद्धान्तशिरोमणि The great work of भास्कराचार्य is sub-divided into four books—(i) लीलावती or पाटीगणित, (ii) बीजगणित, (iii) गोलाध्याय and (iv) ज्योतिष. The English translations of लीलावती and the बीजगणित are published by H. T. Colebrooke, London 1817; while the chapters on the sphere and astronomy were edited by L. Wilkinson, Calcutta 1842. The numerous commentaries on लीलावती and बीजगणित clearly prove that the work had become exceedingly popular and was studied everywhere as a text-book on mathematics. The Persian version of लीलावती was undertaken by Faizi, by the command of the Emperor Akabar and was executed in the 32nd year of his reign A. D. 1587; while the Persian translation of बीजगणित was completed by Ata Ullah Rashidi in the 8th year of the reign of Shahájahan A. D. 1634. For the Hindoos, Mathematics had no independent existence, and it was looked upon only as a hand-maid to Astronomy which was studied as one of the six वेदांगs. The first two books लीलावती and बीजगणित contain Arithmetic, Algebra, Geometry (Plane and Solid) and Trigonometry; and as we have decided to take up Elementary Algebra we shall have to deal with only a few select chapters from the two books. Two things must be borne in mind at the very beginning. Every principle and rule is expressed in the form of a verse, and this helped the students to a great extent, to memorise the different results.

For facilitating the framing of these verses, they had to resort to several artifices as for example :—The figures one, two, three etc., were not expressed by numerical adjectives but by objects suggesting the particular numbers in question. Thus ख, गगन, अम्बर denote zero ; इषु, बाण, शर, सायक denote five ; रुद्र eleven ; रवि, अर्क, सूर्य twelve ; तिथी fifteen etc. (a list of all equivalents used is given at the end). Secondly, it appears that the old folk cared very little for demonstrations and they were not in the habit of preserving proofs ; so that the naked theorems and bare statements of the processes or operations are all that have come down to our time. Unfortunately they had not the luxuries of paper and pencil as we have at present and much of the work had to be left to the teacher. Their difficulties can be well imagined from the following description of their mode of writing :—“The Hindoos wrote with a cane pen upon a small black-board with a white thinly liquid paint which made marks that could be easily erased, or upon a white tablet, less than a foot-square, strewn with red flour, on which they wrote figures with a small stick ; so that the figures appeared white on a red ground”. They had no other alternative, but to learn the lesson of self-help. No sets of examples bearing on the different sections can be found in Bhaskaracharya's Text as we do in our present day text-books. Perhaps the Guru was expected to make up the deficiency. भास्कराचार्य puts forward a very nice dilemma and thus defends his position :—

न ह्युदाहरणांतोऽस्ति स्लोकमुक्तमिदं यतः ।

दुस्तरः स्लोकबुद्धीनां शास्त्रविस्तारवारिधिः ।

अथवा शास्त्रविस्तृत्या किं कार्यं सुधियामपि ॥

There is no end to examples, and hence a few of them have been given here. The vast ocean of examples can not be easily crossed by those who are slow of understanding. As for the dullards, they would not be able to go through all the exercises, even if they be given ; while in the case of the talented, it will be quite unnecessary and hence superfluous ; for

उपदेशत्वं शास्त्रं कुरुते धीमतो यतः ।

तु प्राप्यैव विस्तारं स्वयमेवोपगच्छति ॥

and then he cites the old सुभाषित,

जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि ॥
प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुशक्तितः ॥

in corroboration of his line of reasoning. After this long peroration, none of our young scholars, we think, will dare accuse the author of not supplying them with a good number of examples.

Imaginary and Infinite Quantities.

भास्कराचार्य had very definite and clear notions about both the infinite quantities and the imaginary numbers. Both in लीलावती and बीजगणित, we find a chapter on शून्यषड्विध. By षड्विध are meant the six usual mathematical operations viz. (i) Addition (ii) Subtraction (iii) Multiplication (iv) Division (v) Involution and (vi) Evolution. For multiplication and division of a finite number by the cipher he has given the two rules :—

$$(i) \quad a \times 0 = 0$$

$$\text{and (ii) } \frac{a}{0} = \text{infinity}$$

thus :—

वधादौ वियत् खस्य खं खेन घाते
खहारो भवेत् खेन भक्तश्च राशिः ॥

[वधः = product (from हन् to multiply) वियत् = खम् = zero
हरः = denominator.]

खहर means a fraction with cipher for its denominator. It is an infinite quantity; since it can not be determined how great it is. It remains unaltered by the addition or subtraction of finite quantities. The commentator affirms that it is infinite because the smaller the divisor is, the greater is the quotient; now a cipher being small in the utmost degree, gives a quotient infinitely great. The बीजटीकानवांकुर—for which we are indebted to the आनंदाश्रम here—explains the idea thus :—

अयं अनंतः राशिः खहरः उच्यते इति । लब्धिः अनंता इति उत्तरम् इति भावः ।
एतस्य अनंतत्वे युक्तिस्तु । अस्ति यथा यथा भाजकापचयः तथा तथा लब्धेः उपचयः ।
तथा सति भाजके परमापचिते लब्धेः परमोपचयेन भाव्यम् । लब्धेः चेत् इयत्ता उच्येत तर्हि
परमत्वं न स्यात् । ततः अपि आधिक्यसंभवात् । अतः लब्धेः इयत्ताऽभावः एव परमत्वम् ।
तद् एवं उपपन्नं खहरोराशिः अनंतः इति ॥

Then भास्कराचार्य has given, for impressing upon the minds of his pupils, the different properties of infinity, a simile that is exquisitely beautiful. Many a writer of mathematical treatises may perhaps feel what General Wolfe felt about the line in Grey's elegy.

“ I would rather like to be the author of that line, than take Quebec tomorrow.”

The idea is very nobly conceived and simply grand !!

भास्कराचार्य is comparing अनंत (infinity) to अनंत (God—Paramatman) while the भूतगण (all beings) are likened to the finite quantities.

अस्मिन् विकारः खहरे न राशावपि प्रविष्टेष्वपि निःसृतेषु ।

बहुष्वपिस्याल्लयसृष्टिकालेऽनंतेऽच्युते भूतगणेषु यद्वत् ॥

“At the time of annihilation or creation of the universe, all the beings merge into or come out of, the form of the Almighty, but He (अनंत) undergoes no change whatsoever; so also is the case with infinity, the several operations producing no change in its original form.”

This happy illustration speaks volumes for itself! It proves the usual rules:—infinity $\pm$ a finite quantity = infinity.

In the chapter on धनर्णषड्विध the great आचार्य is making a clear and explicit statement about imaginary quantities. Imaginary quantities have no existence altogether or if at all they have any existence, they exist only in our imagination. After giving the following rule for the multiplication and division of positive and negative quantities,

स्वयोरस्वयोः स्वं वधः स्वर्णघाते क्षयो भागहारेपि चैवं निरुक्तम् ।

(स्वम् = positive ; ऋण = क्षय = negative ; वधः = घातः = product)
he proceeds to the imaginary quantities.

कृतिः स्वर्णयोः स्वं ; स्वमूले धनर्णे ; न मूलं क्षयस्याऽस्ति, तस्याऽकृतित्वात् ॥

(कृतिः = square मूलम् = square-root)

(i) The square of a positive or negative quantity is always positive ; (ii) A positive quantity has two square roots one positive and the other negative ; (iii) while the square-root of a negative number can not be obtained for a negative number can never be a perfect square.

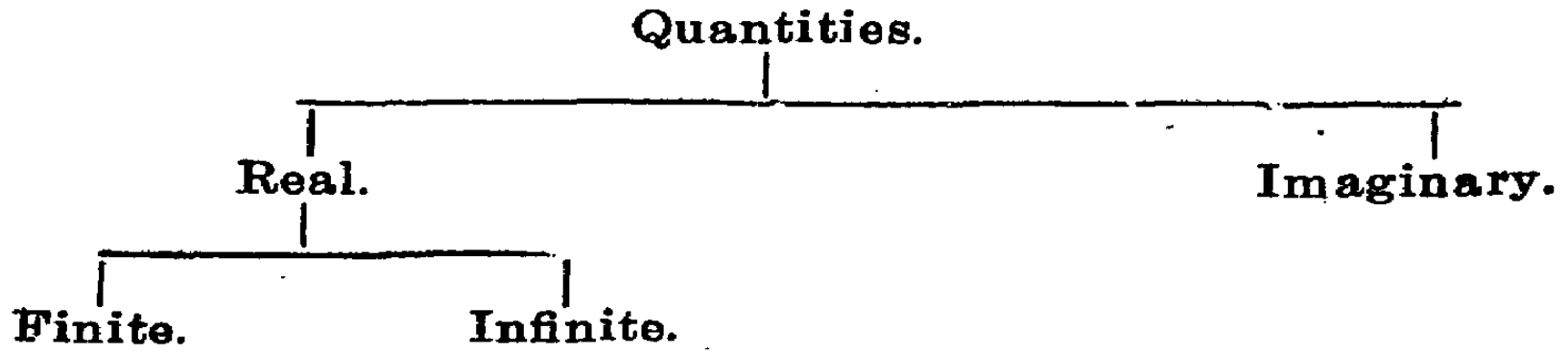
The second part proves our usual practice of appending the ambiguous sign for the square root e. g. $x^2 = 25 \therefore x = \pm 5$; while the third part defines an imaginary quantity.

A very lucid and clear explanation of the 3rd part is given in the बीजटीकानवांकुर. He is proving the statement by the *reductio ad absurdum* method.

अथ अत्र विशेषमाह । न मूलं क्षयस्याऽस्ति इति । तत्र हेतुमाह । तस्य अकृतित्वात् इति । वर्गस्य हि मूलं लभ्यते । ऋणांकः तु न वर्गः । कथं अतः तस्य मूलं लभ्यते । ननु ऋणांकः कुतः वर्गो न भवति । सत्यम् । ऋणांकं वदता भवता कस्य वर्गः इति वक्तव्यम् । न तावत् धनांकस्य समघातः हि वर्गः । तत्र धनांकेन धनांके गुणिते यः वर्गः भवेत् स धनमेव । स्वयोः वधः स्वम् इति उक्तत्वात् । न अपि ऋणांकस्य । तत्रापि समद्विघातार्थं ऋणांकेन ऋणांके गुणिते धनमेव वर्गो भवेत् । अस्वयोः वधः स्वं इति उक्तत्वात् । एवं सति कमपि तं अंकं न पश्यामः यस्य वर्गः क्षयः भवेत् ।

Generally beginners are likely to confound the infinite quantities with the imaginary ones, as both of them can not be conceived very easily. Perhaps the table given below may help them a little bit, to form a definite idea.

Hence-forth we shall follow the order of the class-text:— Davison's Algebra for secondary schools Vol. II. The volume opens with

Equations of a higher degree than the Second.

(CHAPTER XVII)

भास्कराचार्य in his मध्यामाहरण प्रकरण says this, about the cubics and the quartics :—

न निर्वहश्चेत् घनवर्गवर्गोऽथैवं तदा ज्ञेयमिदं स्वबुद्ध्या ।

In the case of equations of the 3rd and 4th degrees, everything is left to the ingenuity of the student. The whole expression containing the variable on one side must be made a perfect power (पदप्रद = yielding a root); and this is to be accomplished by intuition (स्वबुद्धि). Thus, they succeeded in solving only some special cases, in which both sides of the equation could be made perfect powers by the addition of certain

terms to each. For the sake of illustration भास्कराचार्य has taken the cubic :—

राशिर्द्वादशनिष्णो राशिघनाद्व्यश्च कः समा यस्य ।

राशिकृतिः षड्गुणिता पंचत्रिंशद्युता विद्वन् ॥

[राशिः = the unknown quantity = x ; कृतिः = square; निष्ण = multiplied by.]

$$12x + x^3 = 6x^2 + 35$$

by transposition,

$$x^3 - 6x^2 + 12x = 35.$$

Deducting 8 from both sides,

$$x^3 - 6x^2 + 12x - 8 = 27$$

Extracting the cube-roots,

$$(x - 2) = 3$$

$$\therefore x = 5 \text{ Ans.}$$

and the quartic :—

को राशिर्द्विंशतीक्षुण्णो राशिवर्गयुतो हतः । द्वाभ्यां तेनोनितो राशिवर्गवर्गोऽयुतं भवेत् ॥
रूपोनं वद तं राशिं वेत्सि बीजक्रियां यदि ।

$$i. e. x^4 - 2(200x + x^2) = 10,000 - 1.$$

(वर्गवर्गः = fourth power; अयुत = ten thousand)

$$x = 11 \text{ Ans.}$$

In the next chapter we find

Problems leading to the Quadratic Equations.

(CHAPTER XVIII).

On page 12, Mr. Davison has quoted example No. 20 from Colebrooke's translation of आचार्य's बीजगणित.

“The square root of half the number of a swarm of bees is gone to a shrub of jasmin, and so are eight-ninths of the whole swarm; a female is buzzing to one remaining male, that is humming within a lotus, in which he is confined, having been allured to it, by its fragrance at night. Say, lovely woman, the number of bees.”

It is a literal rendering of the following verse :—

अलिकुलदलमूलं मालतीं यातमष्टौ निखिलनवमभागाश्चालिनी भृंगमेकम् ।

निशिपरिमललुब्धं पद्ममध्ये निरुद्धं प्रतिरणाति रणन्तं ब्रूहि कांतेऽलिसंख्याम् ॥

[कुल = swarm; दल = one-half; मूल = square root.]

The dry science of mathematics has been given a garb that is extremely charming, and one would agree with the आचार्य in describing the work as :—

गणकभणितिरम्यं बाललीलावगम्यं सकलगणितसारं सोपपत्तिप्रकारम् ।

इति बहुगुणयुक्तं सर्वदोषैर्विमुक्तं पठ पठ मतिवृद्धयै लब्धिदं प्रौढसिद्धयै ॥

Our young scholars will find a good exercise in solving the following three problems:

- (1) पार्थः कर्णवधाय मार्गणगणं क्रुद्धो रणे संदधे
तस्यार्धेन निवार्य तच्छरगणं मूलैश्चतुर्भिर्हयान् ।
शल्यं षड्भिरथेषुभिस्त्रिभिरपिच्छत्रं ध्वजं कार्मुकं
चिच्छेदास्य शिरः शरेण कति ते यानर्जुनः संदधे ॥

$$\frac{x}{2} + 4\sqrt{x} + 6 + 3 + 1 = x$$

$$x = 100 \text{ Ans.}$$

- (2) वनांतराले प्लवगाष्ट्रभागः संवर्गितो वल्गति जातरागः ।
फूत्कारनादप्रतिनादहृष्टा दृष्टा गिरौ द्वादश ते कियन्तः ॥

$$\left(\frac{x}{8}\right)^2 + 12 = x$$

$$x = 18 \text{ or } x = 16 \text{ Ans.} \quad \dagger$$

- (3) यूथात्पंचांशकस्व्यूनो वर्गितो गव्हरं गतः ॥
दृष्टः शाखामृगः शाखामारूढो वद ते कति ॥
(शाखामृगः = वानरः)

$$\left(\frac{x}{5} - 3\right)^2 + 1 = x$$

$$x = 50 \text{ Ans.}$$

† Here is आचार्य's remark regarding the two answers for the quadratic.

अव्यक्तमूलर्णगरूपतोल्पं व्यक्तस्य पक्षस्य पदं यदि स्यात् ।

ऋणं धनं तच्च विधाय साध्यमव्यक्तमानं द्विविधं क्वचित् स्यात् ॥

It can be easily seen that the condition mentioned here-in is necessary for two positive roots.

Theory of Quadratic Equations.

(CHAPTER XX).

The method of completing the square, for solving a quadratic is given by the आचार्य as follows :—

अव्यक्तवर्गादि यदावशेषं पक्षौ तदेष्टेन निहत्य किञ्चित् । क्षेप्यं तयोर्धेन पदप्रदः स्याद-
व्यक्तपक्षस्य पदेन भूयः ॥ व्यक्तस्य पक्षस्य समक्रियैवमव्यक्तमानं खलु लभ्यते तत् ॥

He is also quoting here श्रीधराचार्य's सूत्र,

चतुराहतवर्गसमै रूपैः पक्षद्वयं गुणयेत् ॥

अव्यक्तवर्गरूपैर्युक्तौ पक्षौ ततो मूलम् ॥

[रूपम् = a numerical constant, अव्यक्तवर्गरूपम् = the square of the numerical constant for the अव्यक्त (the first power of the अव्यक्त)].

The standard quadratic is taken in the form—

$$a x^2 + b x = c$$

वर्गरूप = The numerical co-efficient of the second power is ' a '

∴ Multiplying the two sides by 4a, we have,

$$4 a^2 x^2 + 4 ab x = 4 ac$$

We are to add b^2 the अव्यक्तवर्ग रूप—अव्यक्तरूपवर्ग would have been more accurate and intelligible—to both the sides and we get,

$$4 a^2 x^2 + 4 abx + b^2 = b^2 + 4 ac.$$

Taking the square-roots,

$$(2 ax + b) = \pm \sqrt{b^2 + 4 ac}$$

This is exactly the method that we are now following. As we start with a change in the sign of the absolute term, we find here under the radical sign ($b^2 + 4 ac$) instead of our usual discriminant ($b^2 - 4 ac$).

On pages 35 and 36, in Exercise 147, Mr. Davison gives three sets, containing ten examples each ;

(i) 5 to 14 ; where the sum of the squares of the roots of the equations is to be found, and the identity to be used is,

$$\alpha^2 + \beta^2 = (\alpha + \beta)^2 - 2 \alpha \beta,$$

(ii) 15 to 24 ; where the square of the difference of the roots of the equations is to be found, and the identity for this is,

$$(\alpha - \beta)^2 - (\alpha + \beta)^2 = 4 \alpha \beta.$$

(iii) 25 to 34 ; where the sum of the cubes of the roots of the equations is to be found, and here the identity is,

$$\alpha^3 + \beta^3 = (\alpha + \beta)^3 - 3 \alpha \beta (\alpha + \beta)$$

We want these identities because α, β are the roots of the quadratic, and we know only their sum ($\alpha + \beta$) and their product $\alpha \beta$; and consequently our attempt is to express each and every function of the roots in terms of their sum and product.

In his chapter on Quadratics (मध्यमाहरण) भास्कराचार्य is giving the very identities thus—

(1) वर्गयोगस्य यद्वाश्रयोर्युतिवर्गस्य चांतरं । द्विघ्नघातसमानं स्यात् द्वयोरव्यक्तयोर्यथा ॥

(युति: = योग: = Sum ; वर्गयोग: = The sum of the squares ; युतिवर्ग: = The square of the sum).

$$(\alpha + \beta)^2 - (\alpha^2 + \beta^2) = 2\alpha\beta$$

(2) चतुर्गुणस्य घातस्य युतिवर्गस्य चांतरं । राश्यांतरकृतेस्तुल्यं द्वयोरव्यक्तयोर्यथा ॥
(राश्यांतरकृति: = the square of the difference ; घात: = product)

$$(\alpha + \beta)^2 - 4\alpha\beta = (\alpha - \beta)^2$$

The third identity is given in the लीलावती.

(3) घने करणसूत्रम् । खण्डाभ्यां वा हतो राशिस्त्रिघ्नः खण्डघनैक्ययुक् ।

[खण्डौ = the two parts α, β ; राशि: = the original sum

$$(\alpha + \beta).] \therefore (\alpha + \beta)^3 = 3\alpha\beta(\alpha + \beta) + (\alpha^3 + \beta^3)$$

Along with the first two identities the usual formula $a^2 - b^2 = (a - b)(a + b)$ is very elegantly expressed by the आचार्य,

वर्गयोश्चांतरं राश्यायोगांतरहतेः समम् ।

(योग: = Sum ; अंतरम् = difference ; हति: = product)

Surds.

CHAPTER XXV.

In the करणीषड्विध the rule for finding the sum or difference of two *like* surds is stated first.

योगं करण्योर्महतीं प्रकल्प्य वधस्य मूलं द्विगुणं लघुं च ।

योगांतरे रूपवदेतयोःस्तः ..... ॥

It corresponds to the formula :—

$$\sqrt{a} \pm \sqrt{b} = \sqrt{(a+b) \pm 2\sqrt{ab}} \quad (i)$$

करणौ = a surd ; महती = करण्योः योग: = sum of the quantities under the radical signs = $(a + b)$; लघु = द्विगुणं वधस्य मूलम् = $2\sqrt{ab}$

Mr. Davison thus defines (page 134 : Definition 34) two *similar* surds.

' *Similar or like* surds are those which contain the same irrational factor.'

An alternative method for getting the sum or difference of these surds is given by the आचार्यः—

लघ्या हतायास्तु पदं महत्याः सैकं निरेकं स्वहतं लघुघ्नम् ॥
योगांतरे स्तः क्रमशस्तयोर्वा ..... ॥

this method corresponds to the formula :—

$$\sqrt{a} \pm \sqrt{b} = \sqrt{\left(\sqrt{\frac{a}{b}} \pm 1\right)^2 \cdot b} \quad (\text{ii})$$

Here the terms महती (the greater of the two; say a) and लघ्वी (the smaller of the two; say b) are used in their usual senses.

It can be clearly seen from the very definition of two like surds, that the product ab in (i) and the quotient $\frac{a}{b}$ in (ii) will be perfect squares, as the two surds $\sqrt{a}$ and $\sqrt{b}$ have one and the same irrational factor in common. If the surds are dissimilar or unlike, ab and $\frac{a}{b}$ will have no square roots and further simplification would be impossible.

पृथक्स्थितिः स्यात् यदि नास्ति मूलम् ॥

thus $\sqrt{18} \pm \sqrt{20}$ or $3\sqrt{2} \pm 2\sqrt{5}$ will remain as it is (पृथक्स्थितिः) as (18×20) has no square root (rational).

The surd properties $4\sqrt{2} = \sqrt{32}$ and $\frac{1}{2}\sqrt{3} = \sqrt{\frac{3}{4}}$ are given by the rule :—

वर्गेण वर्गं गुणयेत् भजेच्च ।

As an exercise in the multiplication of surds, the आचार्य is giving the following examples :—

द्वित्र्यष्टसंख्यागुणकः करण्योर्गुण्यस्त्रिसंख्या च संपंचरूपा ॥

वधं प्रचक्षाशु विपंचरूपे गुणयेत्वा त्र्यर्कमिते करण्यः ॥

(अर्क = १२ ; रूप = number (free from the radical sign.)

$$(i) (\sqrt{2} + \sqrt{3} + \sqrt{8})(\sqrt{3} + 5)$$

$$15\sqrt{2} + 5\sqrt{3} + 3\sqrt{6} + 3 \text{ Ans.}$$

$$(ii) (\sqrt{3} + \sqrt{12} - 5)(\sqrt{3} + 5)$$

$$10\sqrt{3} - 16 \text{ Ans.}$$

Then we come to the rationalisation rule :—

धनर्णताव्यत्ययमीप्सितायाश्छेदे करण्या असकृद् विधाय ॥

तादृक् छिदा भाज्यहरौ निहन्यादेकैव यावत् करणी हरे स्यात् ॥

भाज्यास्तया भाज्यगताः करण्यः ..... ॥

The expressions $\sqrt{a} + \sqrt{b}$ and $\sqrt{a} - \sqrt{b}$ are said to be *conjugate surds* (करण्याः धनर्णताव्यत्ययम्). The denominator of any expression of the form $\frac{a}{\sqrt{b} + \sqrt{c}}$ can be rationalised by multiplying the numerator and denominator by $\sqrt{b} - \sqrt{c}$, the surd conjugate to the denominator. (तादृक् छिदा भाज्यहरौ निहन्यात्). Similarly in the case of a fraction of the form $\frac{a}{\sqrt{b} + \sqrt{c} + \sqrt{d}}$ where the denominator involves three quadratic surds, we may by *two operations* (असकृत् विधाय) render that denominator rational.

भास्कराचार्य obtained the square-root of $a + \sqrt{b}$ with the help of the formula,

$$\sqrt{a + \sqrt{b}} = \sqrt{\frac{a + \sqrt{a^2 - b}}{2}} + \sqrt{\frac{a - \sqrt{a^2 - b}}{2}}$$

the rule given being :—

वर्गे करण्या यदि वा करण्योस्तुल्यानि रूपाण्यथवा बहूनां ।

विशोधयेद्रूपकृतेः पदेन शेषस्य रूपाणि युतोनितानि ॥

पृथक् तदर्धे करणीद्वयं स्यान्मूलेथ बन्हीकरणी तयोर्था ।

रूपाणि तान्येव मतोपि भूयः शेषाःकरण्यो यदि संति वर्गे ॥

[रूपम् = a ; करणी = b ; रूपकृतिः = a^2 शेषः = $a^2 - b$; तस्य पदम् = $\sqrt{a^2 - b}$ रूपाणि युतोनितानि *i. e.* $(a \pm \sqrt{a^2 - b})$ मूले तदर्धे पृथक् करणीद्वयं स्यात्

$$\left[\sqrt{\frac{a + \sqrt{a^2 - b}}{2}} + \sqrt{\frac{a - \sqrt{a^2 - b}}{2}} \right]$$

Here we have the rule about prefixing the signs to the surds in the square-root.

ऋणात्मिका चेत् करणी कृतौ स्याद् धनात्मिका तां परिकल्प्य साध्ये ॥

मूले करण्योरनयोरभीष्टा क्षयात्मिकैका सुधियावगम्या ॥

Square the expressions:— $(\sqrt{a} + \sqrt{b})$; $(\sqrt{a} + \sqrt{b} + \sqrt{c})$; $(\sqrt{a} + \sqrt{b} + \sqrt{c} + \sqrt{d})$; and so forth. We find the number of surds in the answer to be 1 ; 3 ; 6 ; 10 ; 15 ; ..... which we recognize to be the sum of the natural numbers (भास्कराचार्य calls it एकादिसंकलित), as in squaring the expression we are to take the surds in all possible pairs. Hence we have ${}^2C_2$; ${}^3C_2$; ${}^4C_2$; ..... ${}^{r+1}C_2$. ${}^{r+1}C_2 = \frac{r(r+1)}{2}$ which is the sum of the first r natural numbers.

And conversely in the problem of extracting the square root, if in the given expression there be one, three, six, ten and fifteen surds we must have in the corresponding answer, two, three, four, five and six surds respectively.

एकादिसंकलितमितकरणीखंडानि वर्गराशौ स्युः । वर्गं करणीत्रितये करणीद्वितयस्य तुल्यरूपाणि ॥ करणीषट्के तिस्रणां दशसु चतस्रणां तिथिषु च पंचानां ॥ रूपकृतेः प्रोङ्ग्य पदं ग्राह्यं चेदन्यथा न सत् क्वापि ।

This is merely an extension of the rule—stated previously—for finding the square root of a binomial quadratic surd.

Students may try the following two examples, with advantage.

1. द्विकत्रिपंचप्रमिताः करण्यः स्वस्वर्णगा न्यस्तधनर्णगा वा ।
तासां कृतिं ब्रूहि कृतेः पदं च चेत् षड्विधं वेत्सि सखे करण्याः ॥

[The latter part : कृतिः = $10 + 2\sqrt{6} - 2\sqrt{10} - 2\sqrt{15}$. Extract the square root of this.

$$\pm\sqrt{2} \pm\sqrt{3} \mp\sqrt{5} \text{ Ans.}$$

2. चत्वारिंशदशीतिद्विशतीतुल्याः करण्यश्चेत् ॥
सप्तदशरूपयुक्ता यत्र कृतौ तत्र किं पदं ब्रूहि ॥

Find the square root of:—

$$\sqrt{200} + \sqrt{80} + \sqrt{40} + 17.$$

$$\sqrt{2} + \sqrt{5} + \sqrt{10} \text{ Ans.}$$

Progressions.

श्रेढीव्यवहार.

(CHAPTERS XXVIII & XXIX).

The आचार्य starts with the *figurate* numbers.

$$1, 1, 1, 1, 1, 1, 1.$$

$$1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.$$

$$1, 3, 6, 10, 15, 21, 28.$$

$$1, 4, 10, 20, 35, 56, 84.$$

and the formulæ $\frac{n(n+1)}{2}$ and $\frac{n(n+1)(n+2)}{2.3}$ for the *linear* and *triangular* numbers.

तत्र संकलितैक्ये करणसूत्रं वृत्तम् । सेकपदधनपदार्द्धमथैकाद्यङ्कयुतिः किल संकलि-
ताख्या । सा द्वियुतेन पदेन विनिध्नी स्यात्त्रिहता खलु संकलितैक्यम् ॥

[संकलित = sum of the natural numbers = $\frac{n(n+1)}{2}$ (Page 185. Ex. No. 8). पद = number of terms = n ; पदार्ध = $\frac{n}{2}$; सैकपद = $(n+1)$; संकलितैक्यम् = The aggregate of the additions = the sum of these sums = $\frac{n(n+1)(n+2)}{6}$ (Page 221. Exercise 206 Ex. No. 8)].

The संकलिताख्या $\frac{n(n+1)}{2}$ is to be multiplied by द्वियुतपद $(n+2)$ and the product to be divided by three (त्रिहता) to obtain संकलितैक्यम्.

For finding the sum of the squares and cubes of the first n integers (Page 227. Art. 331 and 332) we have the सूत्र :—

कृत्यादियोगे करणसूत्रं वृत्तम् । द्विघ्नपदं कुयुतं त्रिविभक्तं संकलितेन हतं कृतियोगः ।
सङ्कलितस्य कृतेः सममेकाद्यङ्घनैक्यमुदीरितमाद्यैः ॥

[कृतियोगः = sum of the squares. संकलित = sum of the natural numbers. कु = पृथ्वी = 1 (which is the symbol for the number one) एकाद्यङ्घनैक्यम् = sum of the cubes of the natural numbers.]
घनैक्य *i. e.* $\sum n^3$ = the square of the संकलित

$$= \left\{ \frac{n(n+1)}{2} \right\}^2 = \frac{n^2(n+1)^2}{4}$$

and $\sum n^2 = (2n+1)$ —द्विघ्नपदं कुयुतं—to be multiplied by $\frac{n(n+1)}{2}$

(संकलित) and the product to be divided by three *i. e.* $\frac{n(n+1)(2n+1)}{6}$

It seems that these results were known to the ancients long before the time of भास्कराचार्य.

Hereafter the आचार्य proceeds to find the last term or the n th. term (Page 180 ; Art. 299) and the sum of n terms of the Arithmetical Progression (Page 184 ; Art. 303).

यथोत्तरचयेऽन्त्यादिघनज्ञानाय करणसूत्रं वृत्तम् ; व्येकपदघनचयो मुखयुक् स्याद-
न्त्यधनं ..... !

चयः = common difference = d ; पदम् = number of terms = n .
 व्येकपद = $(n - 1)$. मुखं = वदनं = आदि = the first term = a . अन्त्यधनं = the
 last term = l . The increase (d) multiplied by the period (n)
 less one, and added to the first quantity is the amount of the
 last.

$$\therefore l = a + (n - 1) d.$$

मुखयुगं दलितं तत् (*i. e.* अन्त्यधनं) मध्यधनं, पदसंगुणितं तत्सर्वधनं गणितं च
 तदुक्तम् ॥

[दलित = divided by two; मध्यधनं = middle term ; सर्वधनम् = the
 sum of all the terms.]

That (*i. e.* the last term) added to the first and halved,
 is the amount of the mean ; which multiplied by the period
 is the amount of the whole and is denominated 'गणित', the
 computed sum.

$$\therefore S = n \cdot \frac{(a + l)}{2}$$

which combined with the preceding result for l , gives the
 usual formula

$$s = \frac{n}{2} \left\{ 2a + (n - 1) d \right\}.$$

When the period (गच्छ or पद) is an even number, there
 is no middle term ; wherefore half the sum of the terms
 preceding and following the mean place, must be taken for
 the mean amount (मध्यधन).

Out of the four letters s , a , d and n , when any three are
 given, we can obtain the value for the fourth. Having obtained
 s , भास्कराचार्य proceeds to find a (मुख) d (चय) and n (गच्छ); and
 we have the three corresponding formulæ.

मुखज्ञानाय करणसूत्रं वृत्तार्धम् । गच्छहते गणिते वदनं स्याद्येकपदघ्नचयार्धविहीने ।
 (वदन or मुख = a ; पद or गच्छ = n ; गणित = s ; चय = d .)

“ The sum of the progression being divided by the period,
 and half the common difference multiplied by one less than
 the number of terms, being subtracted, the remainder is the
 initial quantity.”

$$\textit{i. e. we have:—} \frac{s}{n} - (n - 1) \cdot \frac{d}{2} = a.$$

चयज्ञानाय करणसूत्रं वृत्तार्धम् । गच्छहतं धनमादिविहीनं व्येकपदार्धहतं च चयः
स्यात् ॥

(धनं *i. e.* सर्वधनं = Sum)

The sum being divided by the period and the first term subtracted from the quotient, remainder divided by half of one less than the number of terms, will be the common difference

$$\frac{\frac{s}{n} - a}{\frac{(n-1)}{2}} = d.$$

गच्छज्ञानाय करणसूत्रं वृत्तम् । श्रेढीफलादुत्तरलोचनान्नाच्यार्धवक्त्रान्तरवर्गयुक्तात् ।
मूलं मुखोनं चयखण्डयुक्तं चयोद्धृतं गच्छमुदाहरन्ति ।

[श्रेढीफल = the sum ; उत्तर = चय = common difference ; लोचन = Eyes
(the symbol for two) वक्त्रं = मुखं = the first term ; खण्ड = the part
referred to *i. e.* one-half.]

“ The sum of the progression, multiplied by twice the common increase, and added to the square of the difference between the first term and half that increase, the square-root being extracted, this root less the first term and added to the (above mentioned) portion of the increase, being divided by the increase, is pronounced to be the period.”

Our corresponding formula

$$n = \frac{1}{d} \left\{ \frac{d}{2} - a \pm \sqrt{\left(a - \frac{d}{2} \right)^2 + 2sd} \right\}$$

is obtained by regularly solving the quadratic for n .

Evidently, भास्कराचार्य is taking only the upper sign, and hence we find no discussion about the meaning of the two values for n .

Students may find, the following five examples bearing on the preceding formulæ, some what interesting.

1. आद्ये दिने द्रम्मचतुष्टयं यो दत्त्वा द्विजेभ्योऽनुदिनं प्रवृत्तः ।
दातुं सखे पञ्चचयेन पक्षे द्रम्मा वद द्राक्कति तेन दत्ताः ॥
 $a = 4 ; d = 5 ; n = 15 ;$ find s .

2. आदिः सप्तचयः पञ्च गच्छोऽष्टौ यत्र तत्र मे ।
मध्यान्त्यधनसंख्ये के वद सर्वधनञ्च किम् ॥
 $a = 7; d = 5; n = 8$. Find the mean amount, last term and the sum.
19 ; 42 ; 196 ; Ans.
3. पञ्चाधिकं शतं श्रेढीफलं सप्त पदं किल ।
चयं त्रयं वयं विद्मो वदनं वद नन्दन ॥
 $s = 105; n = 7; d = 3$; find a .
6 Ans.
4. प्रथममगमदह्ना योजने योजनेशस्तदनु ननु कयासौ ब्रूहि यातोऽध्ववृद्धया ।
अरिकरिहरणार्थं योजनानामशीत्या रिपुनगरमवाप्तः सप्तरात्रेण धीमन् ॥
 $a = 2; n = 7; s = 80$; find d (i. e. वृद्धि or चय)
27 Ans.
5. द्रम्मत्रयं यः प्रथमेऽहि दत्त्वा दातुं प्रवृत्तो द्विचयेन तेन ।
शतत्रयं षष्ट्यधिकं द्विजेभ्यो दत्तं कियद्भिर्दिवसैर्वदाशु ॥
 $a = 3; d = 2; s = 360$ find n .
18 Ans.

Geometrical Progression.

The method of finding the sum of n terms of a $G. P.$ of which the first term is ' a ' and the common ratio r , (page 199; Art. 314) is thus given by the आचार्य.

अथ द्विगुणोत्तरादि फलानयने करणसूत्रं सार्धवृत्तम् ।
विषमे गच्छे व्येके गुणकः स्थाप्यः समेऽर्धिते वर्गः ।
गच्छक्षयान्तमन्त्याद्यस्तं गुणवर्गजं फलं यत्तत् ॥
व्येकं व्येकगुणोद्धृतमादिगुणं स्याद्गुणोत्तरे गणितम् ॥

(गुणोत्तर = the common ratio. गुणोत्तरे गणितम् = the sum for the Geometrical Progression.)

From the first three lines, we simply get r^n ; and the whole of the formula $S = \frac{a (r^n - 1)}{r - 1}$ is very succinctly stated in the last line.

The first part is expressed rather clumsily and obscurely. For finding r^n he considers the two cases n even and n odd, and then proceeds with squaring and multiplying, till the period is exhausted.

“The produce (फल) being lessened by one, is to be divided by the common multiplier less one, and multiplied by the initial quantity, and the result will be the sum of a progression increasing by a common multiplier.

The two examples given are worth trying.

1. पूर्वे वराटकयुगं येन द्विगुणोत्तरं प्रतिज्ञातम् ।
प्रत्यहमर्थिजनाय स मासे निष्कान् ददाति कति ॥
 $a = 2; r = 2; n = 30; \text{ find } s.$

2147483646 cowries Ans.

2. आदिद्विकं सखे वृद्धिः प्रत्यहं त्रिगुणोत्तरा ।
गच्छः सप्तदिनं यत्र गणितं तत्र किं वद ॥
 $a = 2; r = 3; n = 7 \text{ find } s.$

2186 Ans.

Permutations and Combinations.

भास्कराचार्य deals with this subject in two chapters in his लीलावती; one is called मिश्रकव्यवहार, while the other is termed अंकापशव्यवहार or गणितपाश.

The number of permutations of n different things taken r at a time (Page 229; Art. 342) is thus obtained by the आचार्यः—

अनियताङ्कैरतुल्यैश्च विभेदे करणसूत्रं वृत्तार्थम् । स्थानान्तमेकापचितान्तिमाङ्कघातोऽस-
माङ्कैश्च मितिप्रभेदाः ॥

“The series of numbers decreasing by unity (एकापचित) from the last (अन्तिमाङ्क) to the number of places, being multiplied together will be the variations of number, with dissimilar digits.”

This corresponds to our usual formula—

$${}^n P_r = n(n-1)(n-2)(n-3)\dots\dots(n-r+1).$$

For $Ln!$ we have,

अथ गणितपाशे निर्दिष्टाङ्कैः संख्याया विभेदे करणसूत्रं वृत्तम् । स्थानान्तमेकादिचयाङ्क
घातः संख्याविभेदा नियतैः स्युरङ्कैः ॥

“The result of multiplication of the arithmetical series beginning and increasing by unity, and continued to the number of places, will be the variations of number with specific figures.”

The following examples are given for the sake of illustration:—

1. पाशाङ्कुशाहिडमरुककपालशूलैः खट्वांगशक्तिशरचापयुतैर्भवन्ति ।
अन्योन्यहस्तकलितैः कति मूर्तिभेदाः शम्भोर्हरेखि गदारिसरोजशङ्खैः ॥

“How many are the variations of the form of शम्भु, by the exchange of his *ten* attributes etc.....as well as those of

Hari by the exchange of the mace, the discus, the lotus and the conch ? ”

जाता मूर्तिभेदाः शम्भोः ३६२८८०० *i. e.* L10 !

एवं हरेश्च । २४ *i. e.* L4 ! Ans.

2. स्थानषट्कस्थितैरङ्कैरन्योन्यं खेन वर्जितैः ।

कतिसंख्याविभेदाः स्युर्यदि वेत्सि निगद्यताम् ॥

${}^9P_6 = 60480$ Ans.

The vast scope for application of the principles and rules mentioned in the two chapters, has been clearly noticed by the आचार्य at the very start.

छन्दश्चित्युत्तरे छन्दस्युपयोगोऽस्य तद्विदाम् ।

मूषावहनभेदादौ खण्डमेरौ च शिल्पके ।

वैद्यके रसभेदीये तन्नोक्तं विस्तृतेर्भवात् ॥

“It serves in *prosody* (छन्दःशास्त्र), for those versed therein, to find the variations of metre; in the *architecture* (शिल्पक) to compute the changes upon apertures (of a building); in *music* (गायन) the scheme of musical permutations; in medicine (वैद्यक) the combinations of different savours. For fear of prolixity, this is not (fully) set forth.”

Then he has proved that the total number of ways in which a selection can be made of n articles is $2^n - 1$.

(Page 241 Ex. No. 23).

The treatment is most perfect and exhaustive. भास्कराचार्य has also obtained the number of permutations and combinations with certain letters alike, combinations with repetitions, the number of homogeneous products of r dimensions, and the sum of these homogeneous products. But as we are afraid it may not fall exactly within the scope of an average First Year Student, we have thought it wiser to refrain from touching the above-mentioned parts.

Problems on permutations and combinations require profound thinking and imagination. Beginners may well remember the warning given by the आचार्यः—

न गुणो न हरो न कृतिर्न घनः पृष्ठस्तथापि दुष्टानाम् ।

गर्वितगणकबहूनां स्यात्पातोऽवश्यमङ्कपाशोऽस्मिन् ॥

“Though neither multiplier nor divisor be asked, nor square nor cube, still presumptuous inexperienced scholars in arithmetic will assuredly fail in (problems on) this combination of numbers.”

List of Sanskrit Equivalents.

General.

- अध्यायः = a chapter.
परिच्छेदः = a section.
परिपाटी; पाटीगणित; व्यक्तगणित =
Arithmetic.
बीजक्रिया; बीजगणित; अव्यक्तगणित =
Algebra.
करणसूत्रम् = a working rule.
उदाहरणम्; उद्देशकः = an example
सारणी = a formula.
विधानं; परिकर्म = an operation.
षड्विध = the six mathematical
operations viz. addition,
subtraction, multiplication,
division, involution
and evolution.
संयोजना; संयोजनम्; सङ्कलितम्; योयः;
युतिः; युक्तिः = addition.
व्यकलितम्; व्यवकलनम् = subtraction.
वियोग; अंतरम् = difference.
उपेत, युक्त = added to.
वियुत; शोधित = subtracted from.
संशोध्यमान = that which is to be
subtracted.
षधः; हतिः; अभिहतिः; घातः (from
हन् to multiply) product.
गुण्यः = multiplicand.
गुणकः = multiplier.
भक्त = divided (from भज् to
divide).
भाज्यः = dividend.
भाजकः; हरः = divisor.

- शेषः = a remainder.
भागहारः = division.
पदम्; मूलम् = a root; a square
root.
कृतिः; वर्गः = square.
घनः = cube.
स्वं; धनम् = Positive.
ऋणम्; क्षयः; अस्वम् = Negative.
फलम् = an answer.
करणी = a surd.

Equations.

- राशिः = a quantity; an expres-
sion.
व्यक्तम् = a known quantity.
अव्यक्तराशिः; अज्ञातराशिः = an un-
known quantity.
रूपम् = a number; a numerical
constant. [as distinguish-
ed from (i) a surd or (ii)
an unknown quantity.]
मानम् = value e. g. अव्यक्तमानं
value of an unknown
quantity.
समीकरणम् = an equation.
पक्षः = a side.
यावत्तावत् = an unknown quan-
tity say x .
वर्णः = a letter (a colour) as
distinguished from रूप etc.
कालक; नीलक, पीत, लोहित = un-
known letters say x, y, z
etc.

भावितम्; असमजातिघात = the product of unknown quantities say xy .

Progressions.

श्रेढी = a progression.

श्रेढीव्यवहार = determination of progressions.

आदि; वदनं, मुखं, वक्त्रं (and other synonyms of face).
आदिधनं; आद्यधनम् = the first term (a).

मध्यधनम् = middle term.

अन्त्यधनम् = last term (l).

सर्वधनं, श्रेढीफलं, गणितम् = sum (s).

गच्छः = पदम् = number of terms (n).

उत्तर; प्रचयः, अधिक; वृद्धिः चयः = common difference (d).

एकादिसंकलितम् = sum of the natural numbers.

कृतियोगः = sum of the squares of natural numbers.

गुणोत्तर = common ratio (r).

Permutations and Combinations.

व्यक्तिः, भेदः, विभेदः = a change, a variation, a permutation.

प्रस्तारः; व्यक्तिमिति = The number of permutations.

मिश्रकव्यवहारः = determination of permutations and combinations.

अङ्कपाशः; गणितपाशः = permutation of digits.

Numbers.

गगन, खं, आकाश, वियत् (or any synonym of ख); शून्यम् = zero; cifer.

दलम् = one half.

कु; भू; भूमि; पृथ्वी; इन्दु; चन्द्र = one.
लोचन, अश्वि, यम = two.

गुण; अग्नि = three.

प्राण, इषु, शर, बाण, सायक = five.

ऋतु, अङ्ग, रस = six.

अद्रि, शैल भूभृत्, अश्व = seven.

गज, द्विप, नाग = eight.

अङ्क = nine.

दिक् = ten.

भव; रुद्र = eleven.

अर्क; रवि; सूर्य = twelve.

भ, नक्षत्र = twenty-seven.

दशन = thirty-two.

अमर = thirty-three.

Is it a Contradiction ?

BY

N. S. Agashe, I. E. Class.

—)(—)(—

I have often heard it said regarding the works of Kalidasa, —and more especially about his famous play Shakuntala—that every new perusal discloses to the reader something new to be appreciated. It is possible that sometimes the case may be just the reverse of this, and a judicious critic may discover something to take exception to, for some light reason or other. My readers need not infer from this that I have personally got something to say against Kalidasa's works. Far from it. I am before them only for making an attempt to refute, according to my humble ability, an objection raised by a learned critic, with all due deference to his learning.

The objection raised is about some statements of Dushyanta in the first act of Shakuntala. Here they are :—

(1) कथमियं सा कण्वदुहिता । &c. (before verse 17).

N. B :—[The edition referred to is Mr. Kale's Shakuntala. Fourth revised edition].

(2) भगवान् काश्यपः शाश्वते ब्रह्मणि स्थित इति प्रकाशः ।

and (3) अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसम्भवा स्यात् । (before verse 20).

The learned critic maintains that these statements are somewhat contradictory in as much as the first and the third, viz. कथमियं सा कण्वदुहिता । and अपि नाम कुलपतेः &c. show Dushyanta's belief that the sage कण्व (Kanva) was married, while the second viz. भगवान् काश्यपः शाश्वते etc. expresses his knowledge that the sage was a celibate.

I think that in arriving at this conclusion the critic lost sight of some important statements and circumstances. I shall now proceed to show how the above-mentioned sentences can be reconciled without importing anything unnatural into the play.

Generally Rishis of the highest order at least remained unmarried, and so it is natural that the king should suppose Kanva to be unmarried. But on his way to the hermitage, or rather when he approaches the hermitage while pursuing a deer, he comes upon Tapasas (sage-disciples of Kanva) one of whom told the king to visit Kanva's hermitage and receive hospitality at the hands of Shakuntala, who had been stationed there by Kanva for the reception of any guests that should turn up. He, moreover, speaks of Shakuntala as Kanva's daughter (दुहितरं शकुन्तलामतिथिसत्कारे नियुज्य &c. after Verse 13). Now the तपस who spent all his time in the hermitage, and who was consequently always in touch with Kanva was in the opinion of the king a more reliable source of information regarding Kanva than a mere report. So his belief that Kanva was a celibate was nearly shaken, the word of the Tapasa gaining, of course, greater possession of his mind than the report viz. Kanva was a celibate. Still it was impossible for the king to reject as untrue the report of a long standing, all at once. In his mind there lurked a doubt as to the fact of the whole affair. The तपस after his speech.दुहितरं शकुन्तलां &c. abruptly leaves the king, and the king is not in a position to get the riddle solved. In making the 'tapasa' disappear suddenly the poet gives a very strong proof of his high imaginative powers. Let us see how :—

Had the doubt of the king been removed by the tāpasa then and there, the king would not have found a suitable excuse to carry on some conversation at the time of his meeting the three girls, Shakuntala and her two friends—and the poet, in that case, would have been required to bring their meeting in the garden to a close, directly as the king's reception was over. But since the poet wants to show that the love between Dushyanta and Shakuntala was formed at the time of the meeting, it is desirable that the time of meeting should be long enough for the creation of love. This time must necessarily be passed in some sort of agreeable conversation. The king was enamoured of

Shakuntala and wanted to speak about her ; but his singling her out from her two friends for the subject of his conversation would have appeared awkward. In order that he may have a plausible reason to turn his conversation on Shakuntala, the poet intentionally keeps the doubt in the king's mind unremoved till the meeting in the garden, where he can at leisure get it removed. Who can say that this is not a thoroughly poetic arrangement ?

Another reason, why the poet does not give sufficient time to Dushyanta to get his doubt dispelled with the help of the tapasa, probably seems to be this :—The king would have naturally been ashamed to disclose, to an important person like the t̄apasa, his ignorance of some simple fact about one of the greatest Kulapatis in the penance forest of which he posed as the protector. But his doubt would not at all have been a thing to be ashamed of when expressed in the personality of an ordinary servant of the State. He could not conceal his personality from the t̄apasa, but he was able to conceal it from the girls ; and naturally he was not in the least disconcerted to question the girls on that point, in disguise.

Some particular stress is placed by the critic also on the third sentence अपि नाम कुलपतेः &c. But even this can be easily set aside in the following way. We have seen that the king's mind was swinging between two things—his belief that Kanva was a celibate on one side and the t̄apasa's words दुहितरं शकुन्तलामतिथिसत्कारे नियुज्य etc. on the other. In this unstable state of his mind, he can wish, without the least inconsistency, that if at all Shakuntala was the daughter of Kulapati Kanva, she should at least be his daughter from a woman of dissimilar (i. e. inferior) caste. When looked at in this light, this wish of the king will never serve as a stable foundation for the above mentioned objection.

Taking into consideration the arguments given above, I think there remains no ground for holding the view that the statements quoted at the beginning are contradictory.

Bolshevism.

BY

'Politicus'—S. B. A Class.

—:o:—

WITH the collapse of the Czardom, during the war, a mighty doctrine was born in Russia. This new child had received a favourable treatment, while it was in the embryo. The despotic, unfeeling, and the merciless rule of the Czar coupled with the wayward and fickle character of the queen, who was allowed a dominating and controlling voice, in the government of the country, had already paved the way for the chaotic state that was hanging over the country's destiny in the near future. Since the year 1910, the new wave of popular freedom swept over Russia, and it greatly affected the educated people, who spread the ideas of political freedom, and democracy among the masses. This period in Russian history can be compared to the state of India, from 1905 upto the beginning of the world-war. There were strikes and demonstrations, for securing a constitution, in which public opinion would be a determining factor. When the emperor and his satellites found it impossible to ignore the demands of the country, they gave it a toy, to divert its attention from the main object; for the Duma possessed practically very little power.

The introduction of this assembly marks a new step in Russian politics. After many vicissitudes, the people found out that the toy was useless, and that they had been deceived by government. Agitation for the freedom of speech and the press increased in spite of the repressive measures adopted by government with a view to stifle the expression of public opinion. When at last Russia entered the war, ostensibly to defend the Slav world, but really with the intention of giving a new turn to the mentality and

aspirations of the country, Government took every opportunity, which the panic-stricken conditions offered, to remove thousands of outspoken and agitating men and women, who exposed the misrule of the bureaucracy before the public view. Everything went on smoothly for a year, until at last Germany inflicted a crushing defeat on the Russian army, on the banks of the Dunajek and laid the train of a mighty revolution. The army and its generals so completely lost their faith in the emperor that he *abdicated i. e.* was dethroned, in 1917. A Government was formed under Kerensky, and the army for a time redeemed its honour. But Lenin, the apostle of the Bolshevic theory was at large with many discontented followers liberated from dreary confinement in Siberia.

There had been before the war a conference of all Socialists at Stockholm, where the question of the policy to be followed in future for the spread of socialistic doctrines all over the world, was warmly discussed. The majority voted in favour of using any means within human power, such as general strikes, to achieve the downfall of the lazy capitalists and the rich people, by subverting the established governments, in which these people domineered. They determined to form a system of their own under which 'every man receives a share according to his need and ability.' The word 'Bolshevik' is expressive of the majority referred to above.

Now Lenin who possesses a strong personality, and is gifted with high oratorical powers could easily win over the illiterate mob of labourers and peasants by his fascinating descriptions of the state in which every person willing to work was to receive a share of the vast fertile lands owned by the nobility—which he proposed to distribute among them—together with a part of their surplus wealth. The Russian labourer or farmer, who under the regime of emperors, was scarcely able to keep the wolf off his doors, and could never dream of owning even a modest farm by

life-long honest labour naturally fell a victim to Lenin's views. There is nothing of a miracle in this. On the other hand it would have been quite unnatural if he had consented to rot in his servile state, while such alluring promises were held forth to him. The only defect in the doctrine is its unscrupulousness, its utter disregard for moral, social and religious sentiments of long standing ; but Lenin argued that these things were only the means to a glorious end. How could they expect to see the rich and the noble parting with their surplus wealth and lands voluntarily? Why should they cease to wield their influence in the administration? And if they are always at the helm of Government, is there any hope left for the inauguration of an era new in every respect? How can socialism thrive as long as the initiative in the work of government and the enormous wealth and power resulting therefrom are left in the hands of these men? The natural reply to all these questions was that nothing could be done unless the nobility, the idle class hanging upon society is dethroned from its present eminence, by any and every means such as force and bloodshed. The work bore a wild and heinous aspect on the surface, but there was no way out of the *impasse*.

Kerensky and his government, had already confiscated large estates of the church and the nobles. Lenin who thought Kerensky to be a mild and half-hearted socialist, went even further. Kerensky had to fly away before the rising power of Lenin who assumed the reins of the administration. The first thing he did was to remove such mild men as Kerensky out of his way by violence in order that he might become the dictator of Russia.

A Bolshevik is nothing but an unscrupulous and advanced Socialist. The difference between them lies in the methods to be followed in achieving their objective, which is to give as far as possible equal opportunities and freedom to every individual and to distribute evenly the means of comfort. A socialist will try to convince the people by

argument and logic. He is unwilling to sacrifice his moral sentiments for the furtherance of his cause. He respects order in society and government. He will resort to violent measures only under exceptional circumstances. A Bolshevik on the other hand never argues; he carries his doctrine in one hand and in the other, the sword of ruin. If you submit, all goes right; but woe to the person who offers any opposition! There is nothing in this world that can prevent him from cold-blooded atrocities; even the highest religious and moral obligations are ignored by him. His law, religion, and morals, all are included in his faith. But we must all the while remember that these are only the means. The common goal of both is to create a social structure, in which every able and working (intellectually or physically) individual shall receive adequate facilities and comforts. This necessarily implies the elimination of the rich class who possess unnecessary means of comfort, without any exertions. If a capitalist owns a factory in which five hundred men are working, the net profits, which fill his coffers, are grievously disproportionate to his physical and mental labour. His manager works more, but receives comparatively very little. This uneven distribution of wealth, they say, is the cancer eating into the vitals of the modern society, and has produced the present misery in Europe. They also advocate the utmost individual liberty and flexible government.

After two years' hard struggle against the internal and external foes, the Bolsheviks have firmly established their doctrine all over Russia. Eye-witnesses tell us that they have done more, in this short period, in educating and improving the condition of the peasantry, than the utmost that could have been done in fifty years under the Czars. There is now some sort of order restored in the country, and we seldom hear of massacres. The veil of the bloody atmosphere is lifted partially, and some statesmen, who are their enemies are compelled to admit some good points in

the system. In the French Revolution bloodshed and other heinous deeds were witnessed, but out of the chaos democracy was born. Europe is now tired of its darling, and Bolshevism has come into existence. There is no doubt that it will be accepted with some modifications by the advanced European nations, for the new system has a power of solving satisfactorily the conflict between capital and labour. There are clear traces, which prove that Bolshevism has influenced nations like England and America, e. g. the question of the nationalization of railways, mines and other national industries, is being vigorously discussed in these countries. England and other capitalistic nations are opposed to it, because, they see only the black side of the picture, and because the capitalists who govern in these countries read in it, the prophecy of their downfall for ever.

Magha's Versatile Genius.

BY

S. G. Kanade, B. A.

—:0:—

IN all the languages, dead and living, poetical literature holds prominence, and it is but an established theory that as long as every language is the natural outcome of a particular society, it produces especially that kind of literature which is the spontaneous outflow of the feelings and emotions of human mind, as Shelley has truly said "Poetry is connate with the origin of man." Sanskrit, the language of our forefathers is no exception. In the hoary Vedic times the germ of Sanskrit poetry was at first discerned, and it was reared to its complete growth in the so-called classical period, when it filled the atmosphere with its sweet melodious warblings. In those times, over the horizon of Sanskrit literature, began to shine forth luminaries of different magnitudes one after another. Great poets and dramatists adorned the muse of Sanskrit poetry with their compositions displaying a variety of subjects, and melodies, and in this way the Sanskrit muse who was up to this time an infant, having childlike simplicity, now entered the stage of developed youth, as described in a well-known verse.

“ यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो
भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।
हर्षो हर्षो हृद्यवसतिः पंचबाणस्तु बाणः
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ ”

She began to show the silken beauty of her hair through the poet Chora ; the light of her earrings through Mayur. She began to smile temptingly through Bhasa and her amorous sports and gestures found place in the mouth of Kalidasa. The god Cupid taking the human form of the poet Bana sojourned in her heart and planned gigantic love-campaigns. Besides these there arose many other great poets, whose works spread the fame of the Sanskrit Language

over all the countries, and among them Magha is one of the most renowned. He composed a great poem named Shishupalavadham which, together with the Kiratarjuniyam of Bharavi, and Naishadham of Shri Harsha formed a triplicate of grand poems (बृहत्काव्यत्रयी), while the लघुकाव्यत्रयी comprised the three well-known poems of the masterpoet Kalidasa viz. Raghuvansham, Kumarsambhavam, and Meghadutam.

As regards the times and the personal history of our author, suffice it to say in a limited space like this that we know from some autobiographical verses given at the end of the poem, from a colophon* found at the end of a certain manuscript, from his verses taken as illustrations by some writers on Rhetorics, from direct mention of some grammatical works in some of his own verses and lastly from the three fabulous works named प्रबन्धचिन्तामणि, प्रभाकरचरितम्, and भोजप्रबन्ध, that Magha must have lived in the latter half of the 8th century, when Buddhism, though not in its full power, had much influence over many native princes one of whom named Shriwarmal ruled in Gujarat over a small portion of territory the capital of which was a city named Bhinnamala now a small village, with Supradeva, our author's grandfather appointed as prime minister. Our author must have studied the various Sanskrit sciences and earned fame as a *great grammarian* as is seen from the above mentioned colophon. In the capital he had many opportunities of observing the court-life as a grandson of a prime minister. We reject the above mentioned three fabulous works which describe the condition of dire poverty of Magha as untrustworthy for the purposes of correct history as they are composed to extol the greatness of kings like Bhoja and others, by describing that almost all the poets like Kalidasa, Bharavi, Magha got their livelihood under the shelter of such bountiful patrons. It seems that Magha, a grown-up man having immense resources at his command longed for the fame of being as great a poet as कालिदास or भारवि or of excelling such poets, and the result is this our standard poem शिशुपालवधम्, composed in strict conformity with the rules which were in vogue at that time. While composing

---

* इति श्रीभिन्नमालवास्तव्यदत्तकसूनोर्भहवैयाकरणस्य माघस्य कृतौ शिशुपालवधे.

the poem he has taken into consideration both the manner and matter like a prudent man who resorts both to fate and valour as Magha himself says in the verse.

नालंबते दैष्टिकतां न निषीदति पौष्टे ।
शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥

In this connection it is very interesting to note that he must have composed the whole poem mostly in the latter halves of nights when floods of inspiration were overpowering his heart as he describes himself.

क्षणशयितविवुद्धाः कल्पयन्तः प्रयोगा
नुदधिमहति राज्ये काव्यवहुर्विगाहे ।
गहनमपररात्रप्राप्तबुद्धिप्रसादाः
कवय इव महीपाश्चिन्तयन्त्यर्थजातम् ॥

This fact reminds us of the words of Shelley who says "Poetry is the record of the best and happiest moments of the happiest and best minds."

Not only had Magha acquired a great name as a famous grammarian, but he was also well versed in almost all branches of Sanskrit literature from the old Vedas to the sciences of everyday life such as politics, and medicine ; as well as of the fine arts viz. Music, Dramaturgy and others. A critical survey of the poem Shishupalavadham will convince the readers of this statement.

Shishupalavadham in many verses discloses our author's full acquaintance with the four Vedas, metrical Smritis such as the Manusmriti as well as epics like the Ramayana and the Mahabharata. We find [several allusions that confirm this fact. The verse III 65.

मुखादिवाथ श्रुतयो विधातुः पुरान्निरीयुर्मुंराजिद्वजिन्यः ।

and also III 75

आलोकयामास हरिः पतंतीर्नदीः स्मृतीर्वेदमिवांबुराशिम् ।

directly alludes to Shrutis and Smritis

In XII 11 नानाविधाविष्कृतसामजस्वरः सहस्रवर्त्मा चपलैर्दुरध्ययः ।

गांधर्वभूयिष्ठतया समानतां स सामवेदस्य दधौ बलोदधिः ॥

the army of Shri Krishna is compared to the Samaveda. Again

सप्तभेदकरकल्पितस्वरं साम सामविदसंगमुज्जगौ ।

तत्र सूनुतगिरश्च सूर्यः पुण्यमृग्यजुषमध्यगीषत ॥ (XIV 21)

alludes to the three Vedas ऋक्, साम, यजु and distinctly describes the mode of reading the Samveda viz. the mode of marking distinctly seven tunes with the parts of fingers which is in vogue even now. Again in I 31, 32, 33 the निर्गुणस्वरूप of the Brahma of the Upanishads is described. Again a verse

रुचिभ्राम्नि भर्तारि भृशं विमलाः परलोकमभ्युपगते विविशुः ।
ज्वलनं त्विषः कथमिवेतरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव पतिः ॥
(IX 13).

beautifully links the fact of the Upanishads “अग्निं वावादित्यः सार्यं प्रविशति with the then prevalent custom of burning widows. The verse I, 72.

सतीव योषित् प्रकृतिः सुनिश्चला पुमांसमध्येति भवांतरेष्वपि ।
indirectly alludes to the verse in Manusmriti.

पतिं या नाभिचरति मनोवाक्कायसंयता ।
सा भर्तुर्लोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥

as Mallinath hints in the commentary. But the verse XIV 67.

पूर्वमेष किल सृष्टवानपस्तासु वीर्यमनिवार्यमादधौ ।
तच्च कारणमभूद्धिरण्मयं ब्रह्मणोऽसृजदसाविदं जगत् ॥

is a literal paraphrase of the following in Manusmriti.

अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् ।
तदण्डमभवद्वैमं सहस्रांशुसमप्रभम् ॥ १ ॥
तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।

Lastly the fact that our author has taken for his poem an incident from the great epic, the Mahabharata is fully sufficient to prove his acquaintance with epics and Purānas.

There are various indications in this poem which show our author's study of the six philosophical schools, as well as of the doctrine of Buddhism &c. I need not dilate upon this point very much, but only mention the references which a curious reader is expected to read. The verses XIV 20 and XI 41 allude to the Mimansa School, the first describing the various functions of the sacrificial priests होता, प्रशास्ता, अध्वर्यु and so on, and the second describing the morning sacrificial duties. Verses II 59, XIV 19, I 31 are indications of his acquaintance with the सांख्य doctrine, the first two being quite clear and direct. The doctrines of Patanjali are

alluded to in verses IV 55, XIV 60-62 and those of the Nyaya philosophy in verses II 91, XX 11-18. There are also references to Buddhistic views and incidents the most prominent of which are verse II 28 which alludes to the पंचस्कंधs of बुद्ध and verse XV 58, which I quote here as it refers to the struggle between बुद्ध and मारबल thus.

इति तत्तदा विकृतरूपमभजत्तदवभिन्नचेतसम् ।
मारबलमिव भयंकरतां हरिबोधिसत्त्वमपि राजमंडलम् ॥

Now we come to the various worldly sciences viz. politics, medicine; commerce in regard to which our author displays his erudition. The whole second canto is fully descriptive of the various tricks and stratagems of royal policy as well as other matters of politics. The verses XX 76, XIV 13, XII 25, as well as II 10, 54, 84, 96, may be shown referring to the Ayurveda doctrine. As regards the knowledge of commercial transactions, it may be fairly said that Magha, the grandson of a prime minister living in the capital of Shrivarmal had various opportunities of observing the commercial transactions at large as well as the markets in the king's camps. The verses III 38, IV 11, III 76; XII 36 show the author's knowledge of commerce, the last two verses having interesting peculiarities the first of which describes the joy of Shri Krishna at the sight of merchants carrying on their trade with far-off countries through the ships, and the second of which describes the pain of a Merchant at the loss of honey dropping down through the whole street. In the fifth canto there are some references showing Magha's knowledge of अश्वविद्या, गजविद्या the typical references being V 4, 10, 56, 47, 49.

As regards our author's knowledge of grammar, it is enough to say that the whole poem discloses his command of grammar and vocabulary. The whole style of शिशुपालवध is tinged with a grammatical colour, nay every page or every verse bristles with some kind of grammatical peculiarity. There are several direct allusions such as verses II 47, 72, 95, 112, XIV 22-23, but a funny reference is the verse X 15,

सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे ।
विभ्रमं मधुमदः प्रमदानां धातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥

where the poet describes how the intoxication of young damsels, who had drunk fragrant wines, displayed the hidden amours, as a preposition' (उपसर्ग) carries out the hidden meaning of a 'verb' (धातु.) As to Magha's knowledge of Rhetorics every verse is made striking by the use of a figure of speech. There are several allusions also to Dramaturgy in verses XX, 44 XIV 50, II 8, I 69. Some verses bristle with allusions to the Kamasutras of वात्स्यायन the typical reference occurring in the verse X 75.

सत्कृतानि भणितं करुणोक्तिः स्निग्धमुक्तमलमर्थवत्त्रांसि ।
हासभूषणरवाश्च रमण्याः कामसूत्रपदतामुपजग्मुः ॥

The art of singing is alluded in many verses such as XIII 66, II 10, but the verse,

श्रुतिसमधिकमुच्चैः पंचमं पीडयन्तः
सततमृषमहीनं भिन्नकीकृत्य षड्जम् ।
प्रणिजगदुरकाकुश्रावकस्निग्धकण्ठाः
परिणतिमिति रात्रेर्मागधा माधवाय ॥

describes how the bards were singing in मालकंस or भिन्नषड्ज tune, in which पंचम and ऋषभ are strictly prohibited.

All these allusions can go to prove that Magha, the poet must have had a very versatile genius and a wonderful command over all the sciences. There is only a slight exaggeration when it is said, that the study of माघ's nine cantos will acquaint the readers with all words in Sanskrit—

नवसर्गगते माघे नवशब्दो न विद्यते ।

— — — — —

“My Reverie”.

BY

G. M. Lonkar, S. B. A.

ONE night being very much troubled by the day's worries and anxieties I looked outside my window, and a beautiful sight presented itself. That day being a full-moon-day, the sky was brightened up by the charming and cool rays of the Moon who seemed running through the sable clouds when there were seen some dark spots on the beautiful and the shining orb. I could see brilliant stars twinkling, and the planets steadily shining. Not being content with the sight which was visible through the window I opened the door of my apartment and putting the cap on the head and the sandals on the feet I moved out of the room. The time, if well calculated, was ten o'clock. All the other members of the family were abed save my younger brother who was near the candle repeating Sanskrit verses. Every now and then some sound fell upon my ears but I did not heed it as the mind was thoroughly engrossed in meditating on the strange creation of the Almighty. As soon as I stepped out of my main door I met my much-loved dog, Tom. He was awakened by the noise made at the time of opening the door, and having shaken off his sleep he made himself ready to follow me and began to wag his tail. Accompanied by my Tom I passed along the street but all absent-minded. We passed many houses, temples, hotels, theatres, and shops, but none claimed my attention. My Tom must have stopped (I do not remember correctly) at the familiar places on our way but must have been disappointed to see his master proceeding further not caring a straw for the musical concert in the theatre and disdaining the warm, refreshing cup of coffee in the frequented hotel of his. We still went on. Myself meditative

and Tom likewise. We reached at last the foot of the small hill which was a mile off from the centre of the city, and which had been a visiting place of all philosophers and meditators.

The whole of the hill was full of green trees. The full moon in the sky, the fresh and cool breeze, the green carpet of grass studded with blooming flowers and the calm and limpid lake in the middle of the hill all these charmed and gravely impressed me. The foot-path which took us up the hill was bordered on both the sides by young and fresh plants which welcomed the arrival of the visitors with a bow and kissed the mother earth with reverence and joy. Going by the path and accepting the hearty welcome of the plants on the way we neared the top. In the middle of it a beautiful lake representing an image of the sky upon its surface attracted my attention. There were made regular seats for the meditators to sit upon. These marble slabs were arranged round the fountain, and how glad the heart which joyfully sweeps up and down, rushes and recedes with the simultaneous rise and fall of the surges up the lake!—The quick and lovely dance of the variegated fish.—The innumerable surges bearing up countless forms of the star-lit sky. Innumerable forms of the all-shining Moon—the Lord of the Night. My oppressed breast was relieved a bit by such a beautiful scene.

To watch further and discover the glory of the scene I settled on a vacant marble seat by the lake, being charmed so much by the beauty of the place that I was lost both to myself and to my Tom and did not know when I got there, and how steep the ascent was. All Nature around seemed silent and abed. Two souls—myself Tom—and were the only animated creation up the hill. The Moon overhead and Godlike soul within. I faintly remembered when I came to myself that at times Tom guided my path and at others lost it himself. Sometimes he was ahead, myself pursuing him; some times I was ahead and he losing the zigzag path up the hill followed me up by the sense of scent. But I paid

no heed to all this. My mind was completely engrossed by the subject of my narrative. Meditators like myself had been earlier in the field to begin with their “ Samadhis ”, and mere skeleton-like bodies were visible seated erect and motionless all round the lake on the slabs. They seemed lifeless, but life there was though completely covered up by the outward motionlessness. Drinking in once more the freshness, and vigour and life of the charming scene I began my meditation about the subject revolving in my mind. What my Tom did, I did not know. Perhaps he sat behind me and was also soon meditating like myself.

I began my pure and sincere meditation. At first when I closed my eyelids I saw nothing but darkness even though there was glorious light outside. Though I had eyes to see, that power of the Almighty was not to be seen by them; my inward eyes alone could do it. I long watched and waited in darkness. My main intention was to see the figure of the Almighty and to converse with Him and to ask Him about the riddle which puzzled my brains. After an hour or so a great blaze of light was visible to my inward eyes. All thoughts about the world—its fret and fever—melted away from me. The only object sought with longing was the Almighty and nothing but the Almighty. Why should God be away from man? Why should the earth be to men, and the heaven to God and the hell to Satan? It is the passions which make men men—and virtues God. Why are men ruled by God? Because Virtues rule passions? I concentrated all attention upon the aim and forgot all else.

“ Sinful mind makes a failing ”. So runs the adage, and it was more than verified in my case. Many doubts, suspicions, both worldly and spiritual crossed my mind as to how I who had a guilty past behind, whose past record was tarnished with evil actions and who had done no virtuous deeds even in the daily life—no charity, beggars turned out, forgiveness withheld, nobility restrained, anger spread, worldly glory pursued, perishables hoarded and the everlasting and permanent

detested—should be able to meet the all-glowing power of the Almighty. The image which I expected to see was that of Gajanan—the auspicious deity.

The light was constantly changing. I felt as if I was witnessing a wondrous film. Every change stupefied my senses and thrilled my heart. The varying colours displayed varying lights. First the dark was changed into all white and seemed to set with changeable stars. It lasted but a moment and was over-run by pale blue. All the stars ran a race and had a big one of Great Lustre to order it. The middle star was the crown of them all.

A moment passed, and the scene was changed. The blue curtain that was set with stars was seen divided into two parts. One portion was drawn in on the right side, and the other was taken away on the left, and what a grand, beautiful and blissful sight was presented to my eyes! With each change my curiosity, enthusiasm and eagerness increased. One step forward I was progressing. I was thoroughly charmed with the scene and felt as if my sins were being destroyed, and I was being carried a step nearer to absolution. I saw a big garden with a fair fountain in the middle round which the white spray of water was playfully dancing. The surface was closed in by the green foliage of the creepers and plants, and amidst these stood the crown of flowers, the lotus pleasing the heart. The sweet soft humming of the bees hovering round it appeased the soul. The discharge of the superfluous water was all pleasing and delightful. It was lined by the ever-green-mango trees the branches of which lowered and kissed the earth with every gust of the wind. The birds conspicuously pronounced their presence, and the sweet warbling and soft singing enchanted the ears and captivated the hearts. The whole of the scene wrought a magical spell upon me.

In the centre was the figure of the God Gajanan with two females attending on him with fans in their hands. The figure was all beautiful, clad in yellow garment, ornamented with the best jewellery. On the left lap of his was

his better half, the Goddess of Learning richly dressed and ornamented and seated with her right hand round his neck. In front of this dais was the watchful attendant, the mouse ready to obey the master. All of a sudden twenty young richly dressed celestial girls, crowned with beauty came in marching there, and dividing themselves in two rows began to dance a charming dance before the God Gajanan. It lasted for a short time, and after it was ended each of them bowed low to the God and departed with showers of blessings on their heads.

Now thinking that it was a very favourable time for me to enter upon the scene I asked one of the servants to usher me in.

“ Who are you please, may I know ? ” he asked.

“ I am a poor man from the Earth ”—replied I. “ And my object is to have an interview with your Lord. ” “ You come from the Earth, do you ? ” said the servant, “ Please wait here. ” After a time he got back and ushered me in. The first duty I performed was to make a bow before the Lord, the Master of my fate. As I bent low I bathed His lotus-like feet with my warm tears till at length He raised me and placed His lotus-like hand on my head. I was so overwhelmed with the sense of my own guilty, sinful, evil life that I confessed my faults and begged forgiveness of Him. I respectfully entreated the Goddess Saraswati to plead my cause. As both of them rose from their seat I got up amidst the showers of flowers that fell upon my head. He touched me, and taking me by the hand warned me against continuance of the old life giving instructions as to how mortals should behave to get absolution after death. The touch as divine it was, infused a pure and delightful spirit into me, and I thought myself changed from that time. On being asked what more I wanted, I bent low and requested “ O God of Gods, I don't wish to go down to the earth, a world of, passions, of sorrow and pain, of fret and fever, but wish always to be at Your feet to serve You absorbing my being in Yours; ”

Your company is more charming, blissful, happy and auspicious than that of the worldly beings. I have forgotten father, mother, sister, brother, wife, friends and other relatives. With You I wish to lead the rest of my life. Your auspicious feet will lead me to perfect immortal bliss and not the transitory mortal company of men. I despise wealth. I detest freedom. I hate momentary happiness. I disdain artificial charms. I am weary of the passions which toss me and play false with me. You—Your feet alone are all for me. You are, O God, beyond all praise of the devoted sages. In Your feet is my joy, and Your feet, I love and for ever want." When I had said this, He blessed me. "Go forth, my boy, with showers of blessings upon your head. Welcome fortitude and patient cheer, frequent sights of what is to be borne. Not without hope, suffer or mourn. Let your mind reflect your virtues, and let your actions mirror your thoughts. Do your duty—with sincerity and patience, and above all be true to yourself."

The words made a lasting impression on my heart. With a load of sorrow I prepared to leave the scene, but in the meanwhile the loud sound of cymbals and bells dispelled my vision. Opening my eyes I saw the scene of the hill and the lake which I saw before. Coming fully to myself and regaining my lost consciousness I was reminded of my Tom. I started homewards. It was 4 o'clock in the morning. The fresh and vigorous breeze of the east had begun to blow.

The sublimity and the grandeur of the scene I had witnessed was such that

"The scene in my heart I bore
Long after it was seen no more."

Debating Societies

BY

N. D. Marathe, F. Y. A. class

A new era has begun, and we are on the path of our political goal. A new page of the political history of India has been opened by the new Reform Scheme. We are now gradually getting sufficient scope to show our abilities. Some of our leaders might occupy chairs in the Legislative Councils. They will have to discuss many questions political, social and economical. Sometimes they will have to win over the opinions of other Councillors. In the Council meetings they have to represent public opinion. They will not quite succeed in these matters, unless they are effective speakers.

Here I cite this instance only to illustrate the necessity of cultivating the power of public speech. We have a great field to work for the public welfare if we have debating abilities. Skill in debate and oratory is a powerful means of turning the current of public opinion according to our point of view.

I just suggest a few points in connection with the organisation of the debating societies in schools and colleges on a firm and systematic basis. In schools and colleges compulsion for attending the meetings of the debating societies is necessary at the beginning. Frequent examinations should be held, and funds should be started for prizes to be distributed among successful candidates. The system of joint debates between schools and colleges will create some interest among the students, and thereby co-operation will be

brought about between them. It is desirable to arrange if possible the discussions on the lines of Parliamentary debates. The subjects should be announced at least eight days before the meeting so that the students may get sufficient time to study them. The wording of the subject and that of the reports of the meetings should be humorous and witty to allure the students to attend the meetings. The system of proposing and opposing will also create much interest in the discussions. •

These are the few hints which would serve to enhance the interest of debate in the student world. I hope that these hints will be noticed by the students in general and by the Secretary of our Debating Society in particular.

Gymkhana Notes.

—:0:—

The following are the members of this year's managing committee :—

Prof. Deodhar	...	President.
Mr. V. V. Bapat	...	General Secretary.
Mr. V. A. Bhopatkar	...	Secretary for Cricket.
Mr. S. V. Damle	...	Secretary for Indian Games.
Mr. D. G. Chaphekar	...	Secretary for Reading Room and Library.
Mr. V. K. Joshi	...	Secretary for the Debating Club.
Mr. Deshpande Mr. R. R. Godbole	} ...	Ordinary Members.

Cricket :—This year's Cricket season marks a decided progress over that of the last four years. The daily attendance on the Cricket field was so large that even two nets were often found insufficient. Owing to the inconvenience of the grounds and want of funds the secretary could not make arrangements for practice on a large scale. It is, however, hoped that from the next year we shall have our own play-ground near Peru's gate outside the City ready for use, and all the present difficulties and inconveniences would be removed.

In order to encourage cricket, the cricket clubs in Poona formed themselves into an association. Our College too joined though we could not send out our best team. Besides the association matches we played friendly matches with almost all the known teams in Poona. We won four out of them, lost three and one was drawn. Special mention must be made of the Northcote Shield Matches in which we

were pitched against the Fergusson College team. The match evoked a good deal of interest.—Cricket is always a game of chance, and this match did not prove an exception. In the first innings the Fergusson College Team scored nearly 180, and it seemed that the score would run up still more. But the tables were suddenly turned, and Mr. Gupte took 6 wickets within half an hour. In the second innings we had got the better of the Fergusson College Team, but we lost the match by 60 runs. Mr. V. A. Bhopatkar, the cricket secretary and J. V. Karandikar showed high skill in bowling and batting respectively. In spite of the defeat, the play was certainly creditable.

Indian Games :—That students do not take any interest in Indian games is a frequent phenomenon in almost every College Gymkhana, and so it was with us. The absence of a Gymnasium somewhere in the vicinity of the college forms a serious handicap. The Secretary, however, hopes that our college will be represented in the ensuing Deccan Gymkhana Tournaments.

The Reading-Room and the Library :—This department has always been in a flourishing condition, and even a casual observer would not fail to find the Reading-room crowded with students keenly interested in the burning topics of the day. The 'Times of India' has been discontinued for its aspersions on the late Lok. Tilak.

The work of the Students' Library is going on very well to the entire satisfaction of the students for which Messrs. Deshpande and Godbole—the ordinary members—deserve hearty thanks.

The Debating Club :—This department also was in full swing throughout the term. The enthusiastic secretary was able to arrange several interesting debates. We had the good fortune to have amongst us the distinguished patriot Mr. Lala Lajpatrai. The following is the schedule of the debates :—

Subject.	Speaker.	President.
(1) कवितागायन	Mr. A. K. Tekade	...
(2) Home Power	Mr. Rahurkar	Prof. Gharpure.
(3) ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर	Mr. Shaikh	Prof. Phadke.
(4) शिवाजी व रामदास	Mr. Bhuskute	Prof. Dandekar.
(5) कॉलेजांतर्गत स्वराज्याची मीमांसा.	Mr. D. P. Joshi	Prof. Hardikar.
(6) स्वदेशी	Mr. G. D. Khare	Mr. D. V. Potdar.
(7) बहिष्कृत भारत	Mr. S. M. Mate	Prof. Sabnis.

The secretary hopes to arrange an Inter-Collegiate debate and also a 'debate-match' with the Nutan Marathi Vidyalaya High School in the next term.

In conclusion, I have to thank all the secretaries for their enthusiastic work and hope they will show the same interest in the next term.

V. V. BAPAT
General Secretary,
N. P. C. Gymkhana.

Students' Stores.

—:0:—

The sales amounted to Rs. 5869-1-9; net profits Rs. 306-2-3 distributed as under.

Rs. 150	Technical Education.
Rs. 125	Dividend on 500 share of Re. 1 each at 4 as per share.
Rs. 30	Reserve fund.
Re. 1-2-3	For poor deserving volunteers.

N. G. NARALKAR.

The Nutan Marathi Vidyalaya High School.

—:0:—

SINCE March last Dr. V. V. Bhagwat has been kind enough to send Rs. 5 every month for being distributed among poor deserving students for which we have to thank him very sincerely.

At the Gokhale Education Society's Debating Competitions in April last, almost all the prizes for which the students of our school were eligible were carried by them—M. S. Parkhi, H. M. Joshi, G. T. Kale, S. V. Godbole, S. K. Hajirnis, G. S. Gore being the successful debaters.

The Social Gathering was this year grafted on the Rasapan. The finals of the sports organised by the Past Students' Union were played on the same day and prizes distributed to the winners. The dramatic performances were a huge success, about Rs. 250 being collected out of which Rs. 156 were handed over to the Poor Boys' Fund. The Rasapan address written by Prof. Naralkar opportunely drew an inspiring picture of what our students' *School Republic* ought to be as a fitting prelude to the wider republic of India in later life.

His Excellency was kind enough to go over the classes of the High School when he had come down to visit the institutions of the Mandali on 27th July 1920.

The Science Inspector visited the school on 17th and 19th August 1920. His report is to hand. Therein he pronounces a decided improvement in the Science work; and recommends three periods instead of two for Science, the employment of a demonstrator and an addition to the apparatus so that two instead of four students should have one set of apparatus.

Our Junior and Senior Cricketers were beaten in the first round by the Poona High School. The only redeeming feature was the splendid *persistence* with which the senior players played the second innings even though they knew that the game was hopelessly out of hand—the spectators were convinced that the defeat was more glorious than victory. But that cannot shield them entirely from the charge of slackness in allowing their opponents to score 235 runs and themselves compiling the poor score of 51 in the first innings.

The Educational Inspector has not yet visited the school.

R. P. SABNIS,
Superintendent.

Nutan Marathi Vidyalaya Vernacular School, Poona.

—: o :—

(From 15th February to 15th September 1920.)

Ceremonies :—The anniversary day of the late Vishnu-shastri Chiplunkar--17th March—was observed this year with special eclat. A life-size oil-painting of the revered educationist, prepared by Prof. S. K. Pimpalkhare, the celebrated and generous Poona artist, was unveiled at the hands of Mr. Dadesaheb Karandikar, the well-known Satara leader. The High School boys also took part in the ceremony. The leading lights of the city were present on the occasion, as also a great number of guardians. Boys from our school, acted a short and sweet drama and gave recitation performances; the parts played by Masters Sudame and Ranadive highly delighted the audience. Mr. Potdar in a short speech pointed out the importance of the occasion and the President having offered a few apt remarks, this most joyful ceremony came to a close, after a vote of thanks was moved by Principal Apte, and the guests were given *pansupari* and *attargulab*.

In April, as usual, took place the annual Rasapana, followed by a short piece of advice, dealing with "Determination", copies of which were distributed free.

On both these occasions the Boy Scouts of our High School and College did splendid service.

Numbers—The results of the Annual examination were satisfactory, and the new classes began working satisfactorily. New admissions had to be stopped, and the bulky classes were gradually reduced to a proportionate size. The Managers took this step at the risk of the displeasure of many of their sympathisers! At the time of the Inspection the average number per class was roughly about 35 as against 40 for

the last year; yet, unmindful of the difficulties of the managers and their sincere efforts to keep down the number as low as possible, the Asstt. D. E. Inspector, even this year, talks of some "bulky" classes.

The Annual Inspection of the school took place rather early on the 19th, 20th, and 21st July. Mr. N. A. Oka M.A. 6th Asstt. D.E.I. with Messrs. Bapat and Gokhale conducted the Inspection. The general Inspection remarks given below, speak for themselves.

"The averages show a slight decline. Some of the classes are bulky, and the sooner the school is removed to its new building, the better will it be for the boys as well as masters.

The school is well furnished. The Infants classes are well looked after. The games and action songs were particularly good. Reading requires more attention in lower classes. Progress of the upper classes in vernacular and geography is just fair. These subjects are not taught on the right lines, and the Superintendent will do well to instruct teachers as to the methods of teaching these subjects.

There is a marked improvement in the handwriting of all classes. The Superintendent is to be congratulated upon the success which has attended his efforts to improve the handwriting of the school.

Another interesting experiment is being tried in the school—lessons in picture reading are given in all classes with good results.

Lessons of all teachers were watched, and the defects noticed in their teaching have been communicated to the Superintendent.

Drawing, claymodelling, singing and drill are properly attended to.

On the whole the institution has advanced in efficiency, and the Superintendent is working hard to carry out improvements in all directions, but he is handicapped in his

efforts for want of a sufficient number of trained hands in the school.

31-7-1920.

N. A. OKA,
6th Asstt. Dy. Ed. Inspector.

To want of trained hands we should add want of funds. As to trained hands, the Inspecting authorities do not seem to have duly appreciated our difficulties. We are not financially able to pay stipends to our teachers to attend the training college. To get new trained hands we cannot offer them attractive prospects. The help from Government is far far below what they give to Municipalities. Yet as Raosaheb Sant D. E. Inspector observes "The Municipal primary schools in the city can copy with advantage several features of the school." Though our school is held in such high esteem, it does not get even as much help as Municipal schools. Unless, therefore, we are more liberally supported all talk of progress is bound to be idle.

His Excellency's visit—On 27th July 1920 His Excellency Sir George Lloyd honoured the institution by a visit while the school was in working order. He made very sympathetic inquiries about the sloyd work in the school. We are confident that His Excellency's Government will come to our help and do the needful.

Miscellaneous—This year six teachers have received permission to appear for the 1st year examination. They have been given leave, and we trust that they will spare no pains to get success.

At Sholapur, an exhibition of boys' and teachers' work was arranged, at the time of the Primary Teachers' Conference. Our articles were highly appreciated, though, when back to the school, they were a heap of mud and paper all spoiled! A small new exhibition has again been arranged here.

We are glad to announce that Dr. Gopal Sadashiv Palsule has given over to us a sum of Rs. 107 out of the interest on which prizes are to be given in memory of his late lamented nephew, a student of our school.

We are also very glad to announce that Master Sudame from IV A carried the 1st Middle School Scholarship. He is a very promising and well behaved boy. His success is equally creditable to himself, his school and his teacher Mr. H. K. Kulkarni.

Messrs G. G. Kamat, N. S. Dev, K. V. Phatak, G. G. Kamble, F. F. Muhammed, A. B. Mungi and R. S. Pathak, all assistant Deputy Educational Inspectors visited the school and were pleased with its working and features "worth copying".

D. V. POTDAR,
Superintendent.

Haribhai Devkaran High School, Sholapur.

(March 1920 to September 1920.)

AS announced in the last issue of this magazine, the 7th standard class was opened in March 1920.

The number of students is rapidly increasing, the number on the rolls at present being nearly 500, out of whom the 7th standard claims 38.

Mr. G. P. Shidore, B. A., who was Superintendent, went on furlough leave in June last, and in his place Mr. G. P. Patwardhan M. A., has been appointed Head Master.

In consequence of high prices in general and higher salaries given to teachers in particular, the scale of fees in the school was raised with effect from August 1920 and has been brought up to the level of the local Government High School (Rs. 4 for standards VII and VI, Rs. 2-8 for standards V and IV, and Re. 1-8 for the first three standards).

A large amount of science apparatus and other furniture has been bought, and every effort is being made to make the equipment of the school all that can be desired.

The most urgent need of the school is a good building of its own and adequate funds for that purpose as well as for its growing needs in the way of equipment and apparatus. Government is being moved to grant a suitable site (and one is likely to be granted) and to help the school with liberal grants-in-aid. The Mandali also appeals to the sympathetic and generous-minded citizens of Sholapur to help the school liberally in its years of infancy, and to free it from all financial anxiety as early as possible.

G. P. Patwardhan
Head-Master.

Contributions to the Permanent Funds of the Shikshana Prasarak Mandali, Poona.

From 1st February 1920 to 31st August 1920.

NAME.	Sub-Total Rs.	Grand-Total. Rs.
BOMBAY.		
Shet Hansraj Pragjee Thackersee	1000	
Shet Gulab Devchand Javeri ...	500	
D. N. Bahadurjee Esqr. ...	150	
Kashinath Vithal Paradkar Esqr.	100	
		1750
KOLHAPUR.		
His Highness the Shahu Chhatrapati Maharaja of Kolhapur. HIVARKHED (Berar).	5000	
		5000
Shet Bhivraj Ramsukh ...	201	
		201
AKOLA (Berar).		
S. A. Bhagwat Esqr. ...	101	
Shet Motilal Bansilal ...	101	
		202
ELLICHPUR (Berar).		
M. R. Pathak Esqr. ...	30	
Shet Bansi Parashuram ...	25	
V. S. Karkare Esqr. ...	20	
V. K. Dange Esqr. ...	15	
S. G. alias Nanasheb Ohale ...	11	
Sitaram Balkrishna Barve Esqr..	10	
G. N. Godbole Esqr. ...	25	
Shrimant G. B. Deshpande ...	50	
		186
KOPERGAON.		
Gopal Ramchandra Harhare Esq.	20	
		20
Carried over ...		7359

NAME.	Sub-Total. Rs.	Grand-Total Rs.
Brought forward		7359
NASIK.		
Ramchandra Abaji Sathe Esqr...	10	
DHULIA.		10
Shankar Shrikrishna Deo Esqr...	50	
MHOW.		50
T. Narayan Swami Pilley Esqr..	100	
AKALKOT.		100
Govind Nanaji Paricharak Esqr.	100	
KOPOLI.		100
Lieut V. A. Belsare ...	50	
POONA.		50
Tulshidas Laxmidas Kath ...	100	
Captain S. V. Velankar ...	100	
G. D. Apte Esqr. ...	100	
M. R. Shrinivasrao Esqr. ...	10	
M. D. Bakare Esqr. ...	5	
Chintaman Raoji Gokhale Esqr..	2-8	
		317-8
Received through the teachers, the past and present students of the New Poona College and the past students of the N.M. Vidyalaya.	95	
		95
Grand Total Rs. ...		8081-8

Examination Results, 1920.

—: o :—

B. A. Examination.

	<i>First class.</i>	<i>Total.</i>			
1	Bapat V. V.	593	15	Joglekar R. K.	279
	<i>Second class (Honours).</i>		16	Karandikar S. L.	300
2	Bhat D. B. (Eng.)	443	17	Khair G. S.	292
3	Apte W. T. (Sans.)	517	18	Ambekar V. K.	211
4	Brahme V. V. "	410	19	Bakre M. D.	260
5	Chiplunkar N. V. "	495	20	Deshmukh G. V.	244
6	Gadre P. G. "	510	21	Borgaonkar V. B.	208
7	Gore G. R. "	484	22	Dalvi G. H.	222
8	Natu G. A. "	421	23	Joshi N. B.	242
9	Pethe G. V. "	452	24	Zambre V. K.	217
10	Savadi N. N. "	454	25	Gavandi D. B.	253
11	Sutavani D. M. "	499	26	Naik D. V.	237
12	Tambekar D. S. "	397	27	Sathe M. R.	210
13	Parulekar N. B. (Philo.)	484	28	Bedekar M. H.	212
	PASS.		29	Karmarkar R. P.	271
			30	Lele B. V.	230
			31	Godbole V. V.	210
			32	Joshi M. D.	201
14	Bam P. N.	227	33	Shukla S. B.	216

Inter Arts Examination.

	<i>Vol—Logic.</i>				
	<i>Second Class.</i>		18	Deshmukh V. M.	202
1	Sane P. S.	328	19	Deshpande M. S.	204
2	Avadhani B. B.	285	20	Deshpande V. K.	228
3	Gokhale N. R.	249	21	Garde V. K.	216
4	Patankar S. R.	250	22	Gujrathi B. J.	213
5	Patkar S. G.	257	23	Harshe R. R.	206
6	Rabde R. V.	260	24	Joshi K. J.	206
	PASS.		25	Joshi L. D.	237
7	Athalye B. V.	227	26	Joshi M. A.	207
8	Apte V. J.	205	27	Kulkarni K. G.	227
9	Ashtekar M. H.	216	28	Kulkarni M. H.	188
10	Bapat S. M.	217	29	Lele B. L.	229
11	Bhagvat V. P.	224	30	Modak S. V.	204
12	Bhame S. K.	197	31	Morgaonkar S. D.	195
13	Bhopatkar V. A.	208	32	Nadkarni D. S.	217
14	Borde B. V.	178	33	Nagarkar S. N.	242
15	Chaphekar R. D.	173	34	Paranjpye G. N.	210
16	Chitnis S. N.	196	35	Paranjpye G. G.	186
17	Dayame B. R.	205	36	Paranjpye M. M.	209
			37	Paranjpye V. S.	188
			38	Ranade H. S.	224
			39	Sangle S. N.	207

40	Shaikh A. L.	213	15	Apte R. R.	210
41	Soman B. V.	220	16	Apte V. G.	215
42	Lucka N. B.	178	17	Bagul D. D.	224
43	<i>Simpson Sarah</i>	223	18	Bhide N. C.	224
Vol—Mathematics.					
<i>First Class.</i>					
	Mr. B. D. Karkhanis	336	19	Dixit V. S.	210
<i>Second Class.</i>					
2	Apte G. N.	256	20	Gadre R. G.	230
3	Athalye B. G.	263	21	Garge R. B.	237
4	Bhawe G. A.	257	22	Godbole R. N.	205
5	Bokil K. V.	275	23	Joshi G. N.	214
6	<i>Gokhale Venu N.</i>	256	24	Joshi N. S.	192
7	Joglekar A. V.	254	25	Kale B. V.	239
8	Joglekar B. J.	253	26	Karandikar M. S.	196
9	Karandikar J. V.	260	27	Karnik S. A.	214
10	Kelkar N. R.	254	28	Kane P. G.	242
11	Kulkarni S. G.	267	29	Karwande D. L.	213
12	Marathe D. A.	249	30	Khadilkar S. D.	213
13	Shenderkar D. D.	323	31	Male S. R.	195
PASS.					
14	Adkar B. M.	205	32	Padhye G. V.	226
			33	Palande J. R.	237
			34	Pandherkar D. B.	209
			35	Sane R. P.	176
			36	Sate B. R.	194
			37	Raipett P. V.	221
			38	Kulkarni S. K.	Pass.

First Year Arts Examination.

<i>First Class (in order of merit.)</i>		21	Patvardhan S. G.
1	Gadkari D. A.	22	Rishi R. R.
2	Gupte V. S.	23	Sapre R. G.
3	Agashe N. S.	24	Sheogaonkar V. V.
4	Moholkar V. S.	25	Sohoni G. K.
5	Waknis T. D.	26	Soman R. V.
6	Shevde M. K.	27	Unde B. N.
<i>Second Class:</i>		28	Vaidya S. N.
1	Aherkar D. G.	French.	
2	Apte V. G.	29	Chitre D. T.
3	Bhide M. P.	30	Manglore R. S.
4	Bhide N. R.	Persian.	
5	Bhide V. C.	31	Doctor F. S.
6	Bhopatkar B. D.	PASS.	
7	Chitnis S. D.	32	Acharya G. M.
8	Galgale K. G.	34	Adamane M. V.
9	Garde D. J.	35	Apte N. G.
10	Gharpure A. L.	36	Athavale J. N.
11	Godambe V. Y.	37	Atre A. B.
12	Gore V. N.	38	Atre D. S.
13	Gujar J. H.	39	Barve D. S.
14	Gujar N. N.	40	Belapurkar V. D.
15	Joshi V. G.	41	Belsare G. T.
16	Kulkarni D. M.	42	Bengali N. S.
17	Naddarni R. A.	43	Chaugule L. R.
18	Padhye K. G.	44	Damle S. Vasudeo.
19	Paralikar B. M.	45	Danke L. K.
20	Paranjpye D. B.		

46	Deshpande A. Y.	85	Sukhatankar S. V.
47	Deshpande G. P.	86	Supekar S. N.
48	Deshpande V. S.	87	Tandulvadkar G. V.
49	Dharwadkar V. G.	88	Teli B. R.
50	Dhekne Y. V.	89	Tisgaonkar D. L.
51	Echhapurkar A. Y.	90	Vaidya S. S.
52	Miss Eliezar Flora R.	91	Vaishampayan G. R.
53	Ghuse V. S.	92	Virkar N. G.
54	Girdhar N. P.	93	Vora G. G.
55	Gosavi V. R.	94	Wagh B. M.
56	Joglekar M. C.		
57	Joshi G. G.		French.
58	Joshi S. S.	95	Damale Shivram Vishnu.
59	Karmarkar V. H.	96	Karulkar T. K.
60	Karulkar B. K.		
61	Khare M. P.		Pali.
62	Koranne H. M.	97	Datar M. Y.
63	Kshirsagar R. D.	98	Deshmukh N. A.
64	Lad S. G.	99	Karwe R. V.
65	Miss. Lohogaonkar Venu.		
66	Malekar G. R.		Persian.
67	Mhaskar D. V.	100	Mankikar K. D.
68	Moghe R. V.		
69	Morgaonkar N. D.		Hebrew.
70	Natu M. P.	101	Sampson J. S.
71	Natu R. G.		
72	Nivargi B. V.		Ex-students.
73	Paithankar L. H.	102	Bhagwat G. H.
74	Paranjpe V. S.	103	Bhuskute V. M.
75	Patvardhan G. V.	104	Danke M. N.
76	Pawar N. K.	105	Gondhalekar C. B.
77	Pawar T. B.	106	Kaujalgi N. N.
78	Phadke J. H.	107	Kher P. V.
79	Ranade, S. K.	108	Marathe V. R.
80	Sabnis A. N.	109	Patankar R. D.
81	Sahasrabudhe G. V.	110	Patvardhan V. G.
82	Sakhalkar G. B.	111	Pitre R. G.
83	Sane M. W.	112	Punde T. M.
84	Soman G. R.	113	Samant V. J.
		114	Sule M. G.

School-Leaving Examination.

Matriculation			
Regular Students.			
1	Abhyankar N. G.	17	Deshpande G. R.
2	Adamane G. G.	18	Deshpande S. G.
3	Aghashe V. V.	19	Dhopeshwarkar G. S.
4	Akolkar S. G.	20	Gadgil M. K.
5	Apte V. R.	21	Gavandi S. K.
6	Apte V. V.	22	Gholap B. R.
7	Belapure B. B.	23	Godbole G. B.
8	Belekar V. K.	24	Godbole R. B.
9	Bhagvat N. R.	25	Godbole V. G.
10	Bhat G. G.	26	Gopujkar S. A.
11	Bhopatkar P. B.	27	Gurjar D. S.
12	Borudey C. A.	28	Harlikar R. B.
13	Chinchankar R. H.	29	Huprikar V. G.
14	Datar G. D.	30	Joshi D. V.
15	Deshpande B. G.	31	Joshi R. V.
16	Deshpande G. M.	32	Joshi T. K.
		33	Joshi V. K.
		34	Karandikar R. P.

- 35 Kelkar K. N.
- 36 Kelkar N. M.
- 37 Kelkar Y. N.
- 38 Kelkar G. G.
- 39 Khare G. D.
- 40 Kirtane K. P.
- 41 Kokje G. R.
- 42 Kulkarni R. V.
- 43 Lagvankar L. V.
- 44 Lembhe M. V.
- 45 Lokhande M. A.
- 46 Marathe A. D.
- 47 Mehendale Y. M.
- 48 Mirasdar M. M.
- 49 Mundle P. M.
- 50 Naralkar V. G.
- 51 Oka M. B.
- 52 Palande K. R.
- 53 Pangarkar T. A.
- 54 Paranjpe M. R.
- 55 Patankar D. N.
- 56 Patwardhan V. G.
- 57 Pethe D. K.
- 58 Phadke D. R.
- 59 Phatak B. N.
- 60 Pitkar S. N.
- 61 Sahasrabudhe H. S.
- 62 Salaye P. H.
- 63 Sane N. D.
- 64 Sathe V. K.
- 65 Savant D. S.
- 66 Shejwalkar B. S.
- 67 Shiravle P. V.
- 68 Sholapurkar P. M.
- 69 Sabnis S. M.
- 70 Sule B. B.
- 71 Taskar V. F.
- 72 Tulpule D. V.
- 73 Upasani P. A.
- 74 Vaidya C. N.
- 75 Vaidya R. K.
- 76 Vaidya V. A.
- 77 Vanjpe L. H.
- 78 Vartak K. V.
- 79 Vartikar D. G.
- 80 Wakankar K. D.
- 81 Wad B. V.
- 82 Asodkar K. D.
- 83 Bhole R. B.

Ex-Students.

- 1 Bapat N. L.
- 2 Ghare P. V.
- 3 Joshi D. B.
- 4 Joshi S. R.
- 5 Ambekar T. V.
- 6 Apte V. N.
- 7 Bakshi V. V.

- 8 Bhalerao D. L.
- 9 Chitale N. Y.
- 10 Deshmukh D. B.
- 11 Godbole V. B.
- 12 Gupte B. T.
- 13 Joshi S. D.
- 14 Joshi V. M.
- 15 Kulkarni D. D.
- 16 Lokapalli M. V.
- 17 Nagpurkar G. S.
- 18 Narayanpethkar V. B.
- 19 Pnjari G. B.
- 20 Shahne G. V.
- 21 Paranjpe N. P.

Govt. Service**Regular Students.**

- 1 Abhyankar R. V.
- 2 Aghashe V. V.
- 3 Akolkar S. G.
- 4 Apte V. R.
- 5 Apte V. V.
- 6 Asodkar K. D.
- 7 Bhole R. B.
- 8 Borudey C. A.
- 9 Datar G. D.
- 10 Deshpande B. G.
- 11 Deshpande G. M.
- 12 Gavandi S. K.
- 13 Godbole G. B.
- 14 Godbole R. R.
- 15 Gurjar D. S.
- 16 Joshi T. K.
- 17 Joshi V. K.
- 18 Kelkar N. M.
- 19 Khare G. D.
- 20 Kokje G. K.
- 21 Kulkarni R. V.
- 22 Mehendale Y. M.
- 23 Naique R. S.
- 24 Pangarkar T. A.
- 25 Patwardhan V. G.
- 26 Pothe D. K.
- 27 Salaye P. P.
- 28 Savant D. S.
- 29 Sholapurkar B. M.
- 30 Sule B. B.
- 31 Upasani P. A.
- 32 Vaidya C. N.
- 33 Vaidya V. A.
- 34 Deshpande S. G.
- 35 Kulkarni N. M.

Ex-Students.

- 1 Ghare P. V.
- 2 Ambekar V. T.
- 3 Apte V. N.
- 4 Karve A. N.
- 5 Kulkarni L. G.

न्यू पूना कॉलेज मॅगझीन.

वर्ष ५ वें]

सप्टेंबर १९२०

[अंक १ ला.

विद्यार्थी व शिक्षण.

लेखक:-ज. वि. फडके, सी. बी. ए.

समाजाची अथवा देशाची सुस्थिति राहण्यास ज्या पद्धतशीर नियमांची योजना केलेली असते, त्यांचा अवलंब त्या समाजांतील अथवा देशांतील घटकावयवांकडून करविला गेला पाहिजे. सुज्ञ व त्रिकालदर्शी महात्मे आपल्या अलौकिक सामर्थ्याने एकंदर प्रस्तुत व भावी वस्तुस्थितीचे सम्यक् आलोचन करून ज्या आचरणयोग्य गोष्टी समाजस्थापनेकरितां स्थापित करित असतात, त्यांत त्यांचा स्वार्थ नसून, केवळ परहित व्हावे यासाठीं त्यांचा हा स्तुत्य प्रयत्न झालेला असतो. अशा प्रकारच्या परिणतप्रज्ञ माणसांस मार्गदर्शक समजून, त्यांनीं घालून दिलेल्या आचारविचारांची कास न सोडितां जर वर्तन झालें, तर त्यांतच आपला फायदा झाल्याशिवाय राहणार नाही.

पूर्वीची आश्रमपद्धति आज जरी पूर्णत्वानें अस्तित्वांत नसली तथापि मनुष्याच्या आयुष्यांतील स्वाभाविक विभाग अशाच प्रकारचे आहेत कीं, त्या पद्धतीचे न कळत तरी आपणांकडून आचरण व्हावे. ब्रह्मचर्य, गार्हस्थ्य, वानप्रस्थ व संन्यास ह्या चार खांबांवर मनुष्याच्या आयुष्याची इमारत रचली गेली होती. ज्या काळीं ही चतुःशृंगी पूर्णपणें अस्तित्वांत होती, तो काळ निराळा व ती परिस्थितिहि पण निराळी. अशा काळांत कोणत्याहि

प्रकारच्या उच्चनीच भेदभावाचें पिशाच्च न मानतां राजांपासून रंकापर्यंत त्या पद्धतीचा स्वीकार करविण्यांत येत असे. उपलक्षणादाखल आपण एक उदाहरण घेऊं. दशरथ राजाचे पुत्र रामलक्ष्मणादि यांस गुरुगृहीं विद्यार्जनाकरितां ठेविलें होतें. तो त्यांचा ब्रह्मचर्याश्रम होय, ती त्यांची विद्यार्थिदशा होती. तो त्यांच्या भविष्यत्कालीन सर्वव्यापी आयुष्यमंदिराचा भरभक्कम पाया तयार करण्याचा काळ होता. त्या विद्यार्थिदशेंत त्यांनीं अलौकिक गुणसमुच्चय संपादण्याचा मनोभावानें प्रयत्न केला, त्या गुणसमुच्चयान्तर्गत ब्रह्मचर्याचें अत्यंत कडकडीतपणें व्रत झाल्यावर इतर प्राप्य गोष्टींची सुलभता त्यांस साहजिकच प्रतीत झाली असल्यास त्यांत मुळींच आश्चर्य नाही. ब्रह्मचर्य हाच शब्द व विषय जरी शिळा वाटत असला, तरी तो इतका महत्त्वाचा आहे कीं त्यावांचून जगांत कोणत्याहि नात्यानें टिकाव धरून जिवंत राहणें शक्य नाही सर्व गोष्टी जर सुखाकारितां व सुस्थितीमध्ये जिवंत राहण्याकरितां करावयाच्या आहेत तर नुसतें शेळपटपणानें अजागलस्तनवत् आयुष्य कंठणें यांत कोणताही पुरुषार्थ नाही. शरीरांत जोम, उल्हास, शक्ति व धडाडी यांचें वास्तव्य पाहिजे असल्यास बालपण व विद्यार्थिदशा ह्यांमधील शुद्ध, पवित्र व प्रामाणिक आचरणास आद्य स्थान दिलें पाहिजे. हीं जेवढीं तेजस्वी तेषढीं त्यांची सर्वकार्यकर्तृत्वाची शक्तिही पण तेजस्वीच राहणार ! अशा तेजापुढें सहस्रराशि फिका पडल्याचें उदाहरण आहे. अशा अन्तःप्रकाशास तपःप्रधानांसही वश व्हावें लागलें आहे. अन्तःकरणांत एकदां ही दैवी शक्ति उत्पन्न झाली म्हणजे त्या शक्तीचा प्रतिरोध करण्याचें सामर्थ्य कोणामध्येही नाही. ह्या आश्रमव्यवस्थेनंतर सर्वपरिचित गृहस्थाश्रम हा आपोआप प्राप्त होतो, व त्यासंबंधीं इष्टानिष्ट कर्तव्याची निवडानिवड करण्याची व्यवसायात्मिक बुद्धि, मनुष्यास आद्याश्रमांतील पवित्रीकृत अन्तःकरणामुळें प्राप्त होतेच. नंतर वानप्रस्थ व संन्यास. ह्यांसंबंधीं ह्या ठिकाणीं विवेचन करणें इष्ट नसून केवळ प्रवाहपतितन्यायानें त्यांचें नुसतें दिग्दर्शन करणेंच चांगलें; तथापि प्रस्तुत काळाशीं त्यांचें साम्य दाखविणें कठिण नाही; फक्त त्यांत कार्य व नामनिर्देश यांचा पर्याय आहे.

हल्लींचा काळ हा परिस्थित्यनुरूप जरी बदलला असला, आचार-विचारांत क्रांति झाली असली, राहणीमध्ये फरक पडला असला तरी मुख्यत्वेकरून सर्वव्यापी व त्रिकालाबाधित मूलभूत तत्त्वांचें संक्रमण

होणें, कधीहि शक्य नाही. आयुर्मर्यादेमधील, अल्पकालावच्छिन्न ब्रह्म-
चर्याश्रम जरी आज अस्तित्वांत नाही, तरी त्याचा पर्याय जी आपण आज
पाहतों ती विद्यार्थिदशा जिवंत आहे. त्यावरून विद्यार्थिदशा हें इतर व्रतां-
प्रमाणें एक व्रत आहे, हें लक्षांत घेईल. कोणतेंहि व्रताचरण करण्यास मनाची
खंबीर वृत्ति असावी लागते, त्याकरितां संवय व अभ्यास अवश्य आहे. त्यांचे
योगानें अलभ्य वाटणाऱ्या गोष्टी लभ्य होतात, त्यांचे योगानें त्या प्रयत्नसाध्य
असल्याबद्दल आपली खात्री पटते. “असाध्य तें साध्य करितां सायास कारण
अभ्यास तुका म्हणे ॥” सतत अभ्यासानें संवयी लावून घेतां येतील. परंतु त्या
चांगल्या, शुद्ध, सरळ व निरुपद्रवी असल्या पाहिजेत. कारण त्या आपल्या जीवि-
ताशीं संलग्न होत असतात, व त्या मनुष्याच्या प्रकृतिरूप बनत असतात.
अर्थात् जीवितयात्रा सुखोत्पादक व्हावी, एतदर्थ ज्या संवयींनीं आमरणांत
वर्तन करावें लागणार अशांची उत्कृष्ट निवड करणें हें मनुष्याचें अतिशय
महत्त्वाचें व आद्य कर्तव्य आहे. अर्जुनानें मनाच्या चंचलत्वाची, प्रमाथित्वाची
व बलिष्ठत्वाची कहाणी सांगून, तें व्रतविण्यास कठिण आहे व ‘वायूची मोट
बांधण्याप्रमाणें’ मला तें दुष्कर वाटतें, असें भगवान् श्रीकृष्णास सांगितलें,
त्यावर त्यांनीं उत्तर दिलें,—

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते।*

ह्यावरून ‘अभ्यासा’ (= कोणतीही गोष्ट पुनः पुनः करणें) चें महत्त्व
कळून येईल. मनोभूमिका अशा प्रकारें चित्तवृत्तिनिरोधाची, अभ्यासाची,
सद्सद्विवेकाची व निश्चयाची वाढ करून देण्यास तयार झाली म्हणजे,
इतर गोष्टी फार सोप्या आहेत.

कालपरत्वेन ज्याप्रमाणें चालीरीतींमध्ये फरक पडत असल्यामुळे त्यांमध्ये
निरनिराळ्या दिशा उत्पन्न होत असतात, तद्वतच शिक्षणक्रमांत स्थित्यंतर घडून
आलेलें आहे. आपण ज्या जगांत रहात असतो, त्या जगांत चालू असलेले
व्यवहार व घडामोडी ह्यांचा मनुष्यमात्राचे जीवितार्थी निकटचा संबंध येतो.
सभोवतालची परिस्थिति कित्येक गोष्टी करण्यास आपणांस भाग पाडीत असते.
पूर्वीच्या आद्याश्रमांतलि वेदपठणानेंच आपला सर्वस्वीं निर्वाह होईल किंवा काय
याचा प्रत्येकानें स्वतःशीं विचार करावा. तशाच प्रकारची निर्वात व अलिप्त राहणी
कितपत शक्य आहे याचाहि विचार करणें इष्ट आहे. तें वेदोपयुक्त व तत्कालीन

* भ. गीता ६; ३५

परिस्थितीस शोभणारें असें शिक्षण व ती राहणी या दोन्ही गोष्टी देशाच्या स्वास्थ्यास व त्याच्या टिकाऊपणास पोषक होत्या. आज त्याच पावलावर पाऊल टाकून मार्ग आक्रमण करूं लागलों तर त्यायोगें देशाचें हित काय होत आहे याकडे लक्ष पुरविलें पाहिजे. आजचा एक विशेष हाच की, वैयक्तिक हितापेक्षां—किंबहुना वैयक्तिक हितास दडपून टाकून देशाचें, आपल्या मातृ-भूमीचें हित ज्यास्त करावयाचें. आध्यात्मिक मोक्ष एखादाच प्राप्त करून घेऊं शकतो, परंतु आधिभौतिक मोक्षाचा लाभ आपल्या सभोवतालच्या सर्व व्यक्तींना मिळत असतो. पूर्वीच्या सर्वच गोष्टी बिलकूल त्याज्य नाहींत, पूर्वीच्या सर्वच आचारव्यवहारप्रायश्चिताची रचना मुळींच अव्यवहार्य नाहीं. आजच्या परिस्थितीच्या ठशांत त्यांतील ज्या ज्या गोष्टी बरोबर बसतील, व ज्या ज्या गोष्टी थोड्या फार फरकानें हल्लींचे काळांत सजतील, तितक्या आपण घेत आहों, व नेहमीं घेत राहणारच. तत्त्व कायम ठेवून रूपामध्ये बदल होईल. मूळ उच्च संस्कृतत्वाला विध्वंसक असा उपक्रम आपल्या हातून होतो किंवा काय इतकें आपल्या चित्ताचें अवधान असलें पाहिजे.

शिक्षण हा शब्द मनांत आला म्हणजे, धार्मिक, शारीरिक, बौद्धिक व औद्योगिक असे त्याचे विभाग लागलेच पुढें उभे राहतात. आजपर्यंत आपणांस जें एकांगी शिक्षण देण्याचा प्रयत्न केला गेला, तें बौद्धिक शिक्षण. आतां त्यापासून आपल्या डोक्यांत काय काय पिकें आलीं व कशाचा प्रकाश पडला हें सांगणें कठिण आहे; परंतु, वाईटांतसुद्धां चांगल्याचा अंश सांपडतोच ह्या न्यायानें अशा शिक्षणांतही संस्कृतीचा अंश आपणांस मिळालेला आहे. अधो देशावरून वर फेंकलेली वस्तु स्वसामर्थ्यप्राप्त उच्चतम बिंदूपासून पुन्हां अधोभागीं येत असते. आपल्या शिक्षणाची तन्हा ह्या वरील न्यायाच्या अगदीं उलट अशी आहे. उच्च देशावरून, पुन्हां चढाव चढण्याचा सुयोग आपल्याला लवकरच प्राप्त होण्याचा रंग दिसत आहे. उच्चस्थान हें पतनाक्रियेस जितकें सुलभ तितकाच उंचीकडील प्रवास कष्टसाध्य आहे. इंग्रजांत अशी म्हण आहे की, 'भूतानुकंपा, दयालुत्व वगैरे, यांचा उगम, घरामध्येच—कुटुंबामध्ये हात असतो.' * त्याचप्रमाणें, शाळांनीं—सार्वजनिक संस्थांनीं—धार्मिक बाबींची व शारीरिक जोपासनेची काळजी घेतली नाहीं, तथापि त्या गोष्टी यथाशक्ति, जिवंत ठेविल्या गेल्या आहेत. कष्टाचा आधिभौतिक धाग्यांनासुद्धां, सृष्टीच्या मुळाशीं कांहींतरी अगम्य, अतर्क्य, अदृष्ट, अज्ञेय

* Charity begins at home.

असें सूक्ष्म तत्त्व आहे हे कबूल आहे. अशा परमेश्वराचा नामनिर्देशसुद्धां होऊं यावयाचा नाही अशा अट्टाहासानेच कीं काय, चिमुकल्या, कोंवळ्या बालकांच्या लिहिण्याला आरंभ, अ आ इ ई पासून !! श्रीगणेशाच्या गजवदनामधून अद्याप श्वासोच्छ्वासरूपी मंद सुगंध वारा वहात असावा, परंतु त्याचे रूपांतर भीतिप्रद झंझावातामध्ये झालें तर, पामरांनो, तुम्ही कोणत्या दरीखोऱ्यांत दडून बसाल ? शारीरिक शिक्षण व बौद्धिक शिक्षण दोन परस्परांपासून भिन्न अशीं कार्ये दिसतात. डोक्यास फाजील ताण दिला तर शरीरास अपाय होण्याचा संभव, व शरीरास व्यायाम जास्त झाला तर डोक्याची क्रिया मंदावण्याची भीति, परंतु शिक्षणाचा उपयोग हाच, कीं, त्यांची एकतानता घडवून आणावयाची. बलभीमाची व विनायकाची दोस्ती झाली पाहिजे ! उद्योग करण्यास, औद्योगिक शिक्षणाचा अवलंब करण्यास बुद्धि लागतेच, व शक्ति तर अवश्यच पाहिजे. परंतु कर्म करीत असतां अन्तःकरणांत आशांतु जिवंत ठेवण्यास, उत्साहाची ज्योत तेवत राहण्यास व जगांत नेकीनें आणि ईश्वरश्रद्धेनें वावरण्यास धार्मिक बाब अग्रगण्यत्व स्वीकारते. आध्यात्मिक शक्तीपुढें, आधिभौतिक विद्वत्ता खाली वांकते, परंतु आज तिच्याखेरीज जगांत टिकाव लागणार नाही, तेव्हां यांचाहि आपणाकरितां समेट झाला पाहिजे.

सद्यःप्रचलित शिक्षणाची दिशा दोषयुक्त आहे. ही खात्री पटल्यामुळे देशाचे पुढारी व त्यांस अनुसरणारी जनताहि राष्ट्रोपयुक्त असें शिक्षण कोणतें, व तें कसें पुरवावयाचें याचा विचार करण्यांत गुंतलेले आहेत. प्रथमतः धार्मिक शिक्षण पाहिजे म्हणून आपण म्हणत असतां, तर धर्म म्हणजे तरी काय ? स्वामी विवेकानंद ह्मणतात, ' मनुष्यमात्रांत सदैव वास करणाऱ्या ईश्वरत्वाभोवतालचें आश्रण निघून जाऊन त्याचें ईश्वरत्व त्याचे कृतींत प्रतिबिंबित होणें याचें नांव धर्म. ' अशा प्रकारचें धार्मिक शिक्षण आपणांस पाहिजे. त्याचप्रमाणें कार्लाइल म्हणतो,— ' धर्म हा मानवजीविताला मूलभूत व प्राणभूत असणारा जो आचार (Practice) त्याचा आत्मा होय. '* नीतिशिक्षण धार्मिक शिक्षणाहून निराळें

* Religion.....is the soul of Practice; the primary vital fact in man's life. (The Hero as Poet.)

नाहीं, त्यांतच त्याचा अन्तर्भाव होतो. कार्लोईलची वरील व्याख्या, आपल्या 'आचारप्रभवो धर्मः'† ह्या वचनाचा कसा तर्जुमा आहे हे ध्यानांत येईल. ज्या धर्मापासून सुख व ज्ञान मिळेल अशा धर्माचें शिक्षण पाहिजे. धर्मापासून ह्या दोन्ही गोष्टी प्राप्त होतात असें वचन आहे.‡

आतां शिक्षण म्हणजे काय याचा थोडा विचार करूं. वरील धर्माचे व्याख्येप्रमाणेंच स्वामीजींची शिक्षणाची व्याख्याही व्यापक आहे.— 'मनुष्यमात्रांत सदैव जागृत असणाऱ्या ज्ञानज्योतिर्भोवतालचें आवरण निघून जाऊन तिचा प्रकाश फांकणें याचें नांव शिक्षण' ! हे शिक्षण वाचन, मनन, व वर्तणूक यांनी साध्य होत असून, तें फलप्रद होण्यास इच्छाशक्तीचा निरोध करून तिला योग्य वळण देणें इष्ट आहे. अशा प्रकारचें हे शिक्षण कोणास द्यावयाचें ? मनुष्यप्राण्याखेरजि इतरांस सत्याची अवश्यकता आहेच असें नाही. 'शिक्षणाचे योगानें मनुष्याचे ठिकाणीं मनुष्यत्वाचे धर्म उत्पन्न होत असतात, व ह्या मनुष्यत्वाखेरजि मनुष्याची कांहीं एक किंमत नाही. निरनिराळ्या कार्यप्रवर्तक शक्ति त्याचेमध्ये सुप्तत्वानें वसत असतात, परंतु त्यांस योग्य प्रबोधन व दाव मिळत नसल्यामुळें त्यांचें यथार्थत्व उघड व विशद होत नाही.'* ही गोष्ट सुलभ करून देणारें असें आपणास शिक्षण पाहिजे. 'शिक्षणानें सद्गुण पैदा करावयाचे असतात, व हेंच त्याचें अंतिम ध्येय आहे. सद्गुण म्हणजे मनुष्याचे ठिकाणीं आत्मिक (Inward) स्वातंत्र्याची असलेली कल्पना. म्हणून शिक्षणाचा हेतु व त्याचें कार्य ही स्वातंत्र्योत्पादक कल्पना प्रसविणारी असली पाहिजेत.'§

फिस्ट्रचा कटाक्ष वैयक्तिक वर्तणुकीच्या वाढीवर होता. ह्यापेक्षां त्यानें एक गोष्ट अतिशय जोरानें प्रतिपादन केली ती शिक्षण देण्याची राष्ट्रीय पद्धति ही होय. जर्मन राष्ट्रसंघाचे तुकडे होत होते, त्यांच्यांत दुही वाढत होती, व ते सर्व फ्रान्सच्या ठोकरीखालीं दडपून जात होते. अशावेळीं त्याच

† मनु. १; १०८. ‡ 'धर्मात् सुखं च ज्ञानं च.' स्कंदपुराण.

* Only by education can man become a man. He is nothing but what education makes of him.....In man lie the germs of various capacities—Kant.

§ Herbart.

वरील राष्ट्रीय पद्धतीचा उपयोग जर्मनीस झाला. ह्या पद्धतीने सर्वास एकसारखे व निर्भिन्नतेने शिक्षण देण्याचा क्रम सुरू झाला. त्यांत स्त्रीपुरुष हा भेद नव्हता. ते शिक्षण बौद्धिकच नव्हे तर नैतिकही होते, व केवळ धार्मिकही नव्हे तर ललितकलांचे (aesthetic) ही होते. समाजातील सर्व वर्ग सुशिक्षित झालेच पाहिजेत अशी त्याची ठाम समजूत होती, व त्याप्रमाणे जर्मन राष्ट्रासही त्याच्या कल्पकतेचा पूर्ण फायदा मिळाला. इतिहासाची पुनरावृत्ति होत असते, व एक राष्ट्र, दुसऱ्या राष्ट्राकडे, आपल्याशी साम्य अथवा विरोध त्या राष्ट्राचे जीवनांत, एकंदर कुठे आढळतात ते पाहण्यास नेहमी उत्सुक असते, व संकटनिवारणार्थ एकाने केलेल्या खटपटीचा काय शेवट झाला हे समजण्याची दुसऱ्याची तीव्र जिज्ञासा असते. हेतु हाच, की आपणांस त्यांत कांहीं ग्राह्य आहे किंवा काय हे कळावे. मनुष्यस्वभावांत आशा ही फार प्रबल आहे त्यास इलाज नाही.

आपल्या प्राचीन विद्येप्रमाणे ग्रीक लोकांची शिक्षणाची कल्पना आत्मिक उन्नतीला पोषक होती. रोमन लोकांच्या शिक्षणक्रमांत मनुष्यांचे ठिकाणी कार्य-प्रवृत्ति व उत्तम नागरिकत्व उत्पन्न करण्याचा धर्म होता. म्हणजे मिल्टनच्या शब्दांत सांगायला तर, 'ज्याचे योगाने, खासगी व सार्वजनिक, तसेच शांत-तेची व धामधुमीची कामे नीतीने, चातुर्याने व संभावितपणाने करण्यास मनुष्य योग्य होतो, तेच खरे यशस्वी शिक्षण होय. ... .. शिक्षणाचे खरे मर्म ठरीव सांच्यामधून प्राप्त झालेली अभ्यासाची परिणतता व गतानुगतिक पद्धति ही नसून विद्यार्थ्यांचे अन्तःकरणांत त्याचे (परिणतप्रज्ञ) गुरूबद्दल जागृत असलेली भावना हे आहे.' ही उत्तरार्धामधील कल्पना हल्लींच्या काळांत कितपत अनुभवास येत असेल, ते ज्याचे त्याने पाहून घ्यावे; परंतु इतके खरे की, पूर्वी आपली खरी भिस्त स्वऱ्या गुरूवरच अवलंबून असे. ज्याच्यापासून आपणाला आपल्या संबंध आयुष्याचे पुढे होणारे कल्याण साध्य करून घ्यावयाचे, त्याच्या अन्तःकरणाशी विद्यार्थ्यांच्या अन्तःकरणाचे तादात्म्य व पूर्ण विश्वास ह्या गोष्टी कशा अपरिहार्य होतात हे कळून येईल. गुरु कसा असावा, विद्यार्थी कसा असावा वगैरेसंबंधीसुद्धा आपल्या प्राचीन वाङ्मयामध्ये उत्कृष्ट नियम दिलेले आहेत. गुरूवांचून ज्ञान साध्य होणे कठीण. तेव्हां त्यांस संतुष्ट राखणे--नजराणा देऊन नव्हे--अगदी प्राप्त होते.

‘ आचार्याद्धैव विद्या विदिता साधिष्ठं प्रापति, ’* ‘ तद्विद्धिप्रणिपातेन ’†
इत्यादि श्रुतिस्मृतिवचनांवरून ही गोष्ट ध्यानांत येणारी आहे. परंतु ही
झाली पूर्वपीठिका. आजच्या काळाकडे पाहिले, म्हणजे ह्या बाबतीत शॅकडा
बरोबर शंभर टक्के वाद करावे लागतील, असें खेदाने म्हणावे लागते; त्याची
सोडवणूक प्रत्येकाने स्वतःशी करून घ्यावी. असो; ग्रीक लोकांचे शिक्षणातील
आत्मसंस्कृतीचे (Self-culture) तत्त्व व रोमन लोकांतील आत्मयज्ञाचे (Self
sacrifice) तत्त्व या दोहोंमध्येही आपणांस कांहीं करतां येईल किंवा काय
याचाही विचार करावा. हीं दोन्ही तत्त्वे एकमेकांस पूरक आहेत. पहिल्यावांचून
दुसरे व दुसऱ्यावांचून पहिले नेहमीं कमजोर राहणार !

आजच्या शिक्षणाने आपण आपल्या स्वतःला विसरत आलों आहो. आम्हांस भास्कराचार्यांची ओळख नसली तरी न्यूटन आम्ही चांगला जाणतो. ज्ञानेश्वर आम्हांस ठाऊक नसले, तरी चॉसर आम्हांस पारखा नाही. ‘दासबोधा’चा कर्ता जरी आठवत नसला तरी, ‘पिल्ग्रिम्स प्रोग्रेस’ कोणी लिहिला ते सांगतां येते. कालिदासाचे शब्दमाधुर्य व अर्थकुशलता नीट समजण्याचा प्रयत्न झाला नाही तरी शेक्सपियरच्या नाट्यकृति रोज पाठांत येतात. बाणभटाच्या गद्यांतील पद्य नीट समजले नाही तरी ‘रस्किनचे तसे असलेले वाङ्मय आपणांस सदोदित वाचीत बसावेसे वाटते. एका बाजूच्या वाङ्मय-विषयक, चरित्रविषयक व कृतिविषयक गोष्टी आपणांस सम्यक् समजण्याची जेवढी अवश्यकता वाटावयास पाहिजे, व त्यांविषयी जिज्ञासा, हौस उत्पन्न व्हावयास पाहिजे, तितकी ती वाटत व होत नाही. ती वाटाविण्याचा प्रयत्न होत नाही ही दुःखाची गोष्ट आहे. तोंच दुसऱ्या बाजूविषयी काय प्रकार दृष्टीस पडतो ? ह्याचा अर्थ परकीय वाङ्मयास आपण पारखे असावे असा नाही. बिलकूल नाही. परंतु प्रत्येक गोष्टीस तारतम्य व धोरण लागत असते त्यांस अनुसरून आम्हांस जाऊं या इतकीच आमची इच्छा आहे.

काय पाहिजे ते शिकवा ! इंग्रजी शिकवणार ना ? मग त्यास चॉसर व स्पेन्सर कशाला ? येत असलेल्या व येणाऱ्या इंग्रजीची मात्र दुर्दशा त्याने होणार ! त्या भाषेची कुळकथा समजून आम्हांस काय लाभ होणार आहे ?

* छांदोग्य० ४।९।३

† म. गीता० ४।३४

‘ शिक्षण असे पाहिजे की, विश्वविद्यालयांतील कार्यक्रम पुरा झाला, म्हणजे शक्य तितक्या लवकर विद्यार्थ्यांस आपल्या स्वतःचें पोषण करितां यावें. त्याच-बरोबर ही गोष्ट खरी आहे की, आपापल्या विशिष्ट मार्गांचें शिक्षण त्या ठिकाणीं पुरें होणें शक्य नाहीं; तर केवळ त्या त्या व्यवसायाची खरी दिशा दाखविणारीं तत्त्वे नीटपणें हृदयांत प्रतिबिंबित झालीं पाहिजेत. हें न होतां, कांहीं तरी निरुपयोगी व स्वर्चिक शिक्षण देण्यांत काळ घालविला तर त्याचा अपव्यय केला गेला असें म्हणण्यास काय हरकत आहे. कारण ही वेळ, ह्या विद्यार्जनाची अमूल्य वेळ, एकदां गेली म्हणजे पुन्हां केव्हांही तिची भरपाई होणें नाहीं. ’* ...हल्लीं दिल्या जाणाऱ्या उच्च शिक्षणामध्ये स्वदेशीपादक गोष्ट ही आहे की, ज्या विषयांकरितां येवढा अमूल्य वेळ खर्ची घातला जातो, त्या विषयांचा उपयोग व्यवहारांत मुळींच नसतो. जेमतेम मराठी वाचतां येऊं लागतें न लागतें तेंच इंग्रजीमध्ये ‘ What is this? This is a Cat ’ ही बालबोधिनी मंत्रमाला सुरू होते. पुढें तो विद्यार्थी आपलें ज्ञान चंद्राच्या प्रतिदिवशीं वर्धमान होणाऱ्या कलेप्रमाणें विकास पावत आहे अशा भावनेंत चूर असतो, परंतु स्वदेशी ज्ञानाची अमावास्या सर्व शरीर व्यापून शिळक उरली आहे ही कल्पनाही त्याच्या गांवीं असत नाहीं ! इतिहास घ्या तीच कथा ! शिवाजी लुटारू होता; भामटा होता ! शिक्षक सांगतात, विद्यार्थी पढतो. शिवाजी लुटारू ! ! विद्यार्थ्यांनो, कोऱ्या कागदाप्रमाणें, वर कांहाही लिहिलें तरी उमटून दिसणाऱ्या कोंवळ्या मनांनो, तुमच्या हाडामासांत ही लुटारूपणाची कल्पना आणि तीही, तुमच्या जीवितार्थें, देशार्थें, धर्माचें रक्षण करणाऱ्या पुरुषश्रेष्ठ देवतुल्य छत्रपतीविषयीं ! ! ज्याच्या उज्ज्वल इतिवृत्तानें इतिहासाचे हजारों ग्रंथ भरावे- त्याचा वृत्तांत, तुमच्या इतिहासपुस्तकाचीं किती पानें अडवितो, व त्यांत तरी काय सांगतो ? शिवाजी लुटारू ! ‘इतिहासानें आपणांस जर कोणता लाभ होत असेल, तर तो हाच, कीं त्यायोगें शरीरांत उत्पाह उद्दीपित केला जातो. ’†

हें वरील उदाहरण उपलक्षणात्मक होय. अशा प्रकारच्या शिक्षणानें देशो-न्नतीचा मार्ग म्हणून भलत्याच रस्त्यानें, आपण उजाड, ओसाड, निर्जन व

* Froude. † Goethe.

नापीक अशा रेटाड मैदानांत जाऊन पडल्याखेरीज राहणार नाही. तेथे पिण्यास पाणी, खाण्यास अन्न, व पांघरण्यास वस्त्र ह्या महत्त्वाच्या व मुख्य तीन गोष्टींचा आपणांस मागमूसही लागणार नाही; आणि वरून पाश्चात्य सुधारणेची प्रखर किरणे व खालून स्वकृत ढोबळ चुकीची तापलेली वाळू यांचा असह्य जाच हिरमुसले होऊन सहन करावा लागेल. सूर्यप्रकाशांत चालत असतो, तर अवलंबलेला मार्ग कोणत्या दिशेकडे व कशा ठिकाणांतून जातो आहे, याची प्रतीती आली असती; परंतु प्रवासास मूळ निघालों, तेच मुळी काळोखांतून. मग वरीलप्रमाणे दिशाभूल झाली, तर त्यास कोणी काय करावयाचे ?

‘ कोणत्याही शिक्षणाचा हेतु हाच असतो की, त्याच्या योगाने व्यक्तिमात्राचे गुण, संस्कारयुक्त होऊन परिणति पावावे. परिणति होणे हीच जीवितसफलता. शिक्षणाने होणारी गुण-परिणति ही सर्व व्यक्तींमध्ये सारख्याच दर्जाची दिसून येणार नाही. कारण, शिक्षण हे उद्दीपन किंवा निमित्तकारण आहे. पण, त्यामुळे ज्या व्यक्तीमध्ये उत्कृष्ट गुण असेल त्यालाच तेवढे शिक्षण देऊं असे म्हणून चालणार नाही. कारण, गुण उत्कृष्ट आहे, किंवा अपकृष्ट आहे, हे मुळी शिक्षणसंस्काराने ठरते, आधीं ठरू शकत नाही. ’ *

---

* विष्णुशास्त्री (चिपळूणकर.)

जुनी सायकल

लेखक:—शं. रा. कुलकर्णी, सी. बी. ए

“ नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ”

—कालिदास.

रस्त्यावरून ऐटीने सायकलवर बसून जातांना लोक दिसले, म्हणजे मला त्याचा फारच संताप येत असे, व त्याचें खरें व प्रामाणिक कारण मजजवळ सायकल नव्हती हें होय. याशिवाय सायकल घ्यावी याला एक तात्त्विक कारण होतें व तें कारण वरील श्लोकपादांत ग्रथित केले आहे. सायकलच्या व विशेषतः जुन्या सायकलच्या धांदा फिरतांना पाहून कोणा तात्त्विक मनुष्याच्या मनांत हें तत्त्व शिरणार नाहीं ! त्यांतून आपण हिंदी लोक म्हणजे तत्त्वज्ञानप्रधान. याशिवाय मला आणखी एक सामाजिक कारण होतें; तें असें कीं, हिंदुस्थानांतील स्त्रीपुरुषांमधील संबंध दासविणारें तें एक चालतें चित्र होतें. या सायकलचें फ्रीव्हील व चेनचें लटांबर मागे असलेलें मागील चाक म्हणजे हिंदी समाजांतील स्त्रिया होत. संसारांतील सर्व कर्तव्याचा व जबाबदारीचा बोजा, बसणाराच्या ओझ्याप्रमाणें मागील चाकावर असतो व तें विचारें न कुरकुरतां, व प्रसंगविशेषीं कुरकुर करून सहनशीलपणें सोशीत असतें; परंतु खुशालचेंडू पुढील चाक, कांहीं एक ओझे न घेतां अगर फार थोडें ओझे घेऊन वाटेल तसें सैरावैरा धांवत असतें, व चमत्कार हा कीं, मागील चाकाला शकत त्याचे मागोमाग जावें लागतें.

मी सायकलवर बसावयास शिकण्याचा उपक्रम तर केला, नाना तऱ्हेच्या जखमा होऊन, कपडे फाटून, व चष्मा फुटून, अनेक अडचणी व विघ्ने घेऊन, माझ्या कल्पनांच्या बाहेर भाडें भरून व त्यापेक्षांही जबर असा मोडतोडीचा चार्ज भरून मी एकदांचा तोल संभाळून बसूं लागलों. नंतर मी प्रॅक्टिस करूं लागलों. डॉक्टर व वकील यांचे पहिले प्रॅक्टिसचे दिवस गिन्हाईकास फार धोक्याचे असतात. माझीही तसेंच झाले. इतके दिवस मी व सायकल यांचेंच जीवित धोक्यांत होतें. परंतु आतां आम्हीं रस्त्याचे लोकही आमच्या गृहीत घेतले. रस्त्यावरून माझी सायकल दिसली कीं ती पार जाईपर्यंत लोकांचे जिवांत जीव नसे. एका आठवड्याचे मुदतींत फक्त २५ अपघात झाले. मी एकंदर १० फळवालयांच्या पाठ्या भूमातेस अर्पण केल्या, ६ स्लेट पाठ्या फोडल्या, ४ लोकांस साधारणपणें दुखापती केल्या व ५ लोकांस जबर लागल्यामुळे मला पोलिस गेटावर जावें लागलें. असो, येन केन प्रकारेण मी सायकलवर बसावयास तर शिकलों.

शिकते वेळीं बरेचसे अनुभव आल्यामुळे मला "सायकॉलजी"चे (सायकल-संबंधी शाखाचे) बरेच ज्ञान झाले होते. पण नुसते शिकून काय उपयोग? मला आतां सायकलची जरूरी फारच तीव्रतेनें भासू लागली; अगदीं चैन पडेनासें झाले. अन्न गोड लागेना. सायकलज्वर झाला असें वैद्यांचे ठाम मत पडले. सायकलसंबंधीं विचार माझ्या डोक्यांतून जाईनात. रात्रीं झोपेंत पेडलवर हालविल्याप्रमाणे पाय हालवूं लागलों, हातानें घंटा वाजविण्याचा चाळा कंठं लागलों, व घंटा वाजवून गर्दी मोडत नाहीं असें पाहून गालीमिश्रित "बाजू बाजू" इत्यादि बरळूं लागलों. मला आतां सायकलवायु होण्याची भीति वाटू लागली.

तेव्हां माझ्या एका मित्रानें आडगिऱ्याइकी यंत्र विकत घेऊन दिले. तांबेरल्यामुळे त्याला पोष्टाच्या सायकलसारखा तांबडा रंग आला होता. ती सायकल म्हणजे सर्व सायकलकंपन्यांच्या सामानाचा एकेक नमुना दाखविणारे एक प्रदर्शनच होते.—कसें कां असेना मला औषध मिळाले व मी त्याच्या दुरुस्तीला लागावयाचे असा एकदम जाहीरनामा काढला.

त्या सायकलला माझ्या मते स्वच्छीकरण, धांवा व नळ्या घालणे एवढी दुरुस्ती पाहिजे होती. मी व आमचे मित्र रविवारी व बुधवारी जुन्या बाजारांत एक-सारखे खेडे घालूं लागलों. आमच्या मित्रांचे असें एक प्रामाणिक तत्त्व होते कीं कोण तीही वस्तु प्रथम जुन्या बाजारांत पाहून तेथें नच मिळाली तर नव्या बाजाराचा रस्ता पहावयाचा. या व्यवहारांत नेहमीं बरेच टक्के बचत होते. कांहीं वेळां तोटाही होतो, परंतु तो अपवाद.

त्या दिवसापासून एकहि जुनाबाजार चुकविल्याचे माझ्या स्मरणंत नाही, व आज ती सायकल मजजवळ असती तर सायकलच्या भोडक्यातोडक्या सामानाचे दुकान धाटण्याचा प्रसंग माझ्यावर आला असता, अशी माझी बालबाल खात्री झाली आहे.

जुनि सायकल जरि तूं घेशी ।

रविवारी बुधवाराशी ।

ही खेप लागली तुजसी ।

सावध होई । जुनि सायकल नच तूं घेई ॥ १ ॥

हा मननीय उपदेश तरुणांच्या कल्याणासाठीं एका आधुनिक कवीनें करून, त्यांना कायमचे ऋणी करून ठेविले आहे.

* लवकरच आमच्या मनाप्रमाणे १ रुपयाला २ धांवा व २ नळ्या असा स्वस्त सवदा करून परतलों. आतां मला स्वतःची सायकल मिळणार या भावनेनें रात्रीचा दिवस करून कामाला लागलों. नळ्या काढून पाहतां असंख्य भोकें. तथापि त्याच नळ्यांवर निर्वाह करण्याचे ठरविले व भोकें बुजविण्याचे नादास लागलों. नळ्यांच्या किंमतीच्या दुप्पट किंमतीचे सोल्युशन व तिप्पट किंमतीचीं ठिगळे खर्च करून नळ्या

निर्भोक्त केल्या. पंपानें बराच वेळ बारा भरल्यानंतर त्या फुगल्याहि. अशा जय्यत तयारीनें सायकल सिद्ध करून तिला एकदांची फिरावयास तर काढली. तों ती फारच जड येऊं लागली. पेडल मारतांना पोटांतील आंतडीं गोळा होतातसें वाटलें, व १।२ मिनिटांतच, अरेरे !! एक दुष्ट सडा लागून दोन्ही चाकांतून हवा त्या नश्वर नळ्यांतून चालती झाली. थोड्या वेळापूर्वी सोल्युशनच्या तीन वाटल्या व ठिगळांचा एक ढांग खलास केल्यामुळें माझ्या एकमतानें दुकानांतून पंकचर काढून घेण्याचें ठरविलें. व त्या प्रमाणें नजीकच्या दुकानांत सायकल नेऊनही टाकिली. ५ मिनिटांनीं द्यावयाची कबुली करून ६ वे दिवशीं मोठ्या मिनतवारीनें त्यानें सायकल पहावयास घेतली. पिण्ड (balls) व नवीन नळ्या (tubes) पाहिजेत असा त्यानें कठोर सल्ला दिला. आतां मला सायकलच्या अडेलतट्टपणाचें कारण समजलें. बरोबरच आहे. मृत पितरांचें सुद्धां पिण्डावांचून चालत नाही तर चालत्या सायकलला पिण्ड हे पाहिजेतच.

आतां मी सायकलवर बसून ऐटीनें फिरूं लागलों. वेळ फार खर्च होऊं नये म्हणून मी सायकल घेतली तों आतां काम इतकें वाढलें कीं, वेळच पुरेनासा झाला. माझे हिंडण्याचें काम थोडे वेळांत आटपण्याचेऐवजीं अतोनात वाढलें. माझ्या सर्व मित्रांच्या चहाच्या वेळीं मला हजर राहतां येऊं लागलें.

एक आठवडा या तऱ्हेनें चैनीत काढल्यानंतर पुन्हां रिपेरीचें सत्र सुरू झालें. मला सायकल रिपेरशिवाय दुसरा उद्योगच नाहीसा झाला. माझी खोली म्हणजे सायकल रिपेरचें दुकानच बनलें. आज काय तर चाक आऊट झालें, तर उद्यां स्पोक्स तुटले, सांखळी ढिली, तर बेअरिंग घट्ट झालें, फ्रिक्शील जास्त फ्री झालें, तर, कणा गुंगारा माळू लागला व परवां बॉल फुटले तर तेरवां पेडल पडलें. माझ्या डायरींतील एक एक तारीख रिपेरीच्या खर्चानें चिंताड होऊं लागली. माझी सायकल आठवड्यांतून ६ दिवस दुकानांत विसांवा घेत पडूं लागली. केव्हांही बाहेर जाण्यापूर्वीं पंकचर काढण्याच्या गणेश-पूजनाशिवाय भागतच नाही. ज्या सायकलीवर बसून मी ऐटीत फिरावयास जात असें तिला परत घेतांना खांद्यावर बसवून आणावें लागे व क्वचित् प्रसंगीं दोघांनाही टांग्यांत बसून घावें लागत असे.

आतां एकच शेवटची हकीकत सांगून मी हें पुराण संपविणार आहे. एके दिवशीं समोरून येणाऱ्या एका गृहस्थाची व माझी एकमेकांस चुकविण्यासाठीं आट्यापाट्या खेळण्यास सुरुवात झाली. स्नेहाकर्षणाचे नियमाप्रमाणें एकमेकांची टक्कर झाली. अरेरे ! माझ्या सायकलीचें पुढचें चाक कडबोळ्याच्या आकाराचें झालें, माझा चप्पा दिवंगत झाला, व मी बेथुद्ध पडलों. झालें. त्या दिवसापासून मला सायकलची विलक्षण भीति वाटूं लागली आहे. व सायकलवर बसणाराची कीव येऊं लागली आहे.—

साक्षरताप्रसारक मंडळ.

लेखकः—ज. वि. करंदीकर, ज्यू. बी. ए.

‘ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते । ’

—श्रीमद्भगवद्गीता.

अर्वाचीन काळांत, ज्ञानाशिवाय अशी एकही चीज नाही की जी मनुष्यास वैभवाच्या हव्या तितक्या उच्च शिखरावर नेण्यास समर्थ आहे. ज्ञानदेवता प्रसन्न झाल्यावर पृथ्वीच्या पाठीवर दुर्मिळ अशी एकही वस्तु आढळणार नाही. भिन्न भिन्न देशांतील ज्ञानी लोकांनी अचाट शोध लावून, ज्ञानाच्या प्रगतीशिवाय राष्ट्राचें जीवित फोल आहे असें जगाच्या निदर्शनास आणलें आहे. इंग्रज लोकांनी आपला देश जिंकला याचें मूळ त्यांच्या ज्ञानश्रेष्ठत्वामध्येच आहे. जगाच्या नजरेपुढें ठळकपणानें येणारी एकही गोष्ट ज्ञानाशिवाय साध्य झालेली नाही. मोठमोठे तत्त्ववेत्ते, कुशल कारागीर, खंदे वीर, चणाक्ष मुत्सद्दी, हुशार वकील, बहुश्रुत विद्वान् आणि धोरणी व्यापारी या सर्वांस आपआपलें अंतिम ध्येय साध्य करण्यास ज्ञानाचा उपयोग करावा लागतो. मग या सर्व उद्योगी लोकांचा ज्या राष्ट्रांत समावेश होतो त्या राष्ट्राच्या प्रगतीचें ज्ञान हें एक अत्यंत अवश्यक साधन आहे; एवढेंच नव्हे, तर त्या राष्ट्राची प्रगति होण्याकरितां ज्ञान हेंच एक उपयुक्त साधन आहे, असें ह्मटलें तर त्यांत नवल कोणतें ?

आपल्या या हिंदूभूमीतील रहिवाश्यांना ज्ञानाची किती अवश्यकता आहे हें सांगण्याची जरूरी आहे असें मला मुळींच वाटत नाही. हिंदुस्थानांत साक्षर लोक किती आहेत याची आपण गणती केली तर आपणांस असें आढळून येईल कीं, अशा साक्षर लोकांची संख्या शेंकडा आठ देखील पुरी नाही, व या शेंकडा आठ लोकांत ज्यांना केवळ अक्षर ओळख आहे व त्यापलीकडे ज्यांचें लिहिण्यासंबंधानें कांहींच ज्ञान नाही, अशाही लोकांचा समावेश केला आहे. बाकी राहिलेले शेंकडा ९२ लोक अगदीं निरक्षर आहेत. अज्ञानानें आपली काळीकभिन्न दुष्ट छाया आपल्या या देशबांधवांवर टाकून त्यांना पूर्णपणें घेरून टाकलें आहे. आपलें ध्येय काय व तें साध्य करण्यास मार्ग कोणता ह्या गोष्टींचें त्यांना आकलन होत नसल्याकारणानें, डोळे शाबूत असून त्यांना दिसत नाही व मेंदू अविस्तृत असून तो चालत नाही. यावरून आपला देश अज्ञानांधकारांत किती गडब झाला आहे हें दिसून येईल.

सांप्रत, आपलें राष्ट्र पुढें सरसावावें, त्याचा व्यापार वृद्धिंगत व्हावा, आपल्या देशबांधवांचें अधिक कल्याण व्हावें, राजसत्ता शक्य तितकी आपल्या हातीं यावी

सारांश, आपले राष्ट्र शक्य तितक्या दृष्टीने पूर्ण व्हावे, अशी तीव्र महत्त्वाकांक्षा मनांत बाळगून आपण सर्व राष्ट्रभर जागृति करवून आपल्या राज्य-कर्त्यांपाशी स्वातंत्र्य मिळणे कठीण हे जितके खरे आहे तितकेच-राष्ट्रांतील आबालवृद्ध साक्षर झाल्याशिवाय म्हणजे त्यांना आपले हिताहित कळू लागल्याशिवाय राष्ट्रांत संपूर्ण जागृति होणे शक्य नाही हेही खरे आहे. साक्षरतेचा प्रसार होण्यास सक्तीचे मोफत शिक्षण सुरू झाले पाहिजे आणि तसे सुरू करण्याचा प्रयत्न करणे हे प्रत्येक राष्ट्रभक्ताचे कर्तव्य होय.

याच हेतूने साक्षरताप्रसारक मंडळ ही संस्था १९१८ साली स्थापण्यांत आली. प्रारंभी ही संस्था खासगी असून तिचा प्रांतही पण नियमित होता. परंतु गतवर्षी म्हणजे १९१९ साली पुण्यांतील आबालवृद्धांस माहित असलेली अशी सार्वजनिक कामांतील ठळक गोष्ट घडल्यामुळे या संस्थेस एक विशेष स्वरूप प्राप्त झाले. म्युनिसिपालिटी-तर्फे पुणे शहरांत सक्तीचे मोफत शिक्षण सुरू करावे असा एक ठराव कमिटी-पुढे आला. मुलांच्या व मुलींच्या या दोहोंच्या मोफत शिक्षणास पुरेल इतका पैसा कमिटीजवळ नव्हता, याकरिता शिक्षण द्यावे ते मुलांस द्यावे कां मुलींस द्यावे असा खडाजंगीचा वाद सुरू झाला. नेहमीप्रमाणे या अगडबंद फोल वादापासून कांहीं एक निष्पन्न न होता मोफत शिक्षण देण्याचे काम तसेच तहकूब ठेवण्यांत आले.

इतकी स्थित्यंतरे झाल्यानंतर ज्या गरीब मुलांना आपल्या आईबापांजवळ असलेल्या पैशाच्या टंचाईमुळे शिक्षण घेता येत नाही अशा मुलांना, किंवा उदरनिर्वाहासाठी दिवसा कामधंद्यांत निमग्न असल्यामुळे ज्या मुलांस गांवांत असलेल्या शाळेत हजर राहाता येत नाही अशा मुलांस साक्षर करावे, हा विचार साक्षरताप्रसारक मंडळाच्या प्रवर्तकांच्या मनांत आला, आणि त्यांनी तशा प्रकारे खटपट करण्यास सुरुवात केली. फारशा द्रव्याच्या मदतीशिवाय हे काम तडीस नेण्यास स्वयंसेवकांची अत्यंत जरूर असल्याकारणाने मंडळाच्या प्रवर्तकांनी स्वेच्छेने आपल्या वेळापैकी कांहीं वेळ राष्ट्रबंधुंस साक्षर करण्याच्या सत्कार्यांत खर्च इच्छिणाऱ्या स्वयंसेवकांस पाचारण केले. पुष्कळ स्वयंसेवकांनी आपली नावे दाखल केली आणि साक्षरताप्रसारक मंडळाचे काम सुरू झाले.

सध्यां या मंडळाच्या पांच शाळा आहेत. पहिली बुरुडांची शाळा, दुसरी भैरोबाचे तालमीची, तिसरी नगभारआळीची, चौथी मंगळवारांत असलेली, आणि पांचवी नवी पेठेंतील. या पांच शाळा मिळून हजिरीपटावर जवळ जवळ ८० मुले आहेत. या विद्यार्थ्यांस शिकविण्याचे काम करणारे स्वयंसेवक पंचविसाच्या जवळजवळ आहेत, थोड्या विद्यार्थ्यांस शिकवावयास इतके स्वयंसेवक लागतात याचे कारण उघड आहे.

शाळेंत घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची शिकण्याकडे फारच थोडी प्रवृत्ति असते. त्यांच्यामध्ये शिकण्याविषयीं आवड उत्पन्न करावी लागते. दुसरें कारण म्हणजे त्या विद्यार्थ्यांची बुद्धि साधारणतः मंद असते. शिकविलेली गोष्ट ध्यानांत पूर्णपणें राहात नाही व नवीन गोष्टींचें लवकर ग्रहण करितां येत नाही. तिसरें कारण म्हणजे शिकविण्यासाठीं खर्च केलेला वेळ साधारणतः एक तास किंवा त्यापेक्षा अधिक १५ मिनिटे इतकाच असतो, त्यामुळे तेवढ्या वेळांत थोड्याच विद्यार्थ्यांकडे लक्ष पुरविणें श्रेयस्कर असतें.

अशा तऱ्हेनें चाललेल्या शाळांची संख्या वाढविण्याकरितां मंडळाला ज्यास्त स्वयंसेवकांची जरूर आहे. याकरितां विद्यार्थ्यांनीं मग ते शाळेंतील असोत किंवा कॉलेजांतील असोत—या पवित्र कार्यास मदत करावी अशी मंडळाची सविनय प्रार्थना आहे. संतश्रेष्ठ रामदास यांच्या उपदेशाप्रमाणें:—

‘ जें जें आपणांसी ठावें । तें तें परासि सांगवें ॥

शहाणे करून सोडावे । सकळ जन ॥ ’

हें तत्त्व आपण अंगीकृत केले पाहिजे. शिवाजी महाराजांनीं ब्राह्मणांचें अधःपातापासून तारण केले. आतां ब्राह्मणांनीं (व इतर जातींच्या बंधूंनीं देखील) खालावलेल्या जातींतील लोकांचें निरक्षरतेच्या गर्तेतून उद्धरण केले पाहिजे. ह्या लोकांना अज्ञानशत्रूच्या कैचींतून मुक्त करणें हें आपणां सुधारलेल्या ब्राह्मणांचें आद्य कर्तव्य आहे. या कर्तव्यास जागलों तरच आपण देशभक्त, तरच आपण सुशिक्षित, नाही तर आपला देशाभिमान व सुशिक्षितपणा व्यर्थ होय. ज्या माणसास स्वतः जवळ राष्ट्रहिताचें साधन असून, त्याचा उपयोग करितां येत असून, इतकेंच नाही तर त्या साधनाचा योग्य कामीं उपयोग करण्याची वेळ आली असतांही, चिक्कूपणानें म्हणा किंवा आळसानें म्हणा, त्या साधनाचा उपयोग करण्याची इच्छा होत नाही त्या माणसानें राष्ट्राभिमानाबद्दल कितीहि बढाया मारल्या तरी त्यांची किंमत वाटाण्याच्या टरफलाइतकीच समजावी.

आपणांस राष्ट्राबद्दल खरी कळकळ असेल तर आपण या अल्प परंतु अतिशय महत्त्वाच्या कार्यास हातभार लावलाच पाहिजे. होय ! रोज रात्रीं १॥ तास विद्यादानांत खर्च करणें म्हणजे कांहीं डोईभार काम नाही. रोजच्या २४ तासांपैकीं आपण किती तासांचा योग्य कारणीं व्यय करितों हा प्रश्न प्रत्येकानें आपल्या मनास विचारून त्याचें प्रामाणिक उत्तर काय येईल त्याकडे नीट लक्ष द्यावें. आहार, निद्रा, व्यायाम, आणि अभ्यास या चार मुख्य कर्तव्यांत खर्च केलेला वेळ सोडून, रोज चार किंवा ५ तास आपण चकाट्या पिटण्यांत अगर व्यर्थ भटकण्यांत फुकट घालवितों. या चार तासांपैकीं एक दीड तास आपण सत्कार्यां खर्च केला तर आपण मोठे कर्तव्य ज्ञाळों असेंहि वाटावयास नको. इतकें बिनमेहेनतीचें काम करण्यासाठीं आम्ही कच खातो तेव्हां आमच्या या दुबळ्या मनास काय म्हणावें हेंच कळत नाही !

साक्षरताप्रसारक मंडळ अजून अज्ञात स्थितीत आहे. तें अजून स्फुर्लिंगावस्थेत आहे. त्याचा विकास झाला म्हणजे तें आपल्या किरणांनीं सर्व देश प्रकाशित करील. मंडळाचा विस्तार होण्यास स्वयंसेवकांची अत्यंत जरूरी आहे. मंडळातर्फे चालू असलेल्या सर्व शाळा शहरामध्येच आहेत. मोफत शिक्षणाची गरज जितकी शहरांतून आहे त्यापेक्षां पुष्कळ प्रमाणानें अधिक ती खेडेगांवांतून आहे. शहरांतील खेडवळ लोकांना शहरच्या सुधारलेल्या लोकांशीं प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष संबंध आल्यामुळे थोडेबहुत ज्यास्त कळू लागून शहराबाहेर काय चाललें आहे याचें ज्ञान होण्याचा संभव तरी असतो. परंतु खेड्यांतील खेडवळांना त्या संसर्गाच्या अभावीं जगाच्या अज्ञात स्थितीत झुलत राहावें लागतें. याकरितां खेडेगांवांतून चालवितां येतील तितक्या शाळा चालविणें इष्ट आहे. अशा शाळा सुरू करण्यास द्रव्याचा व माणसाचा पाठिंबा असल्या शिवाय काम योग्य तऱ्हेनें होणार नाही. कार्यास सुरवात केली नाही तरी हरकत नाही. परंतु एकदां सुरवात झाल्यावर मात्र तडीस न नेलें तर त्यांत शहाणपणा तो कोणचा ?

‘ अनारम्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम् ।

प्रारब्धस्यान्तगमनं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् ॥’

एवंच स्वयंसेवकांनीं अशा प्रकारच्या शाळा सुरू करण्याची खटपट केली पाहिजे. आपली जन्मभूमि म्हणून किंवा कोणत्याही अन्य कारणामुळे ज्या ज्या खेड्यांत जाण्याचा आपणांस प्रसंग येईल त्या त्या खेड्यांतील चांगल्या जाणत्या लोकांची सहानुभूति मिळवून स्वयंसेवकांनीं अजाण खेडवळांच्या मनावर शिक्षणाचें महत्त्व बिंबवून यावे, आणि उदाहरणादाखल कांहीं मुलांस तेथें शिकविण्याचा उपक्रम करून आपणही देशासाठीं स्वार्थत्यागाचा पहिला धडा शिकण्यास आरंभ करावा. साक्षरतेचा प्रसार शहरोंशहरीं, खेड्यापाड्यांत, आणि शक्य असेल तेथें जारीनें झाला पाहिजे. ज्ञानांजनानें ज्याची दृष्टि निवळली नाही असा एकही मनुष्य हिंदुस्थानांत सांपडतां उपयोगाचा नाही. हिंदुस्थानच्या कानाकोपऱ्यांतील अणूरेणूदेखील ज्ञानसूर्याच्या हितकर किरणांनीं प्रकाशित झाले पाहिजेत. अशा तऱ्हेनें जर स्वार्थत्यागी स्वयंसेवकांचीं पथकें हातांत सरस्वतीचीं आयुधें घेऊन वेदकाळापासून वाढत आलेल्या या चार हजार वर्षांच्या जीर्ण हिंदुस्थानरूपी वृक्षाची डागडुजी करून त्याच्या मुळाशीं सदुद्योगाचें मुबलक पाणी ओततील तर हाच हिंदुस्थानचा जीर्णवृक्ष सर्व बाजूंनीं फोंफावत जाऊन एक दिवस नभोमंडळांतही आपली पल्लवध्वजा फडकवील.

विद्यार्थ्यांस सूचना.

ज्या विद्यार्थ्यांस साक्षरताप्रसारक मंडळाचे स्वयंसेवक होण्याची इच्छा असेल त्यांनीं आपलीं नांवे प्रो. ना. सी. फडके यांजकडे यावीत.

मंडळाच्या शाळांत शिकविण्याची वेळ-रात्री ८-१॥

प्रत्येक शाळेची मुदत—

५ महिने.

आधुनिक महाराष्ट्रीय कवि.

लेखकः—रा. गो. पित्रे, इंटर क्लास.

आर्याः—तनयाग्रज, सुत, नंदन, रमणादिक आधुनिक कविवरांच्या ॥

पासंगासि न पुरती कविता वामन-मयूरपंतांच्या ॥ १ ॥

—एक आधुनिक कविराज.

आधुनिक कवितांचें परिशालन करून निश्चित मत देणें म्हणजे महाकर्म कठीण. कारण आपलें स्पष्ट व निर्भीड मत देतांना आपण प्रत्यक्ष न्यायासनावर आहों असें समजून, निरपेक्ष व निःपक्षपाती बुद्धीनें न्यायाचा कांटा समतोल राखून, कुठलेही पारडें झुकवूं न देतां मत दिलें पाहिजे. तरच तें खरें मत. हा आहे प्राचीन कवि, म्हणून तो चांगला असलाच पाहिजे; व हे दिसतात आधुनिक कवि, यांचेकडे लक्षच देऊं नये असें स्पष्ट मत देणाराला म्हणून भागायचें नाही. मी याविषयीं अगदीं स्पष्ट मत देणार आहे. तें प्राचीन कवींविषयीं पक्षपातीपणानें किंवा आधुनिकांविषयीं कलुषित मनानें मी देत नाही, हें प्रथम सांगून आधुनिक कवींकडे वळतो.

आतां प्रथमतः जें वाचून मनास आल्हाद होतो, मनाच्या वृत्ति उचंबळून येतात, त्याला काव्य, व असें काव्य करणाराला कवि असें म्हटल्यास कांहीं प्रत्यवाय येईल असें वाटत नाही. याबद्दल कोणाचें मतद्वैत नाही. असें काव्य करण्यास कवींच्या अंगीं प्रतिभा पाहिजे. ही कवींची मोठी शक्तीच आहे. तिला परिपोषक अशा इतर गुणांची—अद्वितीय वर्णनशैली, भाषाप्रौढी वगैरे—जरूरी आहेच. ' इकडुन तिकडुन आणलेली बुद्धि ' घेऊन होणारे खरे कवि नसून भाडोत्री होत. कवितेची स्फूर्ति आपोआप झाली पाहिजे. खरे कवि ' कल्पनेचे कल्पतरू ' असतात; ' बोलके चिंतामणी ' असतात. आतां या उपरिनिर्दिष्ट गुणांशीं आमच्या आधुनिक कवींचें किती सख्य आहे तें पाहूं.

या कवींची कविता हातांत घेतली म्हणजे सर्वसाधारणतः हें दृष्टोत्पत्तीस येतें कीं, यांपैकीं बहुतेकांना स्वतःची अशी कल्पना थोडीच. बहुतेक कल्पना परराष्ट्रीय कवींपासून किंवा आपल्याच प्राचीन कवींपासून बेधडक लुबाडलेली. परकल्पनाहरण हें जणूं यांच्या षष्ठीलाच पूजलेलें ! बरें, अशी कल्पना चोरून देखील यांची पुढें कशी त्रेधा उडते पहा ! दुसऱ्याचे लुबाडलेले विचार आपलेच असें दुसऱ्यांस भासवावयाचें ! बरें, या विचारांचें बहिरंग तरी भाषालालित्य, खुबीदार वर्णन वगैरे साधनांनीं सुंदर करतां येतें काय ? मुळींच नाही. यांचें संस्कृत-मराठीचें ज्ञान, विचारूं नका. अगाध !

फार तर चार मराठी कादंबऱ्या वाचलेल्या असायच्या. यांना आपल्या प्राचीन कवींची ओळखही नसायची. असलीच तर त्यांची टर करण्यापुरती, व कल्पना, विचार चोरून घेण्यापुरती. पुनः हे विचार, हे काव्य आपलेच असें भासवून शेखी मिरवायला तयार. यांना साधारण परिचय असायचा तो आंग्ल कवींचा. त्यांची बहुतेक कल्पना चोरून त्यावर मराठी भाषेचा मुलामा देण्याचा प्रयत्न करावयाचा. अशा प्रयत्नांत 'अर्धचाटगा पाऊण मराठा' झाले तर नवल नाही. हा एकंदर प्रकार मोठा हास्यकारक उडतो. दोन भिन्न विचारांचे एकीकरण करावयाचे साधत नाही; व मग जो चिवडा होतो तो विचारून नका. विचारांच्या स्वत्वाचे खोबरे होते !

या कवीपैकी काहींना थोडी कल्पना असली, तर यांच्या मनावर जे काहीं तरंग उठतील त्यांना एका विशिष्ट तऱ्हेच्या पद्यदावणीत अडकवून देणे म्हणजे कविता करणे, असा त्यांचा समज झालेला असतो. यांनी आपल्या मनाशी असा विचार केला पाहिजे की, आपण प्रलाप काय काढतो, आपला अधिकार काय, कोणत्या पद्धतीने बोलतो, की 'निरंकुशाः कवयः' हेच शस्त्र प्रत्येक ठिकाणी काढायचे ? ते काहीं नाही, आला विचार की ओढ त्याला एकाद्या मासिकाच्या पागेत !

हा झाला एक प्रकार. आतां दुसरा. या कवींची बरीच मदार आंग्लकवींवर. नेहमी त्याच कवींचे वाचन. त्यांच्या कल्पनांचे मराठीत रूपांतर करतांना, तीच भाषा डोळ्यांपुढे असते; व त्यांचे अस्सल मराठी रूपांतर करतां आले नाही म्हणजे सद्दजच भाषांतर होतें; व कवितेंतील काहीं भाग अस्सल मराठी व मध्येच एकाद्या इंग्रजी वाक्याचे भाषांतर. एकादी आडगिऱ्हाइकी गुलाबी काश्मीरी शाल, व तिला मधून मधून तेलाने मेणचटलेल्या एकाद्या वाकळीची ठिगळे ! मी हे लिहितो हे सोदाहरण दाखविणार आहे.

तदनंतर या अर्वाचीन सरस्वतीकंठाभरणांच्या एका विशिष्ट गोष्टीकडे लक्ष वेधते. ती गोष्ट म्हणजे यांचे 'गूढार्थ'. या शिरोमणींना वाटते की, हा 'गूढार्थ' कवितेंत ज्या ज्या मानाने जास्त त्या त्या मानाने काव्याची तेजस्विता अधिक. हीं काव्ये वाचू लागले म्हणजे काहीं सांकेतिक शब्दांसारखे शब्द आढळायचेच. 'हे उमगावे,' 'हृदयी विरले,' 'नमीं लोपले,' इ. इ., व अधिक गूढार्थ करण्याकरितां त्यांचेपुढे उद्गाराचिन्हांचे डांबू उभारायचे. यामुळे वाचकास बहुधा कविता वाचावीशी वाटत नाही. जो त्या गूढार्थात शिरत नाही त्यास हे आपल्या कल्पनेबाहेरचे म्हणजे काहीं तरी अद्भुत असले पाहिजे असे वाटते. जो त्यांत शिरतो त्यास 'डोंगर पोखरून उंदीर' सांपडतो. अशी या 'गूढार्थाची' गोष्ट.

यांच्या पारमार्थिक विचारांची थोडी मजा पाहू. यांपैकी बरेचसे आपल्या मनांत उद्भवलेले विचार प्रगट करण्याकडे प्रवृत्त असतात, परमार्थातील गहन तत्त्वांचे स्पष्टी-

करण करतांना मनास पटणाऱ्या विचारपिक्षां यांच्या ठिकाणी विलक्षण लहरीच दिसून येतात; व या तत्त्वांचा बरोबरसा खुलासा करतां आला नाही म्हणजे या लहरी खोल्या ठरून हास्यास्पद होतात. आपल्या धर्मांमध्ये ज्ञानी मनुष्यांनी पारमार्थिक तत्त्वांचे विवेचन इतके पूर्ण करून ठेवले आहे की, मानवी बुद्धीला त्यापुढे जातां येत नाही. तेव्हां हे तत्त्वज्ञान आह्लास या कवींनी सांगावयास नको. परंतु, हे घमंडानंदन आपण मोठे विद्वान् असें दर्शविण्याकरितां ज्ञानी लोकांची टर उडवूं पाहतात, हे मार्मिक वाचकांस कसें सपेल ? असो.

आतांपर्यंत दुरून निरीक्षण झालें. आतां प्रत्यक्ष उदाहरणें घेऊन पाहूं.

या आधुनिक कविराजांपैकी बऱ्याच जणांस 'प्रेम-वेड' लागलेले दिसते. यांपैकी 'गोविंदाग्रज,' 'नागेशां' सारखे आहेत ते आपली पात्रता नसतां अधिकार घेऊं इच्छित नाहींत. पण कांहीं 'प्रेम-वेडे' कवी आहेत त्यांची गोष्ट न्यारी. त्यांना 'प्रेम, आनंदा' शिवाय कांहीं दिसत नाही. 'आनंदी आनंद गडे.' ठोमरे म्हणतात:—प्रेम 'आकाशीं तें, जर्गी विलसते,' इ. आम्ही म्हणतो कबूल. पण आधीं प्रेम ही चीजच काय आहे ? त्याचें उत्तर कुठें आहे ? बरें. 'प्रेम, प्रेम, आनंद : म्हणून ना. यल तुम्हांला एवढें काय गूढ समजलें ? कांहीं स्वानुभव आहे ? कांहीं नाही, लुचेगिरी. प्रेम कशाबरोबर सातात हे सुद्धां ठाऊक नाही. व्यर्थ कावळे-ओरड. जो अंतरंगांत शिरणारा वाचक आहे त्यास हे वाचून हसूं येतें ! दुसरे एक कविजी म्हणतात, प्रेम 'सुख-दुःखाच्या पलीकडे' आहे ! अरे बाबा ! या द्वंद्वाच्या पलीकडे सुख नाही, दुःख नाही. तेथें सर्व वृत्ति लय पावतात, समजलास ! अनुभवाशिवाय फुकाचे बोल काय कामाचे !

यांचें तत्त्वज्ञानांतील उड्डाणही तसेंच. रे. टिळक, गोविंदाग्रज यांचें तत्त्वज्ञान आपणांला समजण्यासारखें आहे. पण रा. ए. पां. रेंदाळकर, 'Bee' यांचें विलक्षण आहे. ते अद्वैताचा पूर्ण अनुभव घेतल्याचें सांगतात. ते म्हणतात:—'आत्मा अमुचा एक जाहला एकरसी मिसळोनी' बरें पुढें काय ? 'तेज आमुचें पसरत पसरत गगन भेदुनी गेलें । विश्व सर्वही त्यांत भासलें तदा निमज्जित झालें ॥' म्हणजे काय झालें हो ? तेजांत विश्वही लीन झालें ? इतकी स्वानुभूति आली ? मग तुम्ही परमेश्वरच ! मग या कविता मासिकाकडे कशाला पाठवितां ? स्वानुभूति आली त्याला या लटपटी नकोत. कांहीं नाही. निवळ थोतांड. फुकटा मोठेपणा पाहिजे !

ही 'Bee' म्हणते:—'जन हे विषयाचे किडे' आणि 'आपण करूं शुद्ध संसर्गपान' कशी गोड फसवेगिरी ! म्हणे 'जन विषयाचे किडे' आणि आपण कांहीं त्यांपैकीं नाहीत. शुकासारख्या महर्षींच्या तोंडीं हे शोभेल, पण 'बी.' च्या !

या शहाण्यांची एक कुरकुर आहे. ते म्हणतात, महाराष्ट्रांत उत्तमोत्तम कवी आहेत. पण 'उणीव रसिकांचीच परी । आज भासते खरोखरी ।' काय बेत्याची बढाई पहा ! वाचक हो ! तुम्ही सगळे अरसिक, झालांत ! बा कवे ! नसतें महच्च घेऊं नको. महाराष्ट्रांत उत्तम रसिक आहेत, पण जें काय विशेष आहे तें तुमच्यासारख्या सोद्यांच्या तांड्याएवढा मोठा तांडा थेंथल्यासारखा दुसरीकडे नाही.

आतां सर्वसाधारणपणें पाहायचें म्हणजे या अलकिडल्या कवींत 'गोविंदाग्रज' कांहीं बरे आहेत. त्यांना कवी म्हणतां येईल. आपल्या मनांतील भाव चांगल्या रीतीनें व्यक्त करण्याची हातोटी त्यांना साधली आहे. त्यांचें काव्य अंतःकरणवृत्तींवर परिणाम करतें. स्वानुभवाशिवाय अधिकारग्रहणाची हांव दिसत नाहीं.

रे. टिळक कांहीं बरे आहेत. पण केव्हां केव्हां त्यांना असा भास होतो कीं, आपल्या ठिकाणीं कांहीं अनुपमेय आहे. (त्यांची 'तुतारी' वाचली असतां लक्षांत येईल.) वास्तविक तसें कांहीं नाहीं. आधुनिक कवींना बहुधा 'ग' ची बाधा असतेच.

'केशवसुता' ना आपण मराठी 'वर्डस्वर्थ' आहों असें वाटत होतें कीं काय न कळे. कवितांची दावण मात्र बरीच लांब आहे. परंतु मराठी भाषेची त्यांनीं अत्रू घालविली असें म्हटलें पाहिजे. त्यांच्या 'गोफणी' तील प्रत्येक कडव्यांत 'वैर त्यांना' असे शब्द आहेत. ही काय मराठी भाषा ? मला तर नाहीं वाटत मराठी भाषेंत असें बोलतातसें. हें इंग्रजीतील 'Woe to them' चें शब्दशः भाषांतर. पुढें 'सूर्यस्तवन' कवितेंत त्यांनीं सूर्याला 'लता, वेली' नीं पूजिलें आहे. ही पूजेची तन्हा नवीनच आहे. आमच्या हिंदू देवांवर तरी लता, वेली तोडून आणून घालीत नाहींत. त्यांचीं पणें घालतात. असो. अशा शेंकडो गोष्टी आहेत. जातां जातां थोडी नजर टाकली इतकेंच.

असो. आतां हें निरीक्षणाचें काम स्थलसंकोचामुळें तसेंच आमच्या प्रिय वाचकांच्या प्रशांत वृत्तीचा अंत पहाणें बरें नव्हे असें वाटल्यावरून आटोपतो. पण शेवटीं इतकेंच सांगावयाचें कीं, आपल्या सर्वोत्तम अशा प्राचीन कवींची टर उडवून आपली शेखी मिरवूं पाहणाऱ्या या आधुनिक उन्मत्त कवींच्या कविता मराठी भाषेची इभ्रत वाढवीत नसून उलट ती कमी करीत आहेत. मराठी भाषेंत अशी कविता होण्यापेक्षा ती अजाबात नच झाली तरी चालेल. असे कवी जोंपर्यंत महाराष्ट्रांत होत आहेत तोंपर्यंत मार्मिक वाचक त्यांची नेहमीं टरच करीत रहाणार. यावरून होतकरू कवींनीं निराश होणेचें कारण नाहीं. उलट अधिक हुरूप धरून मराठी वाङ्मयाला उच्च शिखरावर पोचवितील अशा कविता निर्माण करण्यास झटलें पाहिजे, एवढें सांगून वाचकांची रजा घेतों.

ब्राह्मण व ब्राह्मणेतर.

लेखक:—वि. वि. दीक्षित, सीनिअर बी. ए.

जातिभेदाची मूळपीठिका अत्यंत प्राचीन काळापर्यंत जाते. हिंदुस्थानांत आलेल्या आर्यांचे मुख्य बल त्यांच्या धार्मिक विधींत एकवटलेले होते. त्यांच्यामार्गे उज्वल परंपरा होती ती त्यांना राखावयाची होती. या प्रचंड कामाकरितां सर्व समाजापैकीं कांहीं बुद्धिमान् मनुष्यांनीं आपला सर्व वेळ खर्ची घालविणे इष्ट होते; म्हणूनच ब्राह्मण हा वर्ग त्यावेळीं अस्तित्वांत आला. त्याचप्रमाणे अनार्य लोकांना जिंकून वसाहती स्थापन करण्याचे काम, शूर व हालभेष्टांस न जुमानाऱ्या अशा कांहीं पुरुषांकडे गेले. हाच पुढे क्षत्रियवर्ग झाला. व्यापारधंदा करणारे सर्व लोक वैश्यवर्गांत समाविष्ट झाले. कांहीं कालपर्यंत हे तिन्ही घटकावयव आर्यच असल्यामुळे बुद्धिमत्तेत व आचारविचारांत यांच्यामध्ये फारच थोडा भेद होता; म्हणूनच त्यांच्यामध्ये सर्वांस शरीरसंबंध चालू होता. परंतु कांहीं काल लोटल्यानंतर क्षत्रिय व वैश्यवर्गातील पुरुष निरुष्ट अशा अनार्य स्त्रियांशीं संबंध करूं लागल्यामुळे धर्माची पवित्रता राखण्यांत अत्यंत जागरूक असलेला ब्राह्मणवर्ग, क्षत्रिय व वैश्यांच्या भेसळ संततीशीं संबंध करण्यास पूर्वीप्रमाणे तयार नव्हता, व महाभारतकाळीं क्षत्रिय स्त्रियांसून ब्राह्मणांस झालेला मुलगा हा ब्राह्मण स्त्रियांसून झालेल्या संततीपेक्षा थोडा हीन दर्जाचा असे ठरविण्यांत आले व पुढे पुढे तर ब्राह्मण व क्षत्रिय ह्यांचे संबंध फार कमी होऊं लागले. त्यास उदाहरण यथाति व देवयानी ह्यांचा विवाह होय. अनार्य लोकांना जित म्हणून व त्यांच्या हीन स्थितीस अनुसरून त्यांना हलकीं कामे देण्यांत आलीं, व त्यांच्या हीन संस्कृतीचा पगडा आर्य संस्कृतीच्यावर बसूं नये म्हणून प्रति लोमविवाहास कडक निर्बंध घालण्यांत आले.

बुद्धधर्माच्या फैलावामुळे ही चातुर्वर्ण्याची घडी बरीच विस्कळीत झाली, परंतु श्रीशंकराचार्यासारख्या अलौकिक बुद्धिमान् पुरुषांच्या परिश्रमामुळे, बुद्धधर्माचे कायमचे उच्चाटन झाले. बुद्धधर्माच्या नाशापासून जे अनेक परिणाम हिंदुधर्मावर घडले त्यांपैकीं जातिभेदाचे दृढीकरण (Crystalization) हा एक होय. असें म्हणण्याचे कारण ब्राह्मणजातीने मांसावर घातलेला बहिष्कार हे व ज्या बुद्धधर्मांने जाति मोडण्याचा चंग बांधला होता, त्याच्या विरुद्ध दिशेने हिंदु लोकांच्या मनाचा झुकलेला कडू हे होय. ह्या समाजास्थितीवर मुसलमानांच्या स्वान्यांपासून फारसा परिणाम झाला नाही.

ह्यानंतर आपण आपले लक्ष महाराष्ट्रापुरतेंच संकुचित करूं; कारण या वादाच्या ज्वाला मद्रास व महाराष्ट्र या भागांतच वावरत आहेत.

धर्म हा हिंदु लोकांचा प्राण आहे. शिवाजीमहाराजासारख्या शूर पुरुषाने हे मर्म ओळखले व गोब्राह्मणप्रतिपालक ही पदवी धारण केली. शिवाजीच्या हातांत सर्व राज्यसूत्रे आल्यानंतर त्याने ब्राह्मणांचा ते केवळ मराठ्यांच्या पेश्यां बौद्धिक दृष्ट्या श्रेष्ठ म्हणून अगर त्यांचा सर्व समाजावर वरचष्मा म्हणून, पाडाव करण्याचा कांहीही प्रयत्न केला नाही. उलट स्वराज्यस्थापनेच्या कामांत त्यांच्यापासून योग्य ती मदत घेण्यास तो चुकला नाही. पुढे कर्त्या व बुद्धिमान् मराठे सरदारांची वाण पडल्यानंतर बाळाजी विश्वनाथासारख्या कारकुनाला मुख्यप्रधानाच्या पदावर आरूढ होतां आले, व सातारचा राजा हा त्यांच्या वंशजांच्या हातांतील बाहुलें होऊन बसला. इतिहासांतील हा प्रसंग मराठ्यांस खाली तोंड घालावयास लावणारा आहे व हल्लींचे कांहीं मराठे लोक आपल्या जातिबांधवांस असें भासावितात कीं ब्राह्मणांनीं लबाडीनें आमचें मराठ्यांचें राज्य नाहीसं केले; व राज्यसंपत्तीचा फायदा ब्राह्मणवर्गास अतोनात करून दिला. यावर उत्तर असें कीं, संभाजी व राजाराम ह्यांच्या पश्चात् महाराष्ट्रांतील मराठे लोकांमध्ये शाहूच्या राज्याचा कारभार बघण्यास एकही पुरुष लायक नव्हता, हा दोष कोणाचा ! लबाडीचा व आपमतलबीपणाचा ब्राह्मणांवरील दुसरा आक्षेप असाच पोकळ आहे. कारण ब्राह्मण पेशव्यांच्या अमलाखालीं जितके सामान्य जनांपैकीं मराठे गडी (शिपाई) मोठमोठे सरदार होऊन प्रसिद्धांस आले, तितके शिवाजी अगर राजाराम ह्यांच्या कारकीर्दीतहि आले नाहींत. पेशवे जर केवळ स्वार्थाच असते तर यांनीं साधारण बुद्धीच्या ब्राह्मण लोकांचीच बढती केली असती. परंतु योग्य स्थळीं योग्य वस्तु, या न्यायानें त्यांनी कर्त्या मराठे लोकांस महत्त्वाच्या जागा देण्यास कमी केले नाहीं. आतां अज्ञानांत ठेवण्याचद्वल जो ब्राह्मणांवर आक्षेप आहे, त्यासंबंधीं आपण थोडासा विचार करूं. शिक्षणासंबंधींच्या आजच्या ज्या कल्पना प्रचलित आहेत तशाच प्रकारच्या पेशवाईत अगर शिवाजीशाहींत होत्या कीं काय, हा एक प्रश्न आहे. दीडशें किंवा दोनशें वर्षांपूर्वीच्या लोकांस, आजकालच्या कल्पनेप्रमाणें ज्याला शिक्षण म्हणतात, तें त्यांनीं दिलें नाहीं असा त्यांच्यावर दोषारोप करणें हास्यास्पद आहे. शिवाजीमहाराजांनीं जर प्राथमिक शिक्षणाच्या शाळा राज्यस्थापनेनंतर घातल्या असत्या तर मराठेशाहीच्या स्थैर्याच्या दृष्टीनें तें कितपत हितावह झालें असतें ही सुद्धां विचार करण्यासारखीच गोष्ट आहे. ब्राह्मण लोक लबाड, त्यांनीं सर्व विद्या आपल्या हातांत ठेविली, असा गवगवा करणाऱ्यांस भी एकच प्रश्न करतो कीं, शिवाजीमहाराज हे सोळा आणि मराठे असतांना त्यांनीं ब्राह्मणांना लालूच देऊन, अगर त्यांच्यावर बळजबरी करून त्यांच्याकडून त्यांचे वेद, तत्त्वज्ञान, तर्क वगैरेसंबंधींचें ज्ञान हस्तगत करून घेण्याचा कां प्रयत्न केला नाही ? ह्याचें उत्तर एवढेंच कीं, धर्ममूलक कल्पनांचा म्हणजे चातुर्वर्ण्याच्या कल्पनांचा त्यांच्या मनावर दाय होता. त्यांचीव तत्कालीन मराठे लोकांची ही भाषना कीं, आपल्या लोकांनीं लढाईत मर्दुमकी गाजवून, जहागिरी व मानमरातब

मिळवावा हेंच आपलें श्रेष्ठ ध्येय. वेदपठण करणें, काव्य, वैद्यशास्त्र, ज्योतिष वगैरे शास्त्रांचा व्यासंग करणें हें फक्त ब्राह्मणांचेंच काम होय. आपण त्या धंद्यांत प्रवीण होण्याची इच्छा करणें हें धार्मिक दृष्ट्या पाप व व्यावहारिक दृष्ट्या अब्रूस कमीपणा आणणारें असें आहे. हल्लींचा ब्राह्मणवर्ग जर मराठा समाजावर असा आक्षेप आणील कीं, त्यांनीं आम्हांला गनिमी काव्यानें व दोन दोन दिवस उफास काढून कसें लढावे हें शिकविलें नाहीं, अगर त्यांच्या अंगांत एक प्रकारची पाशवी शक्ति आहे, ती कशी संपादन करावी हें आम्हांपासून लपवून ठेविलें, तर त्यास समजस मराठा काय उत्तर देईल ? तो म्हणेलः “ अरे बामणा, नुसता पचपचीत ताकभात खाऊन तुझ्या अंगांत मर्दुमकीच्या कामास अवश्य असलेला एक प्रकारचा उग्रपणा कसा येणार ? अंगांत तो आणण्यास तुला आमच्यासारखें खाणेंपिणें व इतर संवयी लावून घेतल्या पाहिजेत. ह्या गोष्टी दुसऱ्यानें शिकवून साध्य होत नाहींत. त्याच्याकरितां स्वतः क्षीज सोसावी लागते. ” त्याच प्रकारचें उत्तर, वेदादि ज्ञान आम्हांस दिलें नाहीं असें म्हणणाऱ्या मराठ्यांस देतां येईल.

पेशवाईत सुद्धां शिवाजीच्या वेळच्या धर्मकल्पना लोकांच्या मनांत दृढमूल होत्या. मग जें शिवाजीनें अधिकार असून केलें नाहीं अगर त्याच्या वंशजांनीं केलें नाहीं, तेंच पेशव्यांनीं केलें नाहीं, ह्यावरून ब्राह्मण आपमतलवी आहेत असा निष्कर्ष कसा काढतां येईल ? हल्लींची मराठ्यांची एकंदर परिस्थिति पाहिली व तिची पेशव्यांच्या कालाच्या परिस्थितीशीं जर तुलना केली तर असेंच म्हणावें लागेल कीं, पेशवाईत मराठे एकंदरीनें अनेक पटीनें सुखी होते. हिंमतवान्, धैर्यवान् अशा प्रत्येक गरीब मराठ्याला पेशव्यांच्या कारकीर्दीत हजार पांचशें सैन्यावर अधिकारी होणें ही गोष्ट अशक्यतेच्या कोटींतली नव्हती. शिंदे-होळकरांसारखे कित्येक श्रेष्ठ सामर्थ्याचे पुरुष तर, अत्यंत निरुष्टावस्थेंतून बाहेर निघून खुद्द पेशव्यांच्या तोडीचे बलिष्ठ व संपत्तिमान् झालेले दृष्टीस पडतात. लहान लहान जहागिरी, व वतनें तर शेंकडों मराठ्यांनीं ह्याच कारकीर्दीत मिळवलेलीं आहेत. आजची परिस्थिति अशी आहे कीं, हवालदारीपलीकडच्या कुरणांत चरण्यास क्षात्रतेज असलेल्या मराठ्यांना आज बंदी आहे. जन्मभर अर्धपोटी राहून नुसती शिपाईगिरी करणें, हें त्यांना अपमानकारक वाटत असल्यामुळे त्यांच्यातील कुलीन घराणीं लष्करी पेशाकडे दुंकूनसुद्धां पहात नाहींत. संपत्ति मिळविण्याचे इतर मार्ग, म्हणजे व्यापार व उच्च दर्जाची सरकारी नौकरी हे होत. कारण तिसरें साधन जें शेतकी, त्याची इंग्रज सरकारनें कायदेकानू करून अशी कोंडमान्याची स्थिति केली आहे कीं त्यांत निदान मराठा वर्ग तरी डोकें वर काढील, अशी आशा दिसत नाहीं. शेतकऱ्यांची स्थिति दिवसेंदिवस खालावत चालली आहे, व आजमितीस तर अशी नवीन भीति उत्पन्न झाली आहे कीं, पुढील पांचपंचवीस वर्षांत मोठमोठ्या युरोपियन कंपन्यांच्या तावडींतून सुटून, कितीशी सुपीक जमीन आपल्या ताब्यांत राहिल. आतां, व्यापाराविषयीं विचार करूं. हिंदुस्थानांतील होणाऱ्या देवघेवींतील बराचसा फायदा इंग्लिश, युरो-

पियन व जपानी लोक ह्यांनी पटकाविला आहे. राहिलेले अवशिष्ट तुकडेसुद्धां फार मौल्यवान् आहेत खरे, पण माग्वाडी, गुजराथी, आणि पारशी ह्या लोकांनी आपल्या आनुवंशिक संस्कारांच्या जोरावर व बुद्धिमत्तेच्या जोरावर ते गिळंकृत केले आहेत. मराठ्यांची प्रगति ह्यांत होईल अशीं लक्षणे दिसत नाहीत. तिसरें साधन नोकरी हें केवळ हल्लीं तीव्र बुद्धिमत्तेच्या लोकांसच साध्य असल्यामुळें सरकारनें कितीहि सवलती दिल्या तरी मराठ्यांस त्यांचा फायदा मिळणें दुर्घट आहे. ह्या क्षेत्रांत, त्यांना ब्राह्मण हे अत्यंत प्रबल असे प्रतिस्पर्धी आहेत व बुद्धिमत्तेत त्यांची बरोबरी करण्यास मराठ्यांस निदान शंभर वर्षे तरी घालवावीं लागतील ही सरी गोष्ट उघडपणें सांगण्यास कांहीं हरकत नाही. मराठे व तत्सदृश वर्ग ह्यांना अत्यंत सुलभ व आनुवंशिक संस्कारांमुळें प्रावीण्य संपादण्यास योग्य असा एकच धंदा आहे, व तो धंदा म्हणजे लष्करी पेशा होय. पण इलाज काय ? राज्यकर्त्यांनीं अवास्तव भोतीमुळें व लोभामुळें महाराष्ट्रांतल ह्या क्षात्रतेजाला जागा म्हणून ठेविली नाही. महायुद्धामुळें ह्या तेजास थोडासा अवसर मिळणार अशीं चिन्हे दिसू लागलीं होती, पण युद्धाबरोबरच तीं चिन्हे नाहीशीं झालीं. अशा रीतीनें ना शेती ना व्यापार, ना नोकरी, ना शिपाईगिरी, कोर्टेहि डोकें वर काढीन अशी आशा बाळगण्याससुद्धां, ह्या समाजाला जागा उरली नाही. पेशवाईअखेर ब्राह्मणवर्गाच्या हातून राज्यसत्ता जरी गेली तरीसुद्धां त्यांचें महत्त्व तिळमात्रहि कमी झालें नाही. कारण त्यांच्या बुद्धिमत्तेस इंग्रजी अमलांत अमर्यादित क्षेत्र सांपडलें, व याचा त्यांनीं शक्य तितका उपयोग करून घेतला.

या निराशेच्या स्थितींत कांहीं जणांना नोकऱ्यांसाठीं व भटकांसाठीं ब्राह्मणांशीं भांडावें अशी इच्छा झाली आहे. आपल्याविरुद्ध तक्रारीला जागा राहूं नये म्हणून ब्राह्मणवर्गानें ह्या बाबतींत पुढील दिशेनें यत्न केला पाहिजे.

१. शिंपी, सुतार, व्यापारी व हलके नोकर इत्यादि लोकांच्या धंद्यांत जे ब्राह्मण लोक शिरले आहेत, त्यांनीं त्यांतून हळू हळू आपलें आंग काढून घेण्याचा यत्न करून वेदाध्ययन, आधुनिक शास्त्रें (Physics, Chemistry, Biology &c.) वैद्यक, ज्योतिष, काव्य, इतिहास इत्यादि ज्यांत तीव्र बुद्धिमत्ता लागते अशा धंद्यांवरच उपजीविका करावी. ब्राह्मणजातीला सांगितलेलीं शक्य तितकीं कर्मे करण्याचा व साच्चिकपणें व द्रव्याकडे दृष्टी न ठेवितां, राष्ट्रकार्य करण्याचा व इतर जातींना होईल तितकी मदत करण्याचा संकल्प करावा. ह्या वागणुकीचा सुपारिणाम लवकरच दृष्टोत्पत्तीस येईल. पूर्वीची पवित्रता व साधा जीवनक्रम स्वीकारला म्हणजे आज इतर जातींच्या मनांत, त्यांच्याविषयीं जो तिरस्कार आहे, तो अर्धाअधिक विरघळून जाईल व बाकीचें काम त्यांनीं इतर लोकांचे धंदे सोडल्यानें होईल.

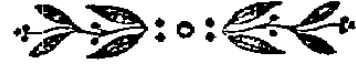
२ मराठा वगैरे जाती ह्यांना क्षत्रिय म्हणवून घेण्याची फार हौस आहे. वेदोक्त कर्मे करण्याचा अधिकार ते सांगत आहेत, ह्याविषयीं ब्राह्मणांनीं त्यांना वेदपठण करण्यास व वैदिक संस्कार शिकविण्यास पूर्ण मदत करावी; व त्यांचे सर्व संस्कार मराठे भटांकडूनच होण्यास आडकाठी करूं नये. असें केल्यानें, मराठ्यांस वेदाध्ययन करणें, व त्यावर उपजीविका करणें, किती दुर्घट आहे, हें लवकरच कळून चुकेल, व ते हा नाद सोडून देऊन, पूर्वाप्रमाणेंच ब्राह्मणांकडूनच सर्व कर्मे करून घेतील. अशी भीति वाटते. त्याचप्रमाणें जोशीपणाचे गविगांवीं असलेले हक्क, ब्राह्मणांनीं इतर जातींवर लादण्याचा प्रयत्न करूं नये. उलट लेखी हुकूम आल्याशिवाय, कोणत्याही ब्राह्मणेतराकडे धर्मकार्य न करण्याचा, त्यांनीं निश्चय करावा. हें करणें म्हणजे आपल्या पिढीजाद चालत आलेल्या द्रव्यार्जनाच्या साधनावर आपण होऊनच पाणी सोडण्यासारखें आहे, हें खरें. परंतु समाजाच्या हिताकरितां तें करणें जरूर आहे. जशीं कुळकर्णी लोकांचीं वतनें सरकारनें हिसकावून घेतलीं तशींच ही परिस्थितीनें आपणांस सोडावीं लागत आहेत, असें समजून आपल्या कार्यास लागावें.

३ केवळ ब्राह्मणवर्गीला वरील गोष्टी, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतरांमधील तंटा मिटविण्याकरितां करणें शक्य आहे. ह्याच्यापुढें एकही पाऊल जर त्यांनीं टाकलें तर ते श्रेष्ठ स्थानापासून लवकरच अधोगतीस जातील, व त्यामुळें ब्राह्मणेतरांचेंच नव्हे, तर सर्व राष्ट्रांचें अकल्याण होईल. ब्राह्मणवर्ग वरील सवलती इतर जातींना देण्यांत, देवाण घेवाण ह्या म्हणीप्रमाणें, त्यांच्याकडूनही कांहीं गोष्टींची अपेक्षा करील, हें उघड आहे. इतर जातींतल्या कांहीं मंडळींनीं चालविलेली ब्राह्मणवर्गाची निंदा बंद करण्याचे त्या त्या जातींतील लोकांनीं वचन दिलें पाहिजे, व ब्राह्मणवर्गाविषयींचे दूषित ग्रह सोडून त्यांच्याकडून शक्य तितकी मदत घेण्याचा निश्चय केला पाहिजे.

अस्पृश्यवर्गाविषयींचा विचार पुढें केव्हां तरी करूं.

पुस्तकपरीक्षण.

१ “ नलिनी ” :—लेखक प्रो. वा. म. जोशी, एम. ए.

“ रागिणी ” कादंबरीचे कर्ते रा. वामन मल्हार जोशी यांनी “ नलिनी ” नांवाची एक लहान कादंबरी नुकतीच प्रसिद्ध केली आहे. कालक्रमाने व विस्तारदृष्टीने ही “ नलिनी ” “ रागिणीची ” धाकटी बहीण आहे. “ धाकटी ” आहे तशीच ती जरा “ नकटी ” ही पण आहे. तथापि, तिचे सौंदर्य कमी आहे असे नव्हे. अवयवांच्या निर्दोष प्रमाणबद्धतेत स्त्रीचे सौंदर्य नसते, तर एखादा अवयव किंचित् संदोष असल्यानेच रमणीला रमणीयत्व प्राप्त होते, असे प्रख्यात इंग्रज निबंधकार बेकन याचे म्हणणे आहे. तेव्हा “ नलिनी ” नकटी असूनही मोहक आहे असे आम्ही म्हटले तर त्यांत आश्चर्य करण्यासारखे काही नाही. “ रागिणी ” वर अभिप्राय देतांना चार वर्षांपूर्वी आम्ही असे म्हटले होते की, मनोरंजनाबरोबरच तत्त्वज्ञान सांगण्याची हातेटी रा. वामनरावजींना उत्तम साधली आहे. “ नलिनी ” कादंबरीतही वामनरावजींचे हे लेखनवैशिष्ट्य दिसून येते. शिवाय “ नलिनी ” “ रागिणीपेक्षा अधिक वस्तुस्थितिदर्शक आहे. तींतील प्रसंग अगदी साधे, रोजच्या संसारांतील आहेत, व तसे असूनही ती चित्ताकर्षक झाली आहे. आम्ही तर असे म्हणू की, एका दृष्टीने “ नलिनी ” अगदी घरगुती गोष्ट असली, तर दुसऱ्या दृष्टीने ती एक ‘ नवल कथा ’ आहे. कारण, पहिल्यापासून शेवटपर्यंत या छोट्या कादंबरीत एक प्रकारचे गूढ भरले असून प्रकरणामागून प्रकरणे वाचण्याची वाचकांची जिज्ञासा सारखी वाढतच असते; व शेवटी जेव्हा या गूढाचे निरनिराळे धागे उलगडत जाऊन निरनिराळ्या अनपेक्षित गोष्टी उघडकीस येतात त्यावेळी नलिनीप्रमाणेच वाचकांसही वाटू लागते की, “ जग उलटं चाललं आहे की काय ? ”

या कादंबरीत जहाल पक्षांतील मंडळीच्या मनोरचनेचे वामनरावजींनी जे सूक्ष्म व मार्मिक दिग्दर्शन केले आहे ते फारच बहारीचे साधले आहे. या कादंबरीचे नायक वसन्तराव हे पळे जहाल कल्पिले आहेत, व त्यांच्या निरनिराळ्या प्रसंगांच्या वर्तनाच्या आणि भाषणाच्या सहाय्याने वामनरावजींनी जहाल माणसांची वृत्ति मोठ्या कुशलपणे वाचकांपुढे चित्रित केली आहे. वसन्तरावांच्या लहान मोठ्या कृत्यांत व उद्गारांत स्वऱ्या जहाल देशाभिमान्याचे विचार व विकार चांगलेच प्रतिबिंबित झाले आहेत. “ नलिनी ” ही या नवलकथेची नायिका आहे, व ती पळ्या मवाळाची मुलगी आहे. कट्या मवाळ बापाच्या तालमीत लहानाची मोठी झालेली, मुरलेल्या मवाळ मास्तराच्या हाताखाली शिकलेली, आणि वसन्तरावांच्या तोंडावर जहाल मतांची

वेळींअवेळीं टर उडविणारी नलिनी हलके हलके जहाल मतांकडे कशी झुकत जाते हें दाखविण्यांत वामनरावजिनीं अभिनंदनीय कौशल्य प्रगट केलें आहे यांत संशय नाही. या दृष्टीनें, ८७, ११३, १२१, व २१३ या पृष्ठांचें वाचन वाचकांस खचित आल्हादेदायक वाटेल.

आम्हीं प्रारंभीं म्हटलेंच आहे कीं, “ नलिनी ” नकटी आहे. या कादंबरींत पहिला दोष आम्हांस वाटतो तो हा कीं, कादंबरी शोकावसानी करण्याचा लेखकानें निश्चय केल्यासारखा दिसतो, आणि त्यामुळें कादंबरी वाचून खालीं ठेवली कीं, वाचकाला किंचित् उदासवाणें वाटल्याखेरीज रहात नाही. “ देश विपरीत परिस्थितींत अतला म्हणजे अशाच गोष्टी व्हावयाच्या ! ” असें वाक्य शेवटच्या प्रकरणांत रंगरावांच्या तोंडीं घालून लेखकानें उदास उपसंहाराचें समर्थन केलें आहे खरें, पण देशाच्या “ विपरीत स्थितींतही ” कमलाताई सुरतेच्या इस्पितळांत प्रसूत होऊन अफू खाऊन मेल्या असें दाखविण्यापेक्षां शेवटीं रंगरावांशीं विवाहचंद्र झालेल्या दाखविणें अधिक नैसर्गिक झालें असतें, इतकेंच नव्हे तर त्यामुळें रंगरावाचें स्वभावचित्र अधिक उदात्त होऊन वाचकांच्या मनालाही शोकाचा चटका विनाकारण लागला नसता. त्याच प्रमाणें, उपसंहारांतिल एका परिघाफांतच विनायकरावाचा बळी प्लेगच्या तोंडीं देण्याची कांहीं गरज नव्हती, व आवडीला मृत्युमुखीं टाकून तरी लेखकांनीं कोणती गोष्ट साधली कोण जाणे ! दुसरा दोष असा कीं, न्यायाधिकांनीं विनायकरावांना फांशीची शिक्षा सांगितल्यानंतर भर कोर्टांत उभें राहून “ मी खरा खुनी ” असें वसन्तरावांनीं जाहीर केलें असें ३२ व्या प्रकरणांत वर्णन आहे; व “ खरा खुनी मी ” अशा तऱ्हेचा खुलासा रंगरावांच्या तोंडून ३३ व्या प्रकरणांत बाहेर पडला आहे. पण इतकें झाल्यावर मूळ विनायकरावावरील खटल्याचा शेवटीं न्यायकचेरींत काय निकाल दिला गेला हें वाचकांस कोठेंच धड कळत नाही. तिसरा दोष म्हणजे प्रकरणांना नांवें देण्यांत थोडासा निष्काळजीपणा दिसून येतो. वास्तविक ९ व्या प्रकरणांत आप्पासाहेबांचा खून होतो व “ खून ” हा मथळा याच प्रकरणाला शोभला असता. परंतु या प्रकरणाला “ अकल्पित प्रकार ” असें नांव मिळालें आहे, व ज्या ११ व्या प्रकरणांत मधल्या वेळच्या चहाच्या प्रसंगाचें वर्णन व त्या प्रसंगाच्या निमित्तानें “ स्वदेशी व्रता ” ची बहारीची ममांसा आहे त्या प्रशांत प्रकरणाला “ खून ” हा मथळा दिलेला आहे. तसेंच १९ व्या प्रकरणाला “ हें काय गूढ हें ! ” हें नांव मुळींच शोभेसें नाही, कारण त्यांत कोण त्याही गूढाचा अस्पष्ट देखील उल्लेख नाही. आणखी एक बारीक पण जरा हास्यास्पदच दोष लेखकांच्या नजरचुकीनें राहिला आहे. नलिनीच्या मास्तरांचा निरनिराळ्या ठिकाणीं निरनिराळ्या नांवांनीं उल्लेख झाला आहे. ३६ व्या पानावर त्यांचें नांव “ विश्वनाथपंत देवधर ” आहे, त्याच नांवाचें १९६ व्या पानावर “ गोपाळराव ” या नांवांत परिवर्तन होतें, व पुन्हां २०० व्या पानावर “ गोपाळराव करमकर ” असें रूपांतर होऊन,

शेवटी २४ व्या पानावर " गोपाळराव भोपटकर " अशी त्या नांवाची शेवटची दशा आढळून येते.

परंतु, या असल्या नकटेपणाने नलिनीच्या सौंदर्याचा विषाड झालेला नाही हे खास. या कादंबरीला एक प्रकारचा एकसूत्रीपणा असल्यामुळे कथानकाच्या ओघाबरोबर वाचक उपसंहारापर्यंत सहज वहात जातो. या कादंबरीतील तीन प्रमुख स्वभावचित्रेही फार चांगली साधली आहेत. ७५, ८२, ८६, या पानांतील प्रसंगी नलिनीचे स्वभाववर्णन सहज होऊन गेले आहे. कमलाताईच्या पात्राची मांडणीही सुरेख झाली असून, वसन्तरावाचे स्वभाववर्णन तर बहुतेक प्रत्येक प्रकरणांत अधिकाधिक स्पष्ट होत गेले आहे. नलिनीचा व वसन्तरावाचा स्वभाव रेखाटणारे २३ वे प्रकरण तर पुन्हा पुन्हा वाचवेसे वाटते. १९, २० या व इतरही काहीं पानावर विनोद बरा साधला आहे. ७, १२३, २०४, २०५, हीं पाने भाषासौंदर्याने खूब भरली असून, ८७, ११३, १२१, १२३, १६६ या पानांवरील सुंदर विचार बोधप्रद व आल्हादकारक वाटतात. सारांश " रंगरावास वरावे कीं, वसन्तरावाशीं लग्न लावावे ? " अशा अनिश्चयात्मक स्थितीत अविवाहित राहिलेल्या या ठेंगण्या दुसक्या ' नलिनी 'चे पाणिग्रहण रसिक वाचकवर्ग मोठ्या आनंदाने करील असें आम्ही वामनरावजींस आश्वासन देतो.

ना. सी. फडके.

२ मुलांचा महाराष्ट्रः—लेखक रा. रा. गोविंद अनंत मोडक, बी. ए.

पुस्तकाचे नांव हल्लींच्या स्थितींत योग्य ठेविले आहे असें आम्हांस वाटत नाही. अगदीं अलीकडे उपलब्ध झालेल्या साधनांवरून मिळविलेली माहिती येथे ग्रथित केली आहे. महाराष्ट्राच्या इतिहासाच्या या चित्रपटांत रेखिलेल्या चित्ताकर्षक गोष्टी आमच्यांतील प्रौढ माणसासहि दुर्दैवाने बहुधा अपरिचित असतात. म्हणून हे पुस्तक रचून रा. मोडकांनीं ते समजतात त्याप्रमाणे छोट्या मुलांवरच नव्हे तर सर्व महाराष्ट्रावर उपकार केले आहेत.

अमक्या वर्षीं अमुक गोष्ट घडली अशी जंत्री म्हणजे इतिहास नव्हे. आण नादान पूर्वजांचे वंशज आहो अशी कल्पना पसरविणे म्हणजे इतिहास नव्हे. इतिहासाचा मुख्य उपयोग म्हणजे होऊन गेलेल्या उदाहरणांनीं सदगुणांविषयींचे प्रेम व दुर्गुणांविषयींचा तिरस्कार वाढला पाहिजे. मुलांच्यासाठीं लिहिलेल्या या पुस्तकांत रा. मोडकांनीं ही दृष्टि ठेविली आहे. त्यांचे पुस्तक वाचल्यावर

नरनारीरत्नांचा आकर महाराष्ट्र देश ।

बलविद्याचापल्यशीलशोभेचा अधिवास ॥ - Bee*

* या कवीला विचारांचाला ाठी टोपणनांवहि सांपडले नाही.

अशी महाराष्ट्राविषयीची उच्च भावना झाल्याशिवाय रहाणार नाही. महाराष्ट्राच्या भूमीत कणखर, तेजस्वी, पराक्रमी माणसें हेच अमूल्य धान्य पिकावयाचें. महाराष्ट्राचा इतिहास हा आपल्या लोकांना स्वतंत्र करण्याकरिता केलेल्या लढायांचा इतिहास; इतरांना परतंत्र करण्याचा इथें प्रयत्न झाला नाही. म्हणून इथें शौर्याला पावित्र्याचें पाठबळ आहे.

स्वराज्याचे संस्थापक श्रीशिवराय यांच्या इतका सामर्थ्यवान् असूनही पुण्यशील महात्मा इतिहासांत दुसरा कोण आहे ? केवढा स्वाभिमान, केवढी कल्पकता, केवढी दूर-दृष्टि, केवढें शौर्य, केवढें निष्कलंक वर्तन ! विशाळगडच्या पवित्र सिंडींत व सिंहगडाच्या पुण्यभूमीवर या महाराष्ट्राच्या नरवीरांनीं स्वामीसाठीं व देशासाठीं जीवितावर लाथ मारण्याच्या वृत्तीचीं अक्षय स्मारके आपल्या रक्तानें लिहून ठेविलीं. संभाजीच्या मृत्यूनंतर आपल्या पूर्वजांनीं जो सद्गुणांचा उत्कर्ष दाखविला त्याला जगाच्या इतिहासांत तोडच नाही. राजा हालहाल करून ठार मारलेला, राज्याचा मालक शत्रूंच्या हातांत सांपडलेला, व्यसनी राजाच्या मूर्खपणामुळें व दुष्टपणामुळें राज्याची घडी पार बिघडलेली व कांहीं मराठे सरदार मराठी राज्याचे शत्रु बनलेले, अशी स्वतःची हलाखीची स्थिति. याच्या उलट अवरंगजेबाजवळ सर्व हिंदुस्थानची संपत्ति व मनुष्यबळ. मराठ्यांच्या इतिहासांतील ह्या ऐश्वर्यमय प्रकरणाचा विचार करितांना मति गुंग होऊन जाते. राजारामाचा साधेपणा व संग्राहक बुद्धि घ्या, प्रल्हाद निराजीची संकटांतून मार्ग शोधून काढणारी तीक्ष्ण बुद्धि-मत्ता घ्या किंवा खंडो बल्लाळाचें राज्य वांचविण्यासाठीं वाटेल तो छळ सोसण्याचें धैर्य व सर्व मालमत्तेवर पाणी सोडण्याचें औदार्य घ्या, धनाजीचा दणकटपणा व न डगमगणारिं शौर्य घ्या, किंवा विजेच्या गतीनें कूच करण्याची संतजीची चतुराई घ्या; कशाचें सर्वांत ज्यास्त कौतुक करावें हेच समजत नाही. थोरल्या माधवरावांची कदर, नाना फडणविसांचा मुत्सद्दीपणा, बापू गोखल्यांचें व लक्ष्मीबाईंचें * बेदरकार शौर्य, हीं लोकेत्तर खरीच, पण आपल्या महाराष्ट्रांत रामशास्त्री व अहिल्याबाई अशीं जीं दोन रत्नें आपल्या तेजांनें चमकलीं तीं केवळ अनन्वय अलंकारांचीं उदाहरणे होत, त्यांच्या सारखीं तींच, त्यांच्या सद्गुणांना त्यांच्या सद्गुणांचीच उपमा. एवढें माधवराव करडे तर त्यांना ज्यानें "राज्यकारभार नीट करावयाचा नाही, तर काशीच्या घाटावर भिक्षुकी कां करावयाला येत नाही!" असा सडेतोड प्रश्न केला, आपल्या पुतण्याच्या रक्तानें ज्यानें हात विटाळले त्या एकेकाळीं 'भरारी' म्हणून गाजलेल्या पण बाईलवेडेपणामुळें धूळ खात पडलेल्या राघोबाला देहांत प्रायाश्चित्त सांगण्यास जो क्षणभरही कचरला नाही, आणि दुसऱ्या बाजीरावासारखा नराधम गादीवर येतांच अन्यायी राजनगरांत पाणी पिण्यासही न राहतां जो माहुलीला चालता झाला, त्या रामशास्त्रयाच्या स्पष्टवक्तेपणाची बरोबरी झाली असेल, पण एवढें न्यायदानाचें मोठें काम केवळ अन्नवस्त्राच्या वेतनावर केलें आहे असें कर्तबगार

* यांचें नांव पुस्तकांत १८४८ पर्यंतचा इतिहास असल्यानें आलें नाही.

निलोभतेचें उदाहरण हिंदुस्थानच्या बाहेरच्या इतिहासांत नाहीच. त्याचप्रमाणें अहिल्याबाई-सारखी पुण्यशील साध्वी आपल्या भरतभूमीशिवाय दुसरीकडे निपजणें शक्यच नाही. कपटांत प्रवीण व अनेक सरदारांशीं लघ्वळपणा करणारी इंग्लंडची मोठी राणी एलिझाबेथ, कर्तबगार असली तरी अत्यंत दुष्ट व विषयलंपट अशी रशिआची राणी कॅदरीन, यांच्यापासून अॅस्ट्रियाहं-गेरीच्या शूर व निष्कपट मेरिआथेरसाकडे वळलें म्हणजे मनाला समाधान वाटतें, पण तिलाही आपली सूडाची आसुरी वृत्ति शमविण्यासाठीं फ्रान्सच्या राजाच्या पदरीं असलेल्या एका हलकट वेश्येशीं संगनमत करण्यांत कमीपणा वाटला नाही. पण आमच्या अहिल्याबाईच्या हातीं अमर्याद सत्ता असतांना तिला अन्याय करण्याच्या कल्पनेनें स्पर्शही केला नाही; तर केवळ आपल्या प्रजेच्या कल्याणाकरितां ती झटली. असंख्य विषय-सुखें पायाशीं लोळत असतां ही केवळ तपस्व्यासारखी राहिली. ती जितकी कोमळ तितकीच कठोरही होऊं शके; दुःख पाहिलें कीं जिचें हृदय वितळायें तिला आपला दुष्ट मुलगा मेला तेव्हां मुळीच वाईट वाटलें नाही. सती जाण्णानें आपल्याला पुण्य मिळेल अशी खात्री असतांना आपल्या वृद्ध सासऱ्याकडे पाहून तिनें तो निर्धार सोडून दिला. राज्य अत्यंत न्यायानें करून जमविलेला खजिन्यांतील पैसा राज्याची चोख व्यवस्था ठेवून तिनें दानधर्मांत खर्च केला, स्वतःसाठीं नाही. सर्व हिंदुस्थानभर उदार देणग्यांचा वर्षाव करून दातृत्वानें तिनें आपलें नांव अजरामर केलें.

सद्गुणांविषयी आदर उत्पन्न करण्याचा रा. मोडक यांचा प्रयत्न यशस्वी झाला आहे. शिवाजीमहाराजांपासून तों पेशवाई अखेरपर्यंत जीं थोर मनुष्यें होऊन गेलीं त्यांच्या गुणांचें वर्णन पुस्तकांत वाचून हृदय देशाभिमानानें उचंबळतें. पण दुर्गुणांचा धिक्कार करण्यास शिकवावयाचें तें रा. मोडक यांनीं केलें नाही. ज्या दिवशीं स्वार्थपर-यण ताराबाईनें कोल्हापूरचें राज्य स्थापिलें त्या दिवशीं दुहीनें आपलें नाच डोकें वर काढिलें, व मराठी राज्य ढासळण्यास सुरुवात झाली. कोल्हापूरची दुही माजविणाऱ्या घरभेद्यांची शाहूनें व त्याच्या मुत्सद्यांनीं गय केली हा मोठा अपराध होय. एक दोन उदाहरणभूत होण्यासारख्या घोर शिक्षा बड्या धेंडांना दिल्या असत्या तर पुढचा अनर्थ टळला असता. मेजर अंड्रे या स्वजनद्रोह्याला वाशिंग्टननें एकदम तोफेच्या तोंडीं दिलें. मराठ्यांच्या इतिहासांत बाळाजी बाजीराव हें एक काळेंकुट्ट नांव आहे. बाळाजी विश्वनाथाचें आंग्र्याशीं सलोखा घडवून आणण्याचें राज्यसंग्राहक धोरण कोणीकडे, व इंग्रजांना मिळून मराठ्यांच्या आरमाराचा नाश घडवून आणण्याचें. याचें शतकृत्य कोणीकडे ! बाजीराव याचें खऱ्या शौर्याशीं संलग्न असलेलें ऋजुत्व एवढें कीं, दाभाड्याशीं लढाई झाली असतां त्या कलहाची एकहि ठिणगी मागें धुमसत राहिली नाही, तेंच यानें आपल्या कारकादींति आपसांतील भांडणांना ऊत आणिला. राघो भरारीसारख्या सर्वाना प्रिय व अटकेला झेंडा लावणाऱ्या शूराच्या बच्च्याला पानिपतावर पाठविण्याऐवजीं त्याच्या हातांत कारकुनाची लेखणी देऊन भाऊसारख्या उन्मत्त मूर्खाला पाठवून यानें आपल्या अकलेचा दिवा पाजळला. विठ्ठल सुंदरासारख्या तेजस्वी बुद्धिमान् तरुणाचा उपयोग

करून न घेतां त्याचा तिरस्कार करून त्याला शत्रूच्या गोटांत जाण्याला सवड दिली. ग्रँट डफनें ब्रेजबाबदार रीतीनें बाळाजीच्या पदरी बांधलेले आळशीपणा व व्यसनासक्ति हे दुर्गुण बाळाजीच्या अंगां असते तरी ते इतर गुणांत लोपून गेले असते. पण देश-बुडवेपणा ही गर्ता इतकी खोल आहे कीं, सन्मान्य इतिहासकारांनीं त्याची तरफदारी केलेले कितीही ग्रंथ तिच्यांत टाकले तरी ती भरावयाची नाही व त्याचे सद्गुण वर यावयाचे नाहीत. कारण चंद्राच्या प्रकाशांत त्याचा डाग लोपतो खरा, पण अमृताच्या रांजणांत हालाहलाचा थेंब पडल्यानें त्याचा अमर करण्याची शक्ति नाहीशी होते. " सर्वा पापांमध्ये मोठें पाप " जो बांधवद्रोह त्याला क्षमा पृथ्वीवर नाही व स्वर्गांतही नाही. आपल्या यशाची व मराठी राज्याची होळी करणारा मल्हारराव होळकर याच्यावर निंदेचे प्रहार करावे तेवढे थोडे असं असतांना तो तसाच सुटला आहे. सखारामबापू व त्याहीपेक्षां विठ्ठल सुंदर यांना संबंध शहाणे व नाना फडणवीसाला अर्धा शहाणा ठरविण्याचा आमचा खुळसटपणा केव्हां संपावयाचा ! तुफान समुद्रांत टाकलेल्या नावेप्रमाणे एकडून तिकडं डळमळण्यांत व फितूर माजविण्याला मदत करण्यांत ज्याची बुद्धि स्वर्ग झाली तो बापू शहाणा कसा ? त्याच्याप्रमाणे तो अधमाधम विठ्ठल सुंदर. त्याची शत्रूचा उत्कर्ष घडवून आणण्यांत दिसून आलेली बुद्धिविलासिते आम्हांस दिसलीं नसतीं तरी चाललें असतं. असे नराधम वाईट बुद्धि उत्पन्न झाल्याबरोबर मरत नाहीत ही एक मनुष्यजातीवर मोठी आपत्ति ईश्वरानं ठेविली आहे. प्रत्यक्ष आपल्या बापाचा विनाकारण नरदयपणं संभाजीनें खून केला असतांही ज्यानें आपल्या देशाभिमानांत तिळमात्र अंतर पडूं दिलें नाही तर उलट त्याचें उज्ज्वलतर रूप प्रकट केलें तो खंडो बळ्हाळ कोणीकडे व तिरस्काराच्या एका वाक्यासाठीं मराठी राज्यावर घाव घालणारा किळसवाणा देशद्रोही कोणीकडे ! जी थोर बुद्धि होती ती स्वदेश व स्वजन यांच्या सेवेला अर्पण करणाऱ्या नानांना जर आपण सखारामबापू व विठ्ठलसुंदर यांपेक्षां कमी लेखूं तर आजपर्यंत दाखविली तेवढी कृतघ्नता पुरे झाली नाही असाच त्याचा अर्थ होईल. या संबंधांतील चुका रा. मोडकांनीं पुढील आवृत्तीच्या वेळीं अवश्य सुधाराव्या.

रा. मोडकांच्या पुस्तकाची भाषा सुगम असूनहि तिच्यांत चटकदारपणा आहे. ' मेंढ्यांवरी लोंकर दाट भारी ' असें लिहिलें तरच भाषेचा साधेपणा साधतो अशी कित्येकांची खुळसट कल्पना असते. प्रकरणांच्या नांवाकडे नजर टाकिली तरीसुद्धां रा. मोडकांच्या कौशल्याची प्रतीति येते. " कपटानें धरलें पण युक्तीनें सुटले ' ' ताहं भडकलें, ' ' कर्णधारांचा निश्चय ' , ' गजेंद्रमोक्ष ' , ' घनघोर संग्राम, भाऊ, भाऊ ! ' ' दक्षिणचा दिवा मालवला, हिरा हरपला ' यांवरून प्रकरणांना बोधक व खुबीदार नांवें देण्याची हातोटी व भाषेची सफाई सारखीच दिसून येत नाही काय ?

छापण्यांत, नकाशा जोडण्यांत, व सूची तयार करण्यांत व्यवस्थितपणा व टापटीप, कठीण शब्दांच्या कोशानें बखरीची भाषा परिचित करून देण्याचा नवीन उपक्रम, भाषेची सफाई, विचारांची स्वाभिमानपोषकता इत्यादिकांमुळे उत्कृष्टता आलेल्या या रा. मोडकांच्या पुस्तकाचा त्यांच्या हातून अशी ग्रंथरचना आणखी होवो अशी इच्छा प्रदर्शित करून आम्ही प्रेमपूर्वक निरोप घेतों.

रा. प. सबनीस

शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या " स्टूडंट्स स्टोअर्स "चा वार्षिक रिपोर्ट.

शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या नूतन मराठी व न्यू पुना कॉलेज यांमधील कांहीं
उत्साही विद्यार्थ्यांना, परिस्थितीची जाणीव पटल्यामुळे
प्रस्ताव विद्यार्थ्यांना उपयुक्त अशा सहकारी तत्वाच्या पद्धतीवर
चालणारी एखादी संस्था स्थापन करावी असे वाटले; व

त्यांस चालकांकडूनही अत्यंत स्फूर्तिदायक सहानुभूति मिळाल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या
विचाराला कार्याचे स्वरूप लवकरच प्राप्त होईल असे वाटू लागले. याच सुमाराला,
संस्थेच्या इतिहासातील अत्यंत महत्त्वाचा अशी एक गोष्ट घडून आली व ती म्हणजे
महात्मा गांधीजींची कॉलेजला भेट. महात्मा गांधीजींनी कॉलेजमधील मुलांच्या-
करिता स्वत्वाची जाणीव उत्पन्न करणारे व अन्तःकरणांत कर्तव्याबद्दल जागृती उत्पन्न
करणारे अत्यंत जोरदार असे ' स्वदेशी'वर व्याख्यान दिले व त्याचाच प्रत्यक्ष किंवा
अप्रत्यक्ष परिणाम म्हणजेच सतत औदासिन्याच्या भाराखाली दडून गेलेल्या विद्यार्थ्यां-
च्या हातून झालेली ' स्टोअर्स'ची स्थापना हा होय. दाख्यापासून प्राप्त झालेल्या दारि-
द्र्याच्या हद्दोगामुळे रसतळास जाऊ घातलेल्या भरतखंडास वर आणण्यास स्वदेशी
शिवाय अन्य उपाय नाही. हिंदी गिन्हाइकविर पुष्ट होणाऱ्या परकांध व्यापार्यांच्या स्वार्थलो-
लुपतेने हिंदी मजुरांच्या पोटास बसणाऱ्या चिमट्यापासून त्यांची सुटका करणे हे प्रत्ये-
काचे पवित्रतम कर्तव्य आहे ' अशा प्रकारचा महात्माजींनी केलेला उपदेश प्रत्येक
विद्यार्थ्यांने आपल्या अंतःकरणावर कोरून ठेविला होता व हा महात्माजींचा उपदेश
लौकर कर्तित आणण्याकरिता शाळा व कॉलेज यांची एक जोड बैठक विद्यार्थ्यांचे
मार्गदर्शक व या कल्पनेचे आयप्रवर्तक प्रो. नारळकर यांचे अध्यक्षतेखाली झाली,
व त्यांत शाळा व कॉलेज यांमधील विद्यार्थ्यांची भाषणे होऊन अशा प्रकारची संस्था
स्थापन करण्याचा ठराव पास झाला व त्यांन्माणे उद्योग करण्याचे ठरले.

अशा प्रकारे महात्मा गांधीजींचा उपदेश कर्तित आणण्याकरिता व मुख्यतः
आपल्या व आपल्या देशाच्या नाशास प्रत्यक्ष रीतीने
उद्देश कारणभूत होणाऱ्या परदेशी मालाची चटक तरुण विद्या-
र्थ्यांना फार लागलेली आहे, तेव्हां त्यांना या आत्मघातकी

संवर्धपासून परावृत्त करून व त्याचबरोबर औद्योगिक चळवळीबद्दल प्रेम व निष्ठा
उत्पन्न करून त्यांना व्यापारी पद्धतीचे स्वावलंबनाचे शिक्षण देण्याकरिता ' स्टूडंट्स
स्टोअर्स ' उघडण्याचा समारंभ भाद्रपद शुक्ल १४ शके १८४१ रोजी कल्याणचे लोक-
प्रिय पुढारी रा. व. चिंतामगराव वैद्य यांचे हस्ते मोठ्या उत्साहाने साजरा करण्यांत
आला. त्या वेळी या संस्थेची बहुतेक मुख्य मंडळी हजर

स्थापना

होती. अध्यक्षांचे अत्यंत उत्साहदायक असे भाषण झाले,
व नंतर त्यांनी कॉलेजच्या इमारतींत ठेविलेले ' स्टोअर्स '
उघडले व शके १८४२ भाद्रपद शुक्ल १४ स स्टोअर्सच्या जन्माची आनंददायक
बातमी प्रसिद्ध केली व ते चिरायु होवो असा मंगल आशिर्वाद देऊन ते गेले.

याप्रमाणे ' स्टोअर्स ' जन्मास येऊन कार्यास सुरुवात झाली; परंतु याच ' स्टोअर्स ' स्थापनेकरिता सर्वस्वीं प्रतिकूल परिस्थिति असतांनाही शाळा व कॉलेज यांनी अनुक्रमे १०० व ५० रु. दिले. त्याचप्रमाणे प्रि. आपटे यांनी कॉलेजच्या इमारतिला मध्यवर्ती जागा व तीन सुंदर कपाटे व शाळेचे सुपरिटेंडेंट प्रो. सबनीस यांनी टेबलें व म्हुले वगैरे सामान बरीवर्शा गैरसोय सोसून दिलेले आहे. शाळा व कॉलेज यांनी दिलेल्या रकमवरच केवळ ' स्टोअर्स ' चालवयाचे नव्हते व त्यासाठी संस्थेने एक रुपायाचा एक याप्रमाणे ५०० शेअर्स काढिले व ते अशा दिवसांत खपलेही,

ही गोष्ट लक्षांत ठेवण्यासारखी आहे. अशा रीतीने सर्व शेअर्स संपल्यानंतर पुढील कार्य सुरूचित चालावे म्हणून एक व्यवस्थापक मंडळ नेमावे असे ठरले व त्याकरिता

प्रारंभ

एक सर्व शेअरहोल्डर्सची सभा भरली व त्यांनी प्रतिनिधि निवडून दिले. जबाबदार चालकामधून दोन (१) प्रो. नारळकर-अध्यक्ष. (२) प्रोफसर हर्डीकर हिशेब तपासनीस. कॉलेजमधील विद्यार्थ्यांमधून चार (१) मुळे. (२) आपटे. (३) केळकर व (४) गडकरी. व शाळेमधील विद्यार्थ्यांमधून तीन (१) जोशी (२) नारळकर व (३) जेजुरीकर आणि माजी विद्यार्थ्यांच्यातर्फे (१) नतू, अशा दहा गृहस्थांचे एक व्यवस्थापक मंडळ स्थापन झाले व ह्यांच्या सहाय्याने सर्व कारभार चालावा असे ठरले.

येणेप्रमाणे व्यवस्थापक मंडळ स्थापन झाल्यानंतर स्वयंसेवक निवडून व त्यांच्याकडून काम करून घेण्यासाठी व्यवस्थापक मंडळाच्या प्रत्येक सभासदाकडे ठराविक कामे दिली व त्याप्रमाणे स्वयंसेवकही पुष्कळ येऊ लागले व अध्यक्षांच्या नेतृत्वाखाली प्रत्यक्ष कार्याला सुरुवात झाली. स्वयंसेवक दर आठवड्याला बदलत असल्यामुळे कोणास निराश व्हावे लागत नाही. सर्वांना सवडीप्रमाणे काम करण्यास सांपडते व विशेषतः जे उत्तम प्रकारे काम करितात त्यांना सतत कामावर ठेविल्यामुळे त्यांना त्यांत गोडी लागून ते या कलेत उत्तम तयार होतात. याप्रमाणे या अत्यंत महत्त्वाच्या अशा व्यापारी शिक्षणाच्या दानास सुरुवात झाली व पहिल्याच महिन्यांत स्टोअर्सच्या कार्याचा प्रकाश सर्वांच्या डोळ्यापुढे आला. बरीच मुले यांत तयार होऊ लागली; कारण विक्रीच्या मालाची अशी तीन कपाटे आहेत. (१) स्टेशनरी (२) कापड (३) कांचसामान. स्वयंसेवकांस आरंभी सर्व माहिती करून दिलेली असते. शिवाय सर्व कपाटांतल मालावर किंमती मांडलेल्या असतात व एका कागदावर सर्व जिनसांची यादी करून त्याच्यापुढे त्यांच्या किंमती दिलेल्या असतात व तो कागद जवळच ठेविलेला असतो. यामुळे माल देतांना व पैसे घेतांना कधी चूक होत नाही. प्रत्येक कपाटावर २ स्वयंसेवक नेमलेले असतात. एकाने माल घ्यावयाचा

कामाची पद्धति

व दुसऱ्याने पैसे घेऊन तो वहीत नोंदवयाचा. याप्रमाणे दिवस काम केल्यावर बहुतेक किंमती लक्षांत रहातात व त्या कपाटाच्या विक्रीची त्या स्वयंसेवकांना चांगली माहिती होते. नंतर त्यांना दुसऱ्या कपाटावर नेमावयाचे अशा रीतीने दर आठवड्यांत ६ मुले तयार होतात. या सर्वांच्यावर व्यवस्था पहाण्याकरिता व जास्त कमी माल लागल्यास तो देण्याकरिता व्यवस्थापक मंडळांतली एक सभासद हजर असतो. त्याने स्टोअर्स बंद करितेवेळी प्रत्येक कपाटाच्या वहीवरून खपलेल्या मालाच्या पैशाची बेरीज घ्यावयाची व त्याप्रमाणे त्या त्या पेक्षांमधून पैसे घ्यावयाचे व ते खर्चीनदाराजवळ नेऊन घ्यावयाचे याप्रमाणे रोजचाच कार्यक्रम असतो. व विद्यार्थ्यांना चालविण्यास शक्य तितका वेळ ' स्टोअर्स ' उघडें असते. शाळा सुरू होण्यापूर्वी ३० मिनिटे, १५ मिनिटांची सुटी, १५ मिनिटांची सुटी

व शाळा सुटल्यानंतर ३० मिनिटे मिळून जवळजवळ " स्टोअर्स " २ तास उघडें असते. रोजच्या हिशोबाच्या शेवटी जमेचा आंकडा व अध्यक्षींची सही असते. स्टोअर्सच्या बाबतीत कोणासही कांहीं सूचना करावयाच्या असल्यास त्या करतां याव्या म्हणून सूचना-पुस्तक ठेविलेले असते. याप्रमाणें ' स्टोअर्स ' चा रोजचा कार्यक्रम असतो.

अशा रीतीने एक वर्षभर चाललेल्या या संस्थेने कामगिरी काय केली ? हा साहजिकच प्रश्न येतो व तोच अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

कामगिरी

विद्यार्थी आहेत. ही एकच गोष्ट जरी लक्षांत ठेविली तरी ' स्टोअर्स 'चे कार्य पुष्कळ झाले असे प्रत्येकास प्रांजलपणे कबूल करावं लागेल. व हीच गोष्ट ज्या ज्या सन्मान्य गृहस्थनी या वेळेपर्यंत भेटा दिल्या त्यांना प्रामुख्याने महत्त्वाचा वाटल्याचें कबूल केले

आहे. त्याचप्रमाणें या वर्षांत सरासरी ६० स्वयंसेवक काम करून गेले व सरासरी २५ उत्तम तऱ्हेचे दुकानदार तयार झाले आहेत. ही गोष्ट कमी महत्त्वाची आहे असे नाही. आज बाहेरच्या जगांत ' स्टोअर्स 'मध्ये तयार झालेल्या व्यापारी स्वयंसेवकाला शाळेंतील किंवा कॉलेजांतील एकाद्या विद्यार्थ्यापेक्षा जास्त किंमत येईल हें विसरतां कामा नये. त्याचप्रमाणें गेल्या वर्षांत ' स्टोअर्स 'ची झालेली विक्री सरासरी ६००० रु. आहे. यावरून ' स्टोअर्स 'चे कार्य किती महत्त्वाचें झालेले आहे हें सहजच कळेल. ' स्टोअर्स 'मध्ये असणारा माल स्वदेशी असतो व हा माल आम्हीं गेल्या वर्षांत ६००० रु. चा विकला हेंच आमचें कार्य. हें कार्य लहान आहे काय ? विद्यार्थ्यांच्यामधून परदेशी मालांत जाणारे सहा हजार रुपये दीनदुबळ्या हिंदी लोकांच्याच सौख्याकरिता उपयोगी पडतील एवढी कामगिरी लहान लहान बालगोपालांनी केलेली पाहून कोणासही कौतुकच वाटेल. विशेषतः महाराष्ट्रमकुटमणि कै. विष्णुशास्त्री चिपळुणकरांनी—आपल्या स्मरणार्थ स्थापन झालेल्या शाळेंतील बालगोपालांचें हें देशकार्य पाहून स्वर्गाच्या सोनेरी तावदानांतून प्रेमाश्रुसिंचनाचा मंगल आशीर्वाद पहिलेच दिवशी दिलेला आहे. ही महत्त्वाची मोठी कामे जरी सोडून दिली तरी लहान सहान पण महत्त्वाची कामे ' स्टोअर्स 'ने किती तरी केली आहेत. गेल्या वर्षांत गरीब मुलांना मदत केली. नादार

मदत

व अर्धनादार मुलांना पेपराबद्दल पुष्कळ सवलती ठेवल्या होत्या. व इतरहा पुष्कळ माल पात्रता पाहून फुकट दिला. औद्योगिक बाबतीतही पुष्कळ खटपट केली आहे व त्यांत बरेच यशही आले आहे. या बाबतींत प्रथम पेपर शिवण्याच्या अगदी क्षुल्लक कामापासून सुरवात केली. पुढे बुकबाइंडिंग, पेपरमिंट, हूक व ाकिटे वगैरे गोष्टी विद्यार्थ्यांनी बरेच प्रावीण्य मिळविले व हल्ली ' स्टोअर्स 'ने बरीच रक्कम खर्च करून ५१६ मुलांना विणकाम शिकण्याकरिता पाठविले

औद्योगिक प्रगति

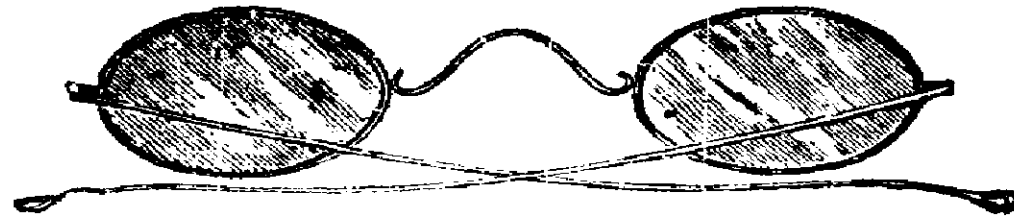
आहे. कॉलेजमधील रा. रा. मोडक यांच्याकडे सुतारकामाकरिताही पुष्कळ मुले जातात. त्या कामासाठी त्यांना एक हत्यारांचा सेट घेऊन दिला आहे. त्याचप्रमाणें शिंपांची घटणे करण्याकरिता पुष्कळ खटपट सुरू आहे; परंतु केवळ शिक्षकांच्या अभावी हें मनांतले विचार मनांतच ठेवणें प्राप्त झाले आहे. औद्योगिक उन्नताकरिता पुष्कळ खटपट केली आहे व त्यांत यशही चांगले आले आहे. याशिवाय आणखी एक महत्त्वाचें कार्य म्हणजे ' स्टोअर्स 'ने केलेला स्वदेशीचा प्रसार. ' स्टोअ-

संभनें आपला दृष्टिकोण शाळा व कॉलेज येवढ्यापुरताच न ठेवितां तो पुष्कळ वाढ
विला व "आपुन्या सारीस करिता तत्काळ" या मंतोकी-
सहकारित्वाचें कार्य प्रमाणें जन्मल्यापासून अल्पकाळांतच या नव्या बाळानें
खुद्द पुण्यांतल (१) नू. म. विद्यालय (२) न्यू पूना
कॉलेज (३) फर्ग्युसन कॉलेज (४) न्यू इंग्लिश स्कूल (५) भावे स्कूल (६)
फीमेल हायस्कूल (७) हिंगणें येथील संस्था (८) कॅम्प मिशन स्कूल (९) महारा-
ष्ट्रीय ज्ञानकोश मंडळ (१०) नू. म. विद्यालयाचें माजी विद्यार्थिमंडळ व परगांवच्या
मुधोजी हायस्कूल फलटण, औंध, सोलापूर, वंगरे शहरांच्या संस्थांना माल देऊन त्यां-
मध्ये ही स्वदेशाची आस्था उत्पन्न केली. हेंही कांही लहानसहान कार्य नव्हे.

याचबरोबर अगदीं लहान लहान मुलांच्यामध्ये जें 'स्टोअर्स' बहुल प्रेम उत्पन्न
झालें आहे, तें खरोखरीच अलौकिक आहे एकादे दिवशीं 'स्टोअर्स' उघडें नसलें तर
मुलें अडचण सोसतात परंतु बाहेरचा परदेशी माल घेत नाहींत तर दुसरे दिवशीं ज्या-
वेडीं मिळेल तसा तो केवळ आपला आहे म्हणून व विक-
विद्यार्थ्यांचें 'स्टोअर्स' ष्यास असंलल्या आपल्या बंधूंचा प्रामाणिकपणा व काम
विषयीं प्रेम करण्याची हौस व लीनता पाहून माल वाईट असला तरी
त्यांत आनंद मानून तो घेतात. व प्रो. नारळकरांनीं
सांगितल्याप्रमाणें ते नेहमीं म्हणत असतात कीं, 'स्टोअर्स हें माझें आहे व मी स्टोअ-
र्साचें आहे.' अशा प्रकारचें हें अगदीं लहान विद्यार्थ्यांच्या अंतःकरणांत स्वदेशप्रीतीचें
रुजलेलें बीं पाहून कोणास आनंद वाटणार नाहीं ? हेंही कार्य 'स्टोअर्स'चें आहे हें
लक्ष्यांत ठेवण्यासारखें आहे. परंतु त्याबरोबरच आम्हांस येथें एक गोष्ट नमूद करणें
अवश्य वाटतें ती ही कीं, ज्याप्रमाणें शाळेच्या मुलांमध्ये आपलेपणा व स्वाभिमान दिसून
येतो, त्याच्याविरुद्ध स्थिति कॉलेजमधील वाढलेल्या सुशिक्षित विद्यार्थ्यांच्यामध्ये दिसून येते.
त्यांच्यामध्ये दिसून येणाऱ्या औदासीन्याखालीं ते नेहमीं दडपले गेलेले असतात तरी
परमेश्वररूपेण, ज्या तरुणांच्यावर खरी सर्व मदत, त्यांच्यामधील हें औदासीन्य पार
लयाला गेलेलें पुढच्या रिपोर्टांत भ्रतिद्ध करण्याचा प्रसंग येवो येवढेंच त्या जगन्नियंत्या
परमेश्वराजवळ मागणें आहे.

आतां आभार कोणाचे व किती मानावयाचे हेंच समजत नाहीं. ही संस्था,
शिक्षणप्रसारक मंडळीच्या कॉलेज व शाळा या दोन संस्थेचें अपत्यच असल्यामुळे
'स्टोअर्स'ही त्यांचेंच आहे. तरी पण 'स्टोअर्स' आतां मोठें झालेलें आहे म्हणून एवढेंच
म्हणूं शकेल कीं शाळा व कॉलेज यांच्या चालकांनीं केलेले उपकार कर्धही
फिटणार नाहींत. त्यांनीं केलेल्या उपकारांची याद या निर्जीव लेखांनें करूं पहाणें हें
आभार खरोखरच हास्यास्पद आहे. कारण सर्व त्यांचें, जागृ-
त्यांची, सामान त्यांचें, थोडें भांडवल देखील त्यांचेंच. तेव्हां
अशा स्थितींत आभार तरी किती मानावयाचे ? त्याच-
प्रमाणें या संस्थांशीं ज्या ज्या सदृहस्थांचा संबंध असल्यामुळे, 'स्टोअर्स'शीं संबंध आला
व ज्यांनीं 'स्टोअर्स'ला सहानुभूति दाखविली व मार्ग दाखविला त्यांचें 'स्टोअर्स'
कृतज्ञतापूर्वक आभार मानतें व ते सतत मागीलच. /

Short-sight or Myopia.

Myopic persons are unable to distinguish clearly distant objects, and they have to get very close to objects which they wish to look at. This is a trouble which, if neglected, is liable to develop and become more serious; one eye will have to do all the work while the powers of the other will decay through lack of exercise.

You will find our work *Dependable* and charges *Moderate*.

V. K. ABHYANKAR & CO.,
Leading Opticians of Poona,
Budhwar Chowk, Poona City.

Notice to Contributors.

The Magazine invites contributions from all past and present students and well-wishers of the Institution. All contributions should be written legibly on only one side of the paper.

The Editor does not undertake to return rejected contributions, unless an addressed and stamped envelope is sent with them.

Rates of Subscription.

	per annum.
New Poona College and N. M. Vidyalaya	
Students... ..	0-12-0
Outsiders and past students of the New	
Poona College and the Nutan Marathi	
Vidyalaya	1- 0-0
Single Copy	0- 8-0

All communications should be addressed to the Editor.

Rates of Advertisement.

Rs. 8 pe page	(Single Insertion).
Rs. 5 pe half page	.. ..
Rs. 3 pe one-fourth page	.. ..